FRIEDEBERT TUGLAS

LIIVA-KELL

II

TEINE TRÜKK

Osaühisus NOOR-EESTI kirjastus

A. R.

LIIVAKELL

II

FR. TUGLAS

TEOKSED

No 2

5.–

FRIEDEBERT TUGLAS

LIVA-KELL

II

TEINE TRÜKK

Osaühisus NOOR-EESTI kirjastus

A. R.

A 3253.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Sisu.

I

II

III

A. Roosileht'i kaan ja eellehed.

KÄEKIRJA NÄIDE.

Kirjastaja soovil mõned teated mu elu kohta.

Olen sündinud 3. märtsil 1886 u. k. j. Ahja mõisas Võnnu kihelkonnas. Lapsepõlv kulus maal loodusilusates kohtades. Hariduse sain Uderna ministeeriumi koolis, Tartu Linnakoolis ja Hugo Treffneri gümnaasiumis. 1905. aasta suvel sattusin esimene kord poliitilise põgeneja seisukorda. Sama aasta 17. okt. sain amnestia. Järgmisel talvel olin kolm kuud Tallinna Toompää vangimajas. Säält vabanedes olin 11 aastat poliitiline põgeneja, kuni revolutsioonini 1917. Elasin sellest ajast mitmed aastad Soomes, eriti Helsingis ja Ahvena saartel. Rändasin mitmed korrad läbi Euroopa, pikemaid aegu elasin Pariisis, Münchenis ja Genfis, ühe kevadtalve Itaalias, teise Hispaanias. Need aastad sisaldasid palju kannatusi, kuid ka palju elu ning kunsti kogemusi.

Kirjandus huvitas mind juba väga nooreltt. Kunstilise ilmavaate kujunemise ajal mõjusid minusse eriti mõned uusromantikud-stilistid: Nietzsche, d'Annunzio, Oscar Wilde, J. P. Jacobsen, pärast poole Flaubert. Olin sügavalt huvitatud sümbolistidest. Hilisemal ajal pöördus huvitus neisse katsetesse, mis oleviku kirjanduses põhimuurranguid teevad, seda eluliseks ja värskeks muutes. Kogu mu senine toodang on nõnda siis rieti minevikus, mis mu praeguseid vaateid vähe vastab.

Kodumaises kirjanduslikus elus olen võtnud osa ilukirjanikuna ja arvustajana Noor-Eesti ning Siuru liikumisest.

Kirjanduslik teos on mõttekujutuse, teadmise ja maitse ühissaavutus. Ja kõik need omadused nõuavad harimist, täiendamist ning tarvitamise puhul närvesöövat pingutust. Loomistarve – see on pigemini koorm kui õnn, vähemalt on ta seda mulle olnud.

Isiklikult arvan, et mu senistest raamatutest ainult novellikogu „Saatus" kunstinõuetele teataval määral vastab.

Tartus, 1. jaan. 1920.

Friedebert Tuglas.

I

OMA PÄIKESE POOLE.

Need on vist suured lained olnud, mis kord kohinal üle maa on veerenud ja siis hangunud. Siia on ümargused künkad, siia vaiksed orud siniste järvedega, aga siia tasased ja lagedad nurmed ning arud jäänud.

Uinudes ujub tuul laial lagendikul. Uniselt kõlguvad kõrred õhus ja kahisevad unilaulu. Sinised orujärved on nagu hangunud klaasist. Nad peegeldavad ainult valgeid põuapilvi ja kallastel kasvavaid toomingaid, emaleppi ning keerlevaid viinapuid. Ja järvede kallastel kõnnivad pikajuuksised mehed ja loevad — testamenti, ning liiguvad noored naised, vagad ja õrnad kui inglid, ning laulavad armastusest — jumala vastu.

Üksi kõrgete raudmägede harjul müriseb vihane marutuul ja mägestiku männid hoigavad ning painduvad maani. Üksi siin kasvavad raudsete südametega mehed, ja naised õpetavad lastele, kuis hõõguvalt armastada ning vihata. Oma raudmägede harjult näevad nad vabalt elu vägevat voogu, ja nende mägede tipud punavad päikese tõusul

juba siis, kui all orus veel pilkane pimedus valitseb ning nahkhiired kahinal lendlevad.

Kuid vait ja vaga on lageda pääl. Ja loetakse testamenti ja lauldakse jumalale ja puuakse võlla ning surrakse nälga. Ja vait ning vaga on lageda pääl.

Kuid surejate hoigamiste ja laulikute viiside vahele kostavad imelikud muinasjutud. Need on jutud eksinud inimestest, kes mägedel pidid sündima, kuid orus on ilmale tulnud. Nende hingedesse üksi on jäänud aimus marutuulist, on jäänud mälestused raudsetest mägedest. Ja kui kõik ilm hallil lagedal endasse on uppunud, kui kõik nurmed ja nõmmed võllaid on täis ja taevas preestrite ohvrisuitsuga tumedaks tehtud, — siis helendavad vähemalt veel nende hinge-kõrgused, ja nad kuulutavad kõigile pimedaile ning halvatuile uut elu.

Jaokest ühest muinasjutust tean mina, nagu salmi pikast laulust, mil pole algust ega lõppu. See on lugu raudmägede kangelasest, kes uppuval lagendikul oli sündinud.

* * *

Lagendiku serval lepiku all istusid noormees ja tütarlaps üksteise ümber hoides ja vaatasid linna pääle, mille kohal juba õhtune udu heljus. Säält tulid nende poole kisendavad ja hoigavad hääled. Kaugemale jõudes ujusid nad õhus laiali ja kustusid magavas lepikus. Nad õõtsusid tuska

ja kurbust jahedasse sügisõhku, ning see lasus veskikivina rinnale. Hing igatses midagi öelda, kuid see kustus hallil lagedal ja tardus rinnas hääletuna hoigena.

„Kuuled, kuis nad hõiskavad!“ ütles tüdruk.

„Ja kuis nad hoigavad!“ lausus noormees ja näitas käega linna pääle.

„Kui imelik on see kõik: see sügisene taevas, ruttavad pilved, siniõhk, see mets ning meie . . .“ mõtles tüdruk jälle kõvasti ja keerutas segaselt käega õhus, nagu midagi näidata tahtes.

„Ja need risti hambad sääl all linnas . . . surejate näod . . . viletsus ning hall nälg . . .“ rääkis poiss ja vaatas kortsus kulmul enese ette maha.

„Miks räägid sa alati nii tõsiselt ja kainelt? Kas me ei võiks ometi üksikuil silmapilkelgi omast lendavast elust lahtiste silmadega und näha, minu armas, minu ainus?“

Ja naine võttis nooremehe kaela ümber kinni.

„Und näha, — kui kogu meie elu juba üksainus uni on? Mis on meie minutilised uned selle suure üleilmlise une vastu! Kas sa ometi ei aima, et see meiegi pähe ja rinda tungib? Kas sa ei näe, et kui me armastades üksteise silma vaatame, siis unejumal omi õnnistavaid käsi me üle laotab? Iga minut, mis me e n e s t e l e anname, selle oleme unejumalale ohverdanud.“

„Kas me ei tohi siis kunagi midagi enestele anda? Mitte silmapilkugi elus? Kuidas see ometi on, minu armas, minu ainus?“

Ja tüdruk vaatas küsides üle lagendiku.

„Enesele anda, — kui me kõik teistelt oleme saanud! Ainult sellepärast, et teised on, oleme meie selleks saanud, mis oleme. Ja meie peame ühiskonnale kõik jälle tagasi maksma, mis oleme saanud, ja ta selleks tegema, milleks ta peab saama."

„Nõnda oleks ju ometi parem, kui meid polekski," naeratas naine.

„Ah, missugust rumalust sa räägid!"

Ja mees viskas pahaselt pää selga ning vaatas pool-kinniste silmadega üles, ise midagi kokku arvates ja kaaludes.

Ka tüdruk vaatas üles lendavate sügispilvede poole ja unistas miski värvilise ning laulva üle. Ja natukese aega vaikisid mõlemad. Siis ütles tüdruk tasa, poisi pääd enese vaevalt kumera, painduva rinna vastu surudes:

„Tuleme ära säält möiravast linnast, minu armas. Tuleme ära ja läheme sinna alla nende küngaste vahele orgu. Ja sinna teeme enestele maja ja elame sääl kahekesi, minu armas, minu ainus. Vaata," — ja ta näitas käega — „kuis need mäekesed haljendavad! Roheline muru on kevadel valgete lillekestega üle külvatud kui taevas tähtedega! Sinna teeme oma maja — oru nõlvale, kus need toomingad kasvavad. Ja maja ees voolab allikas alla orgu . . ."

„Vaiki, oh narrikene!"

Ja noormees silitas tüdruku kullakarva juukseid.

„Ja selle allika ääres toominga all istume meie, vaatame läbi kollaste lehtede hämarduvasse taeva, kuni sääl juba tähed vilguvad. Ja kui siis juba õige hämaraks on läinud, siis astume üksteise ümber hoides haljale künkale ja vaatame sinnapoole, kus elektri eha taevakaart roosiliseks värvib, ning ütleme üksteisele:

„— Vaata, sääl lõviaugus elasime kord. . ."

„Ära räägi sellest, kullakene! Iialgi ei saa seda, mitte iialgi!" ütles noormees, hambaid valusalt kokku surudes.

„Ja mina ütlen:

„— Minu armas, vaata, kui õnnelikud me oleme, kui kogu oma elu enestele anname. Mis puutuvad meile vabrikud, masinad, elekter — kõik, kõik, millega inimest piinata ja puua saab! Elame enestele, minu armas, minu ainus. . ."

„Ja sina ütled:

„— Mina ei teadnud, et ma sind nõnda armastan, et tunnen, nagu lõõmaks mu rinnas määratu leek, ja silmadest tuiskavad sädemed, kui sinu pääle vaatan. Elame enestele, minu armas, minu ainus. . ."

Poiss tõusis äritatult üles ja astus paar sammu edasi ning vaatas uurivalt alla linna pääle, mille tornid loodeneva päikese kullas veel kiirgasid. Päikese helk langes ta vihasele palgele. Ta lahtised pikad juuksed läksid punaseks ja silmist põrkas terav kiir tagasi.

Naine vaatas otsekui palvetades ta otsa, kuna ehmatuse jooned ta palgel mängisid. Ta nägi, kuis mees käega üle otsaesise tõmbas, ja arvas märkavat, kuis elektri sädemed mehe juustest käesse kargasid. Ta vaatas nagu nõiutuna meest, käed koos ja palgel õndsalik ilme.

Poiss vaatas endiselt linna pääle, mis tumedalt hambaid kiristas ja läbi une hoigas. Tornid ja loodepoolsed majade seinad õhetasid tulevärviliselt, kuna pikad aknaread põlesid. Kauged agulid kadusid sinisesse uttu, mis aeglaselt jõel kerkis ja laiali õõtsus. Taevas linna taga oli must. Ainult pää kohal tukkus paar väikest pilvesagarat, kui lennul kogemata seisma jäänud.

Tuul, mis sügiseliselt tormanud oli, rauges õhtu eel.

Mehe palge piirjoon põles. Päike suudles lahkudes ta noort otsaesist.

„Mis sa mõtled?“ päris tüdruk hirmul.

„Mis ma mõtlen? Kui sina sellest aru tahaksid saada!“ — ja ta tõmbas käega üle otsaesise. „Mina mõtlen suure elu üle, mis nagu saladuslik muinasjutt meist mööda kohiseb ja mida me iialgi mõista ei või. Ma mõtlen nende unistuste ja unenägude pääle, mis nagu õhuviirastused elu hommikul me taevasse tõusevad. Mõtted tulevad — tuhande-tiivulised, kiirgavad ja säravad, — kohinal lendavad nad üle mu pää. Ja pää huugab ja veri keeb ning lainetab otsekui ilmameri tormides. . .“

Ta murdis lepa küljest lehe ja tõmbas aegamööda ribadeks katki.

Tüdruk tõusis, võttis poisi käest kinni ja kumardas õige ta palge lähedale.

„Ja minule ei või sa omi mõtteid öelda, — sest ma ei saa aru?“ küsis ta.

„Miks räägiksin sulle neist mõtteist, mis võitlust ja tuld igatsevad? Sulle, kes veel majakesest oru kaldal ja selgest allikast unistad? Kes näed und sellest, kuis sääl majakeses kaks inimest kui tuilindu elaks ja küpsetatud kartulit sööks?“

„Ei, ei, — millal rääkisin ma seda? Aga ometi — rahulist elu otsida mõtlesin ma. Õnne arvasin ma rahus olevat, armastuse — unistavas õhtu hämaras. „Sest õnn on liikumine, mis seisuks on muutunud . . .“ ütles keegi. Nii arvan ka mina. Aga sina otsid tormist õnne, mõõga teralt tuld tahad sa näha. Sääl on sinu mõtted.“

„Oh, ikka see isiklik õnn!“ naeratas noormees. „Murdvas, mustavas tormis pole õnne — ei sinule, ei minule.“

„Ja ometi otsid sa tormi?“

„Ei, mu kullakene, see, mis mina otsin, on säälpool tormi. Ainult läbi tormi otsin ma rahu. Päriksime ka omilt esivanemailt kulda ning kuulsust, — ühiskondlikku önne ja tasakaalu ei päriks me ometi mitte. Ka see, mis mina otsin, on õnn, on rahu, on liikumine, mis seisuks on muutunud — sääl — kusagil kaugel. Selle põlve rahvas arvab

oma rahu pärinud olevat. Kuid mina usun midagi muud. Mingem tormisse ja lunastagem võitluse läbi enestele rahu!“

Nad kõndisid aeglaselt nurme nõlval edasi. Poiss oli käe tüdruku õlale pannud ja vaatas tõsiselt kaugele pimedusse, mis nagu tuhande-päine madu linna tornide tagant välja roomas ja omad nahkhiire tiivad üle taeva laiali laotas.

„Ja selleks lähed sina tormisse?“

„Selleks, selleks!“

„Ja sa loodad oma rahu leidvat?“

„Mina leian. Aga need, kes pärast tulevad, ei saa rahul olla meie põlve võiduga. Nemad tungivad jälle oma aadete tungla valgel tormisse ja võitlevad ning võidavad. Ja nii on elu.“

„Kui imelik . . . kui muinasjutt. . .“

„Kui lihtne, kui luuleta. . .“

„Aga need, kes omas nooruses enese aateid kaugelt ei otsi, kes läinud põlvede pärandusega rahul on —?“

„Nemad — on hiljaks jäänud sündima. Nemad oleks siis pidanud tulema, kul läinud põlv oma sihti alles koidu kumas kaugel punetamas nägi. Ja nende vastu me lähemegi võitlusse — meie, noored, jõurikkad, vägevad! Eneste aatelambid tahame oma noortele päädele tõsta, nii et meie read kui tulesammaste hulgad kesk pimedat ööd paistavad, ja nii läheme meie — tõustes, vajudes — edasi, edasi!“

„Edasi, edasi . . ." sosistas naine. „Edasi, edasi . . . oma aadete valgel . . . oma päikese poole . . . edasi, edasi. . ."

Nad seisid laial väljal: üks — täis nooruse usku ja jõudu, valmis oma rada raiuma, ja teine — täis imestust ning arusaamatut kartust uute mõtete ees, mis ta ümber õhus kohisesid. Nii seisid nad sääl, ning õhtu laotas omi tiibu nende üle. Päike oli kustunud, ja tuhande-päine madu roomas kõrgele taevale. Aga nemad seisid ning vaatasid tuleviku teede poole.

„Ja sina lähed siis linna, oma tormisse?" küsis naine.

„Jah, sinna lähen mina."

„Sinna külma, südametusse linna, mis nagu vangikoda su neelab, — sinu, kes sa talt armastust nõuad. . . Ja siis peame sääl kui kivisambad üksteise kõrval käima — nii külmad, külmad. . Istume, kullakene, veel enne, kui läheme. . . Veel minut unenägu, veel õnne teineteise najal. . ."

Nad istusid lepapõõsa ääre, üksteise ligi.

„Minu armas, minu ainus! . ." sosistas tüdruk, pääd poisi põske vastu lastes ja käega ta kaela ümber võttes. „Sinu rasket pääd tahan ma paitada, milles mustad mured ja rasked elumõtted elavad. Suudaksin ma need kortsud su otsaesiselt suudelda ja su mustad mure-linnud ära hirmutada!"

Poiss laskis pää väsinult tüdruku sülle ning sulges silmad.

„Minu armas, minu ainus! . .“ sosistas tüdruk. „Sinu pääd tahan ma paitada, mis ju nii noorelt väsinud on, väsinud tööst ja võitlusest. . . Mäletad, kui ma sinuga tuttavaks sain, siis oli kevade, ja su pääs olid esimesed hallid juuksed — kaheksateistkümne-aastasena. Ja siis olid sina külm, trotsiv, vihane ja talve külmast ning tööst väsinud. Nüüd on sügise, aga hallid juuksed on kadunud. . . Mäletad, õhtuti tulime siia lagendikule kõndima, ja nägime und üksteise najal, kuni pimedaks läks . . . ja sa panid oma pää mu sülle ning ma silitasin su juukseid . . . ja siis naersime mõlemad pärast, sest see oli rumal ning lapsik. . . Ja nüüd on sügise, ning sina tahad uuesti ellu tormata. Nemad ootavad sind, nendel on rauad su jaoks valmis . . . ja sa lähed ometi sinna lõviauku . . . Minu armas, minu ainus. . .“

Ja siis olid nad sõnalausumata vait. Pimeduse hõlmas sulasid nad üheks koguks kokku.

Korraga käis kõle tuulepuhang üle lagendiku ja viskas paar pruuni lepa lehte nooremehe juustesse.

„Otsas on unenägu!“ ütles mees järsku ja tõusis ruttu üles.

„Otsas on unenägu . . .“ kordas tüdruk jahmatades. „Otsas on muinasjutt. . .“ Siis võttis ta mehe käest kinni ning tõotas aegamööda ja vaikselt, selle silmadesse vaadates: „Mingem, aga mina tahan sinuga tulla, mina tahan sinuga olla,

igalpool ja alati, ning sinu päikesed peavad minu päikesed olema."

Ja siis astusid nad käsikäes tühja lagendikku mööda, ja nende ees kesk määratut pimedust hoigas sajatuhande kiirgava silmaga linn.

Üleval värisesid tähed otsekui tundmatu sõjaleeri ilmlugematud tuled.

1905.

UNEDE KURISTIK.

1.

Ma ärkasin jälle üles: ei olnud rahu neil hirmsail öil!

Ma olin jälle üht ja sama und näinud, koledat ja painajalikku:

Lumist lagendikku mööda sõitsid ratsanikud hääletult. Hobused kohmasid põlvini krobedates hangedes. Mehed olid käed vaheldamisi käistesse pistnud ja hoidsid hämaras tuhmilt välkuvaid mõõku kaenla all. Jäises külmuses valendavat auru välja hingates piilusid nad sombus nägudega eneste ümber üle halli, elutu maastiku.

Kui tühjaks oli maa jäänud! Kui õudsed olid väljad! Puud seisid, raagunud ja mustad, lumiste põldude vahel. Siin-sääl mustasid puude ja hangede keskel madalad majad halli öise taeva all. Kuid ükski tulukene ei vilkunud neist pisukestest akendest, ja kui ratsanikud juure sõitsid, oli kõik surnud.

Nad avasid väravad ja sõitsid õuedesse ning peatasid uste ees. Ükski koer ei hüppanud neile

haukudes vastu ja ühegi akna taga ei valendanud unest hirmunud, ehmatanud pale. Nad tulid hobuste seljast, sidusid need aia külge ja astusid sõnalausumata üksteise järele sisse, paljaid mõõku pimedas enese ees hoides.

Nad läksid rehe alla. Väratite alt tõmbas tuul, pimedas kuulsid nad lund saabaste all rudisevat. Üle kõrge läve kobasid nad rehetuppa. Siin oli kottpime, lõhnas turba ja kerise järele, õled kahisesid kesk hauavaikust jalge all muldpõrandal. Nõgisad parred pää kohal liigutasid end külma käes.

Siis läksid nad elutuppa. Läbi jäätanud akende paistis ähmane lume valgus, põrandale raamide varje heites. Nad kobasid suurt saviahju, — see oli jääkülm. Nad pistsid kinnastes käed vooditesse, — õled kahisesid nagu lehed. Mitte üht hinge! Siis istusid nad suure perelaua taha, ülestõstetud kaeluste ja paljaste sõjariistadega, ning vaikisid kaua.

Sääl mustasid nende pääd kõrgete kübaratega akna ähmases õhetuses. Nende suud hingasid jääkülmas ruumis aurupilvi. Vaikides vahtisid nad üksteise otsa. Nende peninuki koonud noogutasid: mitte üht hinge! Maa oli tühi nagu mets. Ööd-päevad olid nad otsinud, ilma hingelist leidmata. Inimesed olid surnud — viimseni!

Vaikus kasvas, lume valgus virvendas, tuba läks võikaks — jääkülm tuba niiskuse ja savi lõhnaga. Muldsest põrandast tõusid üles muldsed

lõhnad. Ratsanikkude paljad mõõgad helendasid ähmaselt laua kohal, — nagu hiiglanõelad, nagu linakraaside piid.

Võikus kasvas, muldsest põrandast tõusid üles muistsed lõhnad, imelikud, õudsed. Mõõgad värisesid laua kohal. Nüüd ei helendanud nad enam: nad hakkasid otsekui roostetama, ruttu ja tihedalt tõusid rusked laigud nagu pisarad. Need veeresid ülevalt alla, — ah, need olidki pisarad, rusked veripisarad!

Mõõgad tilkusid verd, veri voolas mõõkadest, kohises veri pikkadest mõõkadest, — nagu nõeltest, nagu terasharjast, nagu linakraasi piidest! Ja mul oli hirm, sõnatu, liikumatu, pääsmatu, nagu kirstus, nagu hauas, — ja ma tundsin, kuis juuksed mu pääs liigutasid, jämedad ja kõvad nagu jõhvid.

Korraga hirnus väljas hobune — kõledalt ja läbilõikavalt!

2.

Ma süütasin tule, värisedes hirmsaist unedest.

Ma olin kaua aega nagu halvatud, uimaselt ainult oma elu, olemasolu, valguse ja realiteedi üle rõõmustades. Põhjatu kuristik on une ja tõelikkuse vahel, kuid ärkamise silmapilgul on ta kitsas nagu mõra peeglis, mille üks äär tõelikku ja teine olematuid maailmu näitab. Siis aeleb ärkaja nagu udus, otsides ahastades teed tagasi tõelikku maailma.

Ma nägin jälle liikumatuid, usaldatavaid esemeid öises vaikuses, ja see rahustas mind. Ma nägin ahju sinistest kahvlitest, vahakangaga kaetud põrandat, vanaaegseid pilte seintel ja laetud revolvrit voodi kõrval laual. Ma nägin, et täiesti üksi olin; nägin lukus ust ja riivis akent mitmendal korral, ja mõistsin, et keegi ootamata sisse ei pääse ning et ma teatud määral kaitstud olen.

See oli võõras korter, kus olin. Kui õudne, kui rusuv oli siin! Kuis olin ma siia juhtunud? Mis oli mind toonud nende võõraste seinte vahele? Millest olid mu närvid nii rahutud? Miks tundsin ma sarnast saamatuse, juuretuse, otstarbetuse tuska? Miks oli tarvis kõige tõelikumat maailma, et maailma tõelikkusse uskuda?

Nii, nüüd tuli kõik jälle mu meele. Ma tõmbusin vaiba all kerra, üksi silmi välja jättes, mis abitult küünla valguse ees pilgutasid. Oleksin tahtnud matta end, et mitte tunda aja koledust, päevade jäist külmust, tundide kramplikku surma nagu mahasurutud revolutsiooni hüübuvat kangumist. Aja-tundmus oli hirmus nagu giljotiini tera püsti tõusvate juuste kohal.

Kas selleks pidi see noor, kirglik jõud kord lippude ja lauludega tõusma, et vanast, raskest, jäisest jõust tagasilööduna, purustatuna ja verisena laguneda, hüübuda, jääduda, surma agoonias värisedes, surma meeleheites murtud sõjariistu veel vastu tõstes? Taganemise ja põgenemise meeletust oli õhk täis.

Kõik kõneles sellest: inimesed, kes tuiskaval tänaval kaeluseid tõstes üksteisest mööda hiilisid; vaksalite ja külmavate sadamate luurav ning ohuline varitsemine. Kõiges tundus see: siilina kokku kiskunud seltskonna hingetõmbuses ja ajalehe veergudes, mis hirmunud inimesed olid kirjutanud ja mille võbisevate ridade hulgas ainult kroonika ja telegrammid oma raudset, armuheitmatut keelt kõnelesid.

Milline meeletu aeg! Kui odavaks, väärtusetuks oli saanud inimene aja raske vankri all! Elu ei maksnud enam midagi. See oli nagu tuules lendav leht: mõttetu, sihitu, otstarbetu. See oli nagu viirastus. Vahel tundus kogu olemasolu ainult unenäona. Nagu hapra niidi otsas rippus ta põhjatu kuristiku kohal. Meeletu, metsik aeg!

Sõdida sõjas, langeda lahingus, — misuke kergus sellega võrreldes! Kuid elada, nähes kõike muud langevat; ise veel hingata, nähes kõike muutuvat ebatõeks, viirastuseks, unenäoks, — kohutavaks, kardetavaks, hirmsaks unenäoks, — milline väljakannatamatu piin! Kõigi väärtuste seginemine, kõigi omaduste muutumine, kõigi tunnuste petlikeks saamine — hirmsal, jäätaval ajajärgul!

Küünal pilgutas mu ees. Ja peidetuna siin, võõras korteris, kaotanuna kõik sidemed tuttavate ja sündmustega, rippudes mitu korda kõrgemal maast kui see tuba mitmendal korral, — valdas mind äkki sõnul seletamatu elu mõtte ning mõt-

tetuse aimus. Iga mu liige tundis tühjuse ja igaviku jääkülma puudutust. Ja viirastuslikkus sai meeltega mõistetavamaks kui miski tõelikkus iialgi võib olla.

3.

Ei, nii ei võinud enam jatkuda: mina pidin magama, pidin välja puhkama, kas oleks või maailm vaheajal hukka läinud!

Ma kustutasin küünla ja laskusin jälle pikali. Ma mässisin enese vaipa, — kuid otsekui ainult selleks, et veel enam iseenesega olla, veel teravamat piiri maailma ja enese vahel aimata ja oma otstarbetust tunda nagu muumia, mis kõvasti lõuendisse on seotud ning liikumata omas koopas lamab. Uni ei tulnud ega tulnud.

Mõtted tõusid, pimedas veel tihedamad, teravamad, mürgisemad, nagu ekstraktid kõigi nende hädaohtlikkude päevade ja rahutute ööde mälestusist, mõtteist, aimusist, tundmusist. Nõelteravaina tõusid nad, mu meelekohti puudutades nagu elektrivoolud, mis surnuteski krampe äratavad. Ei või olla õudsemaid elamusi, kui need mälestused kesk nende hirmsate ööde tühjust ja vaikust!

Nii, eile nägin ma hukkamõistetuid. Neid oli seekord kaks: vanamees ja noorukene. Nad olid surma mõistetud vägivalla ja mässu pärast. Ma nägin, kui neid soldatite keskel viidi sõjakohtust vangikotta, käed ja jalad rauus. Neil jäi siis veel kakskümmend tundi elada, sest täna hommikul pidi neid surma pandama.

Oi, kuis ma mäletasin nende nägusid! Need olid külmast sinised, tarretanud, jäätanud, valgete silmamunadega nagu neil, kes teisi maailmu näevad. Nende nahksed hunguusi-mütsid olid otsaesistele löödud, nii sammusid nad kesk tuisku hääletuina, ümber piiratud sõjameeste vahedate tääkidega. Oi, kuis ma mäletasin vangikoja raudse värava kõledat raginat, kui ta raskelt nende järel kinni langes!

Võib olla, varsti viiakse neid. Kuis on nad mööda saatnud oma öö? On nad valvanud oma kõvadel kottidel karraga kaetud uste taga ning ahastanud nagu mina selsinatsel ööl? On neile selginud elu, olemasolu mõttetus, viirastuslikkus? Kuis on kajanud nende kõrvus vahtide sammud kivises koridoris: üks . . . kaks . . . kolm . . . selsinatsel viimsel ööl . . . üks . . . kaks . . . kolm . . .

Ma langesin kummuli omas voodis, tabatud väljakannatamatust valust. Oi meeleheite tusk, oi ahastuse ääretu piin! Näis, nagu oleks tõelikkus äkki oma raudkindas käe prantsatades lauale löönud, oma raskuse jälge puusse vajutades. Pisikene punase pääga uss vingerdas väledalt mu südame ümber, mu elupuu õitesse mürki tilgutades:

„Unusta oma noorus, unusta kõik kõrged aated, unusta omad tiivulised igatsused! Ei ole aeg nende jaoks! Sina võid olla viirastus, aga seda pole tõelikkus su ümber. Raudsete ratas-

tega ajab ta sinust üle. Terasvikatitega on ta niitnud su roosipuud. Juurtega tahab ta nad kord välja kiskuda! Ei ole aeg nüüd noor olla: mürki on tilgutatud igasse õide, surma on külvatud orastele!“

Surma, surma! kajas vastu igas mu soones. Ainus filosoofia oli veel surma must filosoofia, hävinemise sügav tarkus. Ei olnud enam muid igatsusi, muid unistusi, kui lõpetada oma viirastuslik, ebatõeline, unenäoline olemasolu ses võõras, õudses maailmas, mille tõelikkus oli mõistmatu, arusaamatu.

Oleks tahtnud omast viirastuslikust olemisest ärgata olemattusele, mis oleks kümme korda arusaadavam kui elu sel sihitul ja mõttetul planeedil. Tolmuna oleks tahtnud laiali minna, nimena, mõistena, aimena ära kaduda, kustuda nagu valguse kiir, nii et vari veel viimaks oleks liikunud, heljunud ja kiikunud, kui musta liblika tiib, mis surma sõnumid viib.

4.

Õrn une kirme kattis üürikeseks minu ajud.

Ja selsamal silmapilgul lõid enese lahti unede hirmsad kangad:

Kõrgete harvade pedajate vahel sõitsid ratsanikud hääletult. Lumi valendas, õhetas hõbedana, ja ta läbipaistvas kumas näisid mändade sirged ja oksatud tüved süsimustad ning kõlisevad kui rauast. Pikakarvased jäätanud hobused koh-

masid raskelt, ninad hangedes, ja ratsanikud hingasid läbi suurte kinnaste jääkülma õhku.

Nad keerlesid kaua kõledate tüvede keskel, hunikusse vajudes, lahku minnes ja jälle troppi lüües, ikka põlevama vihaga täitudes, ja nende palged hakkasid hõõguma nagu vasksed näokatted veriste silmadega. Nende mustade rüüde karvad olid kohevil, ja nende liigutused olid äkilised, loogelised ning painduvad nagu metselajail.

Nende lõgisevate hammastega vihal polnud enam piire. Mitte üht hinge! Mitte üht elulist väljul, teil, külades, alevikes! Ei kostnud naise laulu kojast ega lapse nuttu kätkist. Ainult kuutu, lume-valge öö jäiste lagendikkude ja surnud metsadega, milles kohmasid hobused, jääpurikatega ümbritsetud ninasõõrmetest keerlevaid aurujugasid õhku hingates.

Kuid siis nägid ratsanikud äkki puude all meest hiilivat, musta mantli ja laia kaabuga, lumivalge palge ning argade, piiluvate silmadega. Ta näis põgenevat, tulisel kiirul, ettepoole kumaras ja kaabu silmil. Ta peatas alles siis, kui ratsanikud ta juba igalt poolt sisse olid piiranud.

Ta vajus kokku hirmu pärast, nägu kätega peites. Ta oli oma musta mantli all madal ja lai nagu pelikani-tantsja indiaanlaste maalt. Värisevate sõrmede vahelt nägi ta enese ümber tihedas ringis hobuste auravaid päid ning ratsanikkude puna-vaskseid nägusid. Ja ta hakkas sosistama, vaevalt kuulduvalt, vabiseva ning paluva häälega:

„Ärge peatage mind! Laske mind minna! Sest mis saaksite teie minust? Mina ei ole tõeline, mina olen viirastus, mina olen unenägu ja ettekujutus. Minu osa elus on olnud ainult näida ja mitte olla. See on olnud luule ja fantaasia. Mul pole oma südant iialgi olnud: luule ja fantaasia südamega olen ma tunnud. Mul pole omi silmi ega kõrvu olnud: luule ja fantaasia silmade ja kõrvadega olen ma näinud ning kuulnud.

„Ärge peatage mind! Sest mis kasu oleks teil sellest? Kas pole kõik mööduv aja kivise palge ees? Kas pole kõik võrreldav ruumi jäises tühjuses? Mis on siis tõepoolest me olemasolu kui mitte ainult vari? Kas pole sündimine aja ja ruumi ilmmõõtmattuses niisama hämar ja küsitav kui surmgi? Kas ei lähe olemise juurteni tungides kõik läbipaistvaks nagu klaas? Maailm — mis see on? Ah, laske mind minna!"

Kuid sääl karjus üks ratsanikest — kõleda ja käriseva häälega: „See on meile ükskõik, kas sind on või ei. Pääasi, et sa näid olevat! Ja see, et sa kardad, juba see on tunnistus su tõelikkusele." Ta sirutas oma mõõga välja, nagu öeldes: Jookse — ja näita oma olemasolematust! Jõuad sa põgeneda — oled tõeline; jääd sa rippuma meie mõõkade otsa — oled niisama tõeline!

Algas hirmus ja kohutav võiduajamine. Põgeneja kuulis oma selja taga hobusekapjade murdumist läbi krobedate hangede ja vahedaid mõõku õhku lõikavat. Ta oli kriitvalge, ta tundis omi

jalgu raskeks minevat nagu tina, nagu maakera rippus ta jalgade otsas. Siis aimas ta äkki lähenevat surma, mida kihutavad ratsanikud talle nagu hää- ja kurjatundmise puu õuna omade mõõkade otsas ulatasid.

Ma karjatasin surmahirmus: see sääl ratsanikkude ees olin mina ise!

1906.

SURM.

Vaiksed õhtu ehad, taevas täis pehmet purpurit, uduloorid metsjärvede kohal ja kaugel niitude taga kurb laulmine. . . Ja ööd sumedad, pimedad, täis värisevate varjude mängu, õrnade tiibade nägematut kahinat ja helkivaid tähti mustade metsade kohal. . . Ning jälle uued koidud ja uued kuldsed niidid taeva pilvedel ning suve puna-päike kui avaruste kuningas. . .

Või jällegi nooruse võitlused, põliste aadete heitlused, laiade lippude lehvimine, mõõkade kõrgele kerkimine! . . On, nagu tuli käiks tuksates soontes, päikesed paistaksid südames ja tähed — hulk tähti käiks sihina ees! . . Oleks kui joonud nõiutud kosest, nagu oleks näinud nägematuid asju, kuuleks looduse rütmilist laulu ning elupuu hiite mühinat. . .

Nii ilus on elu! Nagu oleks leidnud hämarast hiiest punase lille, ja lähed ja laulad ja lill on sul käes. Ja ees on sul meri ja taga on metsad ning kõrgel, kõrgel sinetab taevas, — ja lähed ning laulad! Nii ilus on elu!

* * *

Üleval taevas ja madalal maas oli talve õhtu. Taevas kumas kui punane vask ning sinas kui seatina, ja kõrgetest korstnatest, mis sammastena taevaserval seisid, venis õhtu ehas purpurina punav ja brongsina hanguv suits. Karge lumi maas ja õrn härm puude oksil oli sini-roosa.

Sel ajal astus surnumatja Juhan Lääts üle kõvade hangede, labidas õlal, viinapudel taskus ja suu torkavast valust, mis ta sisikonnas pöörles, kramplikult koos. Ta sinkjas-hall vari jooksis pikil sammel üle hangede, hüples künkalt künkale ja kustus nurme lohu hämaras põhjas.

Mees aga mõõtis välja laiust. Ta kondine lõug oli rinda vastu surutud, käed vaheldamisi käistesse pistetud, ta kandis kõrget küüra seljas. Nii läks ta, vankudes väsimusest, jõuetusest ja natukene purjus pääst. Temaga ühes roomas üle hangede teine Lääts, — surnumatja vari, — veel kõhnem, küürakam ja haigem. Nii olid nad kahekesi kogu pika elu ühes üle lagendiku rännanud, labidad õlal ja küürad seljas.

Lumisel lagendikul kumasid linna kirikukuplite ja vabrikukorstnate piirjooned õhtu paistel. Mäe nõlval kasvas vana paju, hõbedased oksad püsti kui tuules lehvivad juuksed. Hall jänes jooksis üle Läätsa tee.

Kuid hauakaevaja ei näinud kõigest sest midagi. Ikka koomale kiskus ta kõhn keha talve õhtu külmast ja näriva valu vapustustest sisikonnas. Närune palitu ei jõudnud keha, mis ikka kange-

maks ja kangemaks läks, soendada. Külm laine tõusis värisevaid sääri mööda ja pani kõhu kananahkselt sinetama. Ja säält kostis vastu korin, urin ning nurin.

Ikka sügavamaks sai talve õhtu üleval taevas ja madalal maas. Taevas läks tume-ruskeks kui roostetanud kard, ja lume lagendik muutus hämarsinkjaks kui meri sügisajal. Ei paistnud väljal enam Läätsa vari ega ta rasked jäljed. Ta kõrge kuju sulas otsekui ühte nõmme tühjuse, õuduse ning tõusva hämarusega.

Ta läks, ja ta pääs siplesid haiged, sõgedad, karkudel komberdavad mõtted, üksteisest ussidena läbi põimudes ning lõhkedes kui murumunad. Ja ta sinised huuled sosistasid:

„Issand, eks sa näe: see on ju sinu Juhan Lääts . . . eks sa näe, tal on külm ja valu . . . eks sa näe seda, oh issand? . .“

Kuid issand oli hääletu kõrges talve taevas, kus veel vaskne eha helendas.

Aga hauakaevaja pääs roomasid hämarad mõtted, kui kari sõgedaid sante, kes läbi laia lagendiku sügavas sügisöös pühapaika rändavad. Lähevad, lähevad need mõtted, keerlevad, keerlevad ja kaovad nagu nahkhiired õhtuhämaras ja ei tule enam iialgi tagasi. Kahisevad, kahisevad lehed ja kaovad, kuna hinges kahin veel kaua kajab . . .

Nii oli kogu Läätsa elu läinud kui need hämarad mõtted ning kollased sügislehed. Keer-

les, keerles, roomas, roomas, ja nüüd on mööda ning ei tule enam iialgi tagasi . . . ei tule enam iialgi tagasi . . . ei tule enam iialgi . . .

Lagedal lumel nokitses näljane kaaren mustava sööda kallal. Ta oli küüned sellesse löönud, tagus nokaga seda ja peksis kõhna tiiva kondiga vastu lund. Kui Läätsa must kogu künka tagant kerkis, vaatas lind tigedalt ta poole. Ja kui Lääts kümme sammu tast eemal oli, tõusis kaaren raskel tiibade vihinal lendu, sööta noka vahel hoides. Kuid see oli liig raske ja kaaren oli näljast nõrk, — ta laskis sööda inimese jalge ette maha. Siis aga tõusis ta kõrgemale, keerles hauakaevaja pää kohal pimeneva taeva all ja kraaksus vihast väriseval häälel:

„Korraat! Korraat!"

Ning siis vajus ta heljudes edasi ja kustus kasvavas õhtus lumevälja kohal mustana punktina — nagu surres.

Lääts kumardas ja tõstis kaarna sööda üles. See oli inimese käsi. Ta sõrmes oli vaskne sõrmus, mida roheline rooste ahnelt sõi. See käsi oli küünarpääst terava mõõgaga ühel hoobil läbi raiutud, veel nüüd rippus kõhna käsivarre ümber riba verist sitsiriidest käist.

Lääts tõstis käe silmade ette. Ta katsus tööst parkinud kõveraid sõrmi, mida tarretuse valus värisevad nahksooned raudseteks konksudeks kokku olid kiskunud. Ta puudutas oma kõvera pöidlaga kõvaks läinud peonahka ja käsivart, mida

elu ja aastad nagu näljased hundid olid närinud. See käsi oli ainult kimp luid, sooni ja pastla võrd parkinud nahka. See oli põrutav kurbmäng, see oli laul siidist, mis ta kudunud, ning hallitanud leivast, mis suu ääre tõstnud.

Lääts vaatles kätt, ja võõrad, imelikud mõtted vilksatasid läbi ta pää. Siis aga surus ta käe kaenla alla, pistis omad soonilised ja külmast sinised käed vastamisi käistesse ning astus edasi. Ja ta ei mõtelnudki enam selle käe pääle, — oh, nii palju oli ta näinud omas elus poolikuid ja terveid surnukehi! Kes teab, kes selle käe laial eluteel oli kactanud! Mis kõik ei ole olnud ja mis kõik ei ole nähtud!

„Issand, sinu teod on imelikud!" õhkas Lääts. „Suured ja imelikud! Aga mis on inimene? Tuhk ja põrm! Kõik liha on kui lilleke . . ."

Linn kerkis ikka kõrgemale ja kõrgemale. Katuste, tornide ja korstnate piirjoon näis vastu ehataevast nagu muistse kindluse müür suurtükiaukude, luukide ja kitsaste akendega. Polnud enam üksikuid maju: kõik sulas üheks mustavaks seinaks, millest ainult kollased tulukesed salakavalatena silmadena vilkusid.

Ja peatselt oli linn juba nagu kuivale roninud hiigla tritoon. Korstnad ja tornid mustasid teravatena kisadena ta loogas seljal ja ta sadatuhat silma vaatasid tigedalt lumistele väljadele, et sääl enesele saaki määrata, metsiku vihaga selle selga hüpata ning ta kõri läbi närida.

Taevalik ilutulestus muutus ja muutusid varjud maas, ning siis näis linn hiigla kamäleoonina, kes iga silmapilk oma värvi muudab, lõpmata petlik, lõpmata uus on. Hommikust õhtuni istub ta oksal, pikk keel suust väljas, ja kannatlik-kannatamatult ootab ta putukat, kes lenneldes ta libedale keelele jääb. Siis tõmbab ta keele suhu ja neelab putuka ning uuesti ootab ta väljasirutatud keelega, ootab ja ootab. Ta ei liiguta end, ei hinga, ja ainult ta kavalad silmad tantsivad ta enese libeda keele otsa ning taeva ja maa ümber — salalikud, vihased, tigedad . . .

Läätsa ees avanes aguli tänav, kõver ja kitsas nagu taevatee, ning meeletu linn neelas surnumatja. Kahel pool tänavat mustasid kõrged aiad, potid kummuli postide otsas. Aedades kasvasid imelikud puud: kõverad, jäserikud, juured turbases maas ja oksad tolmuses, haisevas taevas. Tänava käänakul kükitas maja, külg õieli kui haige lapse kõht. Siis mustasid tee ääres jällegi mädanevad kuurid, haisevad tapatallid, ja kusagil õues, umbses sulus ruigas nuumsiga, kes kurja und nägi.

Lääts läks, küür seljas ja verine käsi kaenla all. Talle tulid vastu samasugused kühmas, tumedad kogud, haldunud, näljaste nägudega. Punnis magudega majad kahel pool tee ääres olid kui kirstud reas. Oli nii õudne-õudne nende kirstude vahel, ja südames vingerdas pime hirm kõigi koleduste ees, mida need kastid enestes varjasid. Oi surnukehade läägust ja luukerede ko-

ledat läila, mida varjavad üksteise kõrvale heidetud mustavad kirstud!

„Issand, issand!“ hoigas Lääts. „Kõik liha on kui lilleke . . . kui tuhk ja põrm . . .“

Valukrambid surnumatja kõhus jäid vähemaks. Ihu täitis roidumus ja uimastus. Rinnas aga pigistas miski leinaline, mureline südant, pigistas, pigistas . . . Oleks tahtnud jälle jumalat paluda, seda vana, esiisade aegist jumalat, kes truu ja kindel alati, kui ka kogu maailm sind maha on jätnud. . . Ooh, ooh. . . Sest mis on see maailma elu? Unenägu, tuhk ja põrm. . . Puhub tuul, — ja teda polegi enam. . . Aga jumal jääb igavesti. Ja küll näeb ta nüüdki, kuis ta sulane Juhan Lääts sessinatses hädaorus patu ning kõige lihaliku kurjusega võitleb. Küll ta halastab ja paneb ta tulevastel aegadel seisma omale paremale poole. . .

Unistades ja ohates vankus Lääts edasi. Mustad kogud tulid talle vastu; väravate roostetanud hinged kriuksusid valusalt ja kogud kadusid. Tulid vanakesed, vihad kaenla all, tudisevad kaelad välja venitatud; tulid sisse langenud rindadega naised, kärnased, kisendavad lapsed kätel; tulid tahmaste nägudega mehed, kübarad kuklas, kobisevad põlled ees, — tulid hämarast ja läksid hämarasse. Keegi ei vaatanud Läätsa ja tema ei näinud kedagi. Lumi rudises ning rasked sammud kadusid tänava nurga taha.

Kusagil õues ruigas nuumsiga umbses sulus.

Edasi, edasi.

Tänava nurk. Kollane latern posti otsas. Petroleumi vaat poe ees ja kollased jooned lumes. Aga kõrges taevas kaks värisevat tähte.

Till, till, till!

Keegi sõitis.

„Eest ära! Hei!"

Rahva kõmin, õlle aur, ja üks mees istus trahteri trepil ning toetas rasket pääd käte najale. Tal oli paks kõht ja suured roosad kõrvad. Ta tõstis pää, ja ta palgel oli tuimus ja mure, ning ta valgetes ripsmetes värisesid suured hallid pisarad. Ta vurrud rippusid nagu vanal kassil alla ja ta huuled olid imelikult koos, nagu oleks ta enese ette vaikselt naernud.

„Tere, Lääts!" hüüdis ta äkki. „No kuhu sa, kurat, lähed?"

„Mis sina siin teed?" küsis Lääts kurvalt.

„Joon oma higi, oma vaeva, oma muret!" ütles mees, ja suured pisarad jooksid korraga ta vurrusid mööda. „Tule, ma ostan ka sulle! Kõik maailma joodan ma purju! Täna sööme ja joome, homme sureme ära!"

Suitsunud lagi, selles konks ja konksu otsas petroleumi lamp karrast varjuga. Hulk laudu ja porine, haisev põrand. Leti ees istus rohelise näoga, purjus silmega avalik naine, üks käiss jaki otsast ära rebitud ja käsivars külmast sinine. Tüdruku vastu istus kehakas trahteripidaja, ja kogu ta nägu punase nina ja õllest kollaste vurrudega

oli ainult üks hiigla naer, kui ta naise õlga näpistas.

Laudade ääres konutasid purjus mehed — luu ja naha haisevad kimbud. Hulk klaase. Õllelomp laual, aga seinal punane kuulutus alusriietes preili pildiga.

Naervad lõuad läksid laiemale, kollased hambad välkusid ja valged silmamunad pöörlesid. Pikad luised sõrmed, külmad ja värisevad nagu hämbliku jalad, sirutusid läbi kollase õhu naise ihu poole. Aga see ihu oli must, haisev ja läila. Kuid ta naeris neid värisevaid sõrmi nähes. Sest need janunesid tema järele.

Lääts viskas külmanud käe prantsatades õllesele lauale ja istus raskelt pingile. Kogu ilm käis ta ümber ringi: irvitavad palged, tänava-tüdruku sinine käsi, punane kuulutus seinal ja värisevad, niisked sõrmed kollases õhus. . .

Nad jõid. Kibe, haisev viin voolas laiadest kõridest alla kui põhjatutesse muti-aukudesse. Korraga tõmbas naine verise käe laualt ja kriiskas joomisest kähiseval häälel:

„Hee, kurat, mis see on?"

Kõik vaatlesid kätt. Pimedaist nurkest venisid unised kogud leti poole ja silmitsesid õhetavate silmadega seda verist tompu. Kõhn, kipras palgega, palja lagipääga mees seisis laua ees ja katsus kollaste sõrmedega maharaiutud kätt.

„Hõ, kui valan sulle, nii et sirgu jääd!" kriiskas tüdruk ja lõi käega paljapäisele kolksti!

vastu lagipääd. Aga ümber ürgas metslaste koor kurgu põhjast põrguliste naeru:

„Hõ—hõ—hõõ!“

„Kust sa ta võtsid?“ päris trahternik Läätsalt.

„Leidsin nõmmelt. Kaaren nokitses teise kallal.“

„No mis sa kuradi raipest kannad! Politsei võtab su veel kinni.“

„Panen ehk mõne surnuga ühes hauda. Eks ta ole ikka ristiinimese jäänus . . . sureliku korjus. . .“

Tüdruk tõmbas roostetanud sõrmuse surnud käelt ja ajas enese sõrme. Sõrmus oli verine ja lõhnas roostest. Ja siis põrutas ta külmanud rusikaga vastu lauda ning kisendas:

„Kortel viina! Kuuled sa, paksmagu, kortel viina!“

Aga ümber õõtsutasid pärani lõuad põrguliste naeru:

„Hõ—hõ—hõõ!“

Kusagil hämaras nurgas algas keegi kurba mängu. Ühetooniselt kajasid hääled, ja mängumehe purjus nutt kostis läbi viiuli viie. Nuttis viiul ja nuttis mees. Joodikud vajusid istmetele kössi, kaelad paindusid, õlad kerkisid, soonilised käed rippusid põlvil kui juhivitsad.

Nuttis viiul ja nuttis mees. Kes teab, mida nad nutsid: läinud elu või surma üle, mis neid kõiki talvises õhtus mustava akna taga ootas, või selle verise, kramplikult rusikasse kiskunud käe

üle. Oi, kui lootusetu-kurb oli selle käe saatus: siidi oli ta kudunud ja hallitanud leiba näljase suu ääre tõstnud; ehitanud ja kaitsenud oli ta, aga nüüd oli keegi ta mõõgaga maha raiunud, ning must kaaren nokitses ta kallal tühjal nõmmel. . .

Nuttis viiul ja nuttis mees. Inimeste näod kahvatasid, silmad muutusid hallideks, kurbadeks; aga roosade kõrvadega mees laskis äkki rinnuli letile ja hulus haledalt kui näljane hunt talvises laanes. Ja siis ei näinud Lääts enam midagi enese ümber: ei olnud enam lõbutüdruku purjus nägu, ei punast kuulutust seinal, ei joodikuid, ei lage ega põrandat. Ainult hale, ühetooniline pilli hääl ujus kollases õhus.

Siis aga muutus korraga mäng. Rõõmsad, kisendavad hääled tormasid kesk kõrtsi, silmad purjus-punetavad, tõmbasid üksteise kätest kinni ja keerutasid metsikul tantsul läbi ruumi. Mängumehe pääle oli kramplik naeruhoog tulnud. Läbi muusika kostis ta luksuv naer ja rautatud saapakandade plagin kivipõrandal.

Kõik oleks nagu ärkanud. Joodikud viskasid pääd selga, ja nende silmad keerlesid õhetavail nägudel. Avalik naine hüppas kesk kõrtsi, tõstis undruku kõrgele ja viskas lahtiläinud juuksed seljale. Süllapikkune mees tõmbas higiste kätega tüdruku kõhu ümber kinni, — ja siis keerlesid nad pöörases tantsus üle ümberlükatud toolide, metsikus ekstaasis end üksteise vastu surudes! Ja siis tantsis kõik, tantsis muusika ja

pillimees, kollased irvitavad näod seinte ääres, naine punasel kuulutusel, toolid ja lauad, lagi ja põrand ning kollane õhk! Tantsis kõik metsikus hullustuses, kõik kannatused ja ahastused, minevik ja tulevik, rõõmud ning valud, — tantsis kõik, hõõguvas ekstaasis end üksteise vastu surudes!

See oli nagu elu narrimäng: Kusagil hämaras nurgas mängib imelik muusika ja kõik keerleb hulluse tantsus temaga ühes. Ümber on kollane õhk, taeva asemel pilkane tühjus, põrgu asemel põhjatu kuristik, ja sarnase taeva ning sarnase põrgu vahel möirab puntrasse kerinud hõõguvate kirgede bakhanaal! Aga läbi selle meeletu himu, läiluse ja tooruse koori laulavad nälg ja mure ühetoonilist duetti. . .

Lääts surus verise käe kaenla alla ja vankus välja. Minnes üle kõrtsi põranda nägi ta ainult kollaseid nägusid ja nendes valgeid verisoonilisi silmamune kui nõiatulesid enesetapja haual tantsivat. Kollases õhus kostis saapataldade plagin ja lõbutüdruku huikamine. Aga taga pimeda seina ääres kükitas roosade kõrvadega mees, toetas lõuga kätele ning nuttis nagu pisikene laps.

Jällegi tänav ja taevas ning maa. Kollane latern, kollased jooned lumel, ja kõrtsi-trepil istus pime sant ning laulis peene, kõrge häälega:

Kui tulep üitskõrd minnä
siist ilmast ärä sinnä,
kon engli' lendlevä . . .

Aga kõrges taevas värises kolm tähte. . .

Purjus Juhan Lääts vaarus läbi linna kodu poole. Vastu tuli mustav vabrik, mille sisikonnas miski raske käänles ning väänles. Vabriku ehitus vabises, tõmbus krampides kokku, musta suitsu, sädemeid ning nõge vastu taevast visates. Kõrges saalis seisid masinad. Laiad rihmad rippusid ratastelt nagu hiigla-ussid lõunamaa väätkasvude keskel — laisad, unised, vedelad. Teisest aknast paistis aga hiiglamasin ja selle ees seisev tööline. Masin lõi terasest lõuad pärani ja tööline viskas ta läikivaisse hammastesse suuri villa puntraid. Masin näris, nätsitas, nii et lõua lihaksed nagisesid ja ragisesid, ning kugistas siis oma sööda õhetavaid silmi jõllitades alla. Läätsale näis kõik see kui viirastus. Kusagil laane sügavuses, rihm-väätkasvude ja boamadude vahel, hõõgub Moloki kuju ning ta ees põlvitab inimene. Ta ohverdab kõik, mis on ta hinge taga, nooruse, tervise ja jõu, et aga viimist vara — elu — säästa.

Lääts vankus edasi ja tundis, kuis ta kõht viinast soojenes ja ta elujõud jällegi kasvas. Ta tundis uuesti tahtmist jumalat tänada, et ta nii kaua tal elada oli lasknud, ning paluda, et ta veel talle palju päivi annaks elada, teda teenida ja ta sõna kuulda. Ta nägi oma kuuekümneaastast iga enesest mööda minevat. Mis ei ole selle aja sees kõik olnud! Noorus ja laiad metsad ja põllud, ning karjane käis põldudel ja puhkus pasunat. Aga päike oli tol ajal palju suurem kui praegu ja ööpikud laulsid nõnda, nagu nad

enam iialgi, ei enne ega pärast, pole laulnud. Siis oldi noor ja taheti naist võtta, kuid keegi teine võttis naise, keda temagi tahtis, enne teda ära. Käidi merel ja käidi maal, otsiti õnne ning ei leitud seda, sest olematut pole tõesti mitte. Ja siis tuldi lapsepõlve põldudele tagasi. Aga siin oli kõik nii tühjaks ja paljaks jäänud, päike oli pisikeseks muutunud ja ööpikud ei laulnud enam. Käidi veel kord merel ja maal, aga õnne ei leitud, tuldi siis sinna haisevasse linna ja maeti kakskümmend aastat surnuid. Oi, kui palju oli neid surnuid — suuri ja pisikesi, mehi ning naisi! Igaühel neist oli oma elu olnud, oma lapsepõli ja nooriga, laulvad ööpikud ja võõrad maad ning mered. Ja mitmet viisi olid nad surnud: mõni suri, sest et ta päevad täis olid saanud, väsinuna elust ja ta andidest; aga mõne kaelas mustas nööri jälg, ja ta nägu oli sinine ning silmad pärani . . . jah, ka sarnaseid oli . . . palju oli. . .

Lääts tundis, nagu oleks ta need kakskümmend aastat ainult iseennast matnud — aegamööda ja sihikindlalt. Ja nüüd oli ta juba kõrisõlmeni maa all. Mullavirn kasvab, — varsti lämbub ta ära!

Oh, peaks jumal talle veel päivi andma! Siis hakkab ta end välja kaevama! Sest mis jaoks oli ta siis elanud? Ei tea, mistarvis oled elanud; ei tea, mistarvis pead surema!

Lääts tuikus edasi. Agul kasvas jälle, läks hämaramaks, majad vajusid madalamaks. Värava

postid seisid kui võllapuud ja pärani õued mustasid tühja tänava poole.

Siin elasid kõik need, keda elu põrgulise vandesõnaga vastu mudast maakera oli sülitanud. Ta ei viitsinud neid purukski närida: vigastena ja viletsatena sülitas ta nad välja. Nende üle laotus igavene niiske ning hämar öö. Lillevarred tõusid siingi üles, kuid kollased nupud ei läinud iialgi lahti. Kus nad kasvasid, sääl ka surid: ei olnud neile päiksepaistet, ei kevadet, ei kesksuve sini-taevast. . .

Ühest lüngi vajunud väravast pööris Lääts sisse. Kahe madala aia vahel minnes, kord paremale, kord pahemale poole pöördes, jõudis ta viimaks suure mustava maja ette. Ei saanud aru ta seintest, ustest ega katusest. Ainult pisikesed aknad kumasid kui kollased lapid mustal vaibal.

Lääts pööris nurga taha. Maja ümber mustasid hangedes imelikud kongid, kummuli vaadid ning haralised põõsad. Surnumatja jõudis mädanud käsipuudeni ja laskus pimedat kivitreppi mööda alla. Rotikari jooksis ta tulekul kottpimedas kivikoridoris küünte krabinal laiali.

Lääts tundis iga kivi ses auklises põrandas: seitse aastat oli ta neid tundma õppinud, seitse aastat,. mis niisama pimedad ja umbsed olid kui see koridor. Täna aga tundus talle kõik võõrana: põrandas olid orud ja mäed, seinad jooksid siiraviira, ning ta tundis kõrvade ümber nahkhiire jahedaid tiivalööke.

Haledal kriginal vajus madal uks koridori sopis lahti. Kottpimedas keldris õõtsus külm rõskus palge.

Lääts oli koju jõudnud.

Ta võttis raudahju servalt ümara tahiga lambi ja süütas põlema. Nõmmelt leitud käe viskas ta laual lahti olevale vanaaegsele laudkaantega raamatule. Ta kobas seinaaugust kuivanud leivaotsa, käänis seda paar korda värisevate käte vahel ja surus siis harvad kollased hambad läbi koore. Kuid ta ei suutnud suutäit ära purra. Ta otsekui unustas söömise, laskis leiva põlvedele ja vaatas udunevail silmil keldris ringi.

Võlvi all oli hämar. Lambi leek loitis külmas aurus nagu kuu sapis. Aur kollendas kui päikese kiirtes keerlev tolm, värises, kippus tule lähedale, ja tuli sõi teda ning ei jõudnud iialgi ära süüa. Mustas keldri mullane põrand ja paekivist võlv, mustasid palkidest ja paekivist seinad. Laest rippusid tolmunud hämbliku võrgud väljaimetud kärbestega. Muldpõrandal kõndisid rõskusmardikad aeglaselt ringi ning jooksid nobedalt kollased sajajalgsed, katsumissarved pääde kohal püsti.

Lai ja tühi oli võlvialune. Ei olnud siin midagi pääle koidest söödud laua, roovikutest voodi ja raudahju, mille suitsutoru laest rippuvate traatide küljes soolikana ühest võlvialuse otsast teiseni ulatas. Aknalaual mustas salk mitmesuuruseid sinikaid ja rohekaid pudelid paksu tolmu all. Aga aken ise oli jalg laiuti ja poolteist pikuti.

Klaasid olid tahmased ning klaaside taga mustasid jämedad rauad.

Ei olnud ses korteris iialgi päeva.

Vahel nagu näis koitma hakkavat, aknaavandusest paistis hämar kuma, kuid siis tuli jälle pikk ja igav öö. Ja olid talved või olid suved, — võlvi all oli ikka öö, mida ainult aknaaugu eha vahetevahel virmalisena valgustas.

Lääts istus ja vaatas uimaselt tuld, mis ta pool-sõgedais silmes tantsis. Siis kiskus ta palitu seljast ja langes rinnuli voodi räbalatesse. Need olid rõsked ja haisesid, otsekui oleks neis kaua aega midagi vastikut ning mädanevat hoitud.

Ta pää hõõgus, higist märjad käed kiskusid kokku ning valukrambid sisikonnas panid ta räbalais vinsklema ja pöörlema. Teda oli jälle haiguse hoog tabanud, mis teda armuheitmatult sinnatänna viskas, kuni ta viimaks külili heitis, pale pärani silmadega tule poole pöördud.

Ta nägi laual vanaaegist, isaisadelt päritud kollaste lehtedega pühakirja. Selle nahksed obadused paistsid nagu imeliku looma tömbid kõrvad. Kaanelaudade hobusenaha olid aeg, prussakad ja hiired söönud. Läätsa nooril päivil, kui ta seda raamatut veel iga päev ei lugenud, olid koid palju õõsi risti ja rästi tast läbi ajanud.

Lääts vaatles piiblit, ja ta meele tuli vanaema, kes seda raamatut põlevast majast päästes ise hukkus. Piibli viskas aknast välja, aga ise ei suutnud enam tulla. Muistsena usukannatajana

seisis ta sääl, luine ja vana kui surm, hoidis piiblit kondistes kätes, aga ümber möirasid leegid . . .

Ja siis nägi hauakaevaja verist kätt. Oli, nagu oleks keegi vihaselt rusikaga vastu piiblit põrutanud ja jumala nuhtlus ta säälsamas tabanud: pilvest sähvava tulise mõõgaga oli ta jultunud käsi maha raiutud.

Lääts mõtles tõusta ja käe teise kohta panna, sest see ei kõlvanud, et ta sääl pühakirjal lamas. Kuid see soov ununes niisama ruttu, nagu oli sündinudki. Mõtete side purunes, ja juba lainetasid ta silmade ees teised pildid, hämarad ja udused kui sügishommikud.

Ja siis nägi ta jälle kätt. Ta nägi teda peenena ja pisikesena. Ta oli veel pehme ja õrn nagu väikese lapse käsi, mis mängides nipkikive õhku pillub. Ja siis nägi Lääts teda suurena, aga ometi veel niisama pehmena ja puhtana. Siis hoidis ta teisest käest kinni, ja mõlemate sõrmes olid läikivad vasksõrmused. Üksteisest kinni hoides pidid nad läbi elu rändama, nõnda kuis sosistavad selle üle kõigi noorusunistused. Ja Lääts nägi seda kätt laste päid silitavat ja neile leiba murdvat. Kuid siis kadus teine käsi. Ning aeg kulus. Käsi muutus mustaks, kõhnaks, kortsuliseks. Mure oli tast kinni haaranud oma raudse pihuga. Roostetas vaskne sõrmus sõrmes. Kui käsi laste päid silitas või neile leiba murdis, siis särasid ta pääl silmapisarad. Ja kui ta härdas ning meeleheitlikus palves vastu rindu surus, siis vabises ta kramplikus värinas. . .

Ja nüüd lamas ta siin võlvi all. Kes teab, kes ta maha raius, kuna ja kuidas . . . Võib olla, oli tinakarva talve õhtu, lumi rudises ja päike läks väljade taga looja. Aga õhus oli tuhandete häälte sumin, nutt, hoiged ja palved. Pääde kohal kõikusid tuhanded kondised rusikad ja helkisid teravad mõõgad. Raskel vihinal langesid mõõgad, aga õhus olid nutt, hoiged ning palved. Ja siis võttis näljane kaaren verise käe ning lendas tühjale nõmmele. Ja haige inimene tõstis ta üles, tõi koju ning langes siis võimetult maha, et surra.

Hämaras toas oli nii vaikne, et kuuldus, kuis tuli tasasel sahinal tahist petroleumi imes. Lääts kuulatas seda sahinat ja öise hääletuse suminat, mis nägematuna linnuna võlvi all pehmeid tiibu laotas.

Vaikus, vaikus.

Korraga hulus akna taga näljane koer — aegamööda, ühetooniliselt, koledalt, — hulus, vaikis natukene ja hulus jälle — aegamööda, ühetooniliselt . . .

Läätsa süda tahtis hirmust lõhkeda. Ta juuksed tõusid pää pääl püsti. Ta tõmbus kramplikult kokku ja jäi liikumatult lamama, pale mädanevaisse räbalaisse surutud.

Tuli imes tasakesi tahist petroleumi, — imes ja hakkas siis imelikult vabisema, nagu tahi otsast mustavasse lakke hüpata tahtes, — ja imes siis jälle tasa edasi.

Oli kummis võlvialune täis kollast udu ja

vaikuse suminat. Oli surmani haige inimene, kelle pääs sõgedad mõtted üksteisest läbi põimudes kubisesid ning siis otsatus tühjuses kadusid. Ja ei olnud enam midagi muud.

. . . Lääts nägi haudu, mis ta kahekümne aasta jooksul päevast päeva oli kaevanud. Oli lai org. Ümberringi silmapiiril valendasid lumiharjased mäed. All orus mustasid tuhanded ja tuhanded hauad, ja nii oli org nagu sarra põhi, ilmarvutu aukude hulga puuritud.

Ja Lääts nägi, kuis lumiste mägede küljilt mustad leinarongid aeglaselt alla orgu venisid. Ees käisid papid ning kanti surnuid, taga tulid inimtuhanded pärgade ja palmiokstega ning laulsid murelikku leinalaulu, aga õhus kumisesid hauakellade hulgad.

Mida lähemale rongid Läätsale jõudsid, seda selgemini nägi ta, et nad aegamööda kokku liitusid, ja et polnudki enam tuhandeid haudu orus, vaid kesk lagendikku mustas üksainus suur haud, nii suur. nagu kõik tuhanded kokku.

„Seda hauda olen ma kakskümmend aastat kaevanud," mõtles Lääts. „Ainult seda ja tervini kakskümmend aastat. . ."

Kui matuserong haua äärel peatas, nägi Lääts korraga omas koledas hirmus, et lahtises kirstus ta enese surnukeha lamas, aga ta kõrval — nõmmelt leitud käsi. Ja leinajad olid nende luukered, kellele Lääts kahekümne aasta jooksul hauad oli kaevanud. Ning hauakella asemel lõi

irvitav surm kahe koolu sääreluuga sügaval kõminal eeslinahkse trummi pihta.

Hauakaevaja juuksed tõusid enese matuseid nähes püsti. Ta süda oli hirmust lõhkemas, nähes enese surnukeha tursunud nägu.

Aga irvitava näoga surm pidas talle hauakõnet:

„Sinu kõht ei ela enam, — ei ela ka sina. Maa kõhust oled sa võetud, — maa kõhtu lähed sa jälle tagasi. Sest ei ole midagi maailmas, mis oleks tähtsam kui kaks-ainus kõht, — täis kõht ja tühi kõht. Kõhu nimi olgu kiidetud nüüd ja ikka ja igavesti! Aamen!“

Ja luukerede koor hulus haledat haualaulu, ja siis hakati kirstu alla laskma. Aga see läks nii aeglaselt ja vaikselt, et Lääts appi kisendada, käte ja jalgadega vastu tahtis peksa. Kuid keegi hoidis raudseil sõrmil ta kõrist, rusus maakera raskusega ta rinnale. Oli ainult mustav hiiglahaud sügavas orus. Luukered lasksid ta kirstu aeglaselt hauda. Ja hauakellana kõmises eeslinahkne trumm. . .

Akna taga hulus korraga näljane koer — pikkamööda, ühetooniliselt, koledalt.

Lääts hüppas meeletult keerlevail silmil voodil püsti. Ta sirutas vabisevad käed pimedas välja, nagu püüdes midagi kinni kahmata, eemale lükata.

Tuli oli õli ära joonud, pimedus — tule ära kägistanud. Hele kuuvalgus paistis läbi akna

lauale. Raudade varjud langesid lahtisele piiblile ja verisele käele.

Lääts istus voodi servale, laskis vabisevad käed põlvedele ja vaatas uimaselt üle laua pimedusse. Mees istus ja aeg kulus. Kes teab, kas oli õhtu, kesköö või juba ao-valge. Võib aga olla, et enam midagi polnud, mitte midagi.

Pika, pika aja pärast nägi Lääts, et käsi piiblil end liigutas, tõusis ja vajus ning küüntega tasa paberit rabistas.

Hauakaevaja kahmas higiste kätega voodi servast kinni ja puuris hõõguvad silmad kuuvalguse lappi. Kaua vahtis ta liikumatuna ja mõistis alles hulga aja pärast, et näljane rotikari käe vinsket liha luu ümbert rebis. Piibel kubises mustist rotest, nad kiskusid kuivi sooni ja närisid paberit, millesse soojuses sulanud veri oli imbunud.

Tumedal korinal langes Lääts räbalatele. Läbi ta pää vilksas metsik mõte:

„Nüüd tuleb surm! Kui käest ainult luu on järele jäänud, siis tulevad rotid minu kallale ja — närivad — närivad. . . Ooh, issand, o, Jeessuke! . .“

Surmakrambid kiskusid ta keha kerra, sirutasid siis välja, murdsid, väänasid, käänasid. Kõht tõusis kramplikus valus rinnakappi, soolikais roomas otsekui pisikene, verejanuline ja tige loom, raudiste küüntega nahasse lüües.

Võlvialust täitis hoie ja hulung, värisev kuu-

valgus ja hirmunult laiali jooksvate rottide küünekrabin.

„Surm tuleb!" tantsis metsik mõte Läätsa pääs. „Tuleb, tuleb, tuleb! . ."

Ja talle kostsid ta enese südame hoobid surma sammudena, kes läbi musta laane kui sügisene linnukütt ta poole tuli. Tuleb, tuleb, tuleb . . . ja miski ei päästa . . . tuleb, tuleb, tuleb . . . ei viivita, ei kannata. . . Inimene sammub laane rada mööda, kahel pool kõrval on kõrge mets, aga selja tagant kostavad surma sammud. Ei julge taha vaadata, ei julge seisma jääda. Ees lõpeb rada, metsa mustavad seinad lähevad kokku, aga selja taga kostavad surma sammud: tuleb, tuleb, tuleb. . .

Läätsa pääs tantsis meeletu mõtete kari sõõrtantsu ja surmahirm mängis tantsu muusikat:

Sureb ära, kaob ära! Mustadest nurkadest tulevad rottide parved, et pidada pidu ta elutu korjuse ümber ning juua ta hanguvat südameverd!

Sureb ära, kaob ära! Aga põrgus tantsivad kuradid teda ootes ja taevas laulavad inglid, ning kuni kuraditeni kostab inglite laul.

Sureb ära, kaob ära! Aga must on ees ja must on taga ja must on taevas ja põrgu ning maa!

Aeg läks. Kes teab, kas oli õhtu, kesköö või juba ao-valge. Võib aga olla, et enam midagi polnud, mitte midagi.

Korraga vilksas viimne vihane mõttesäde läbi Läätsa pää:

Aga õpetaja tema hauale rääkima ei tule! Maha maetakse ta alla aia ääre lohku ja ta hauda tuleb vesi. Ta haua kalm langeb sisse ja umbrohi ajab selle kohal kasvu. Kui kevadel surnuaia püha peetakse, siis ei kuule tema palve sõnu. Ja kui kord viimnepäev tuleb, siis on tema haud nii paksu võsa all, et isegi ingli pasuna hääl ta kõrvu ei kosta! Tema jäetakse magama, kui kõik üles tõusevad!

Kakskümmend aastat oli ta haudu kaevanud, aga enesele polnud veel jõudnud kaevata!

Ta tõusis meeletu mõttega üles, et enesele hauda minna kaevama. Kõrgele mäele, surnukambri lähedale kaevab ta selle, sügava ja avara, kus oleks ruumi puhata! Kui pole kogu elust enesele muud saanud, siis oleks ometi oma haudki!

Korraga nägi ta, kuis mustavad rotikarjad põrandat, seinu ja lage mööda ta poole roomasid, aeglaselt ja hääletult, nagu mere lained, mis madalal mühinal üle liivase laiu lähevad.

Sügaval korinal langes ta maha.

Akna taga hulus näljane koer.

* *
*

Vaiksed õhtu ehad, taevas täis pehmet purpurit ja uduloorid metsjärvede kohal. . . Ja ööd sumedad, pimedad, täis värisevate varjude mängu ja helkivaid tähti mustade metsade kohal. . . Ning jälle uued koidud ja uued kuldsed niidid taeva pilvedel. . .

Kuid kuule, mu väikene sõber, kaugelt kostab muusika, kurb ja ühetooniline, kaugelt kostab muusika! On juba õhtu eha, taevas täis pehmet purpurit, — ja õhtu ehas ning taeva pehmes purpuris tuleb lagedale must munkade rong õhtuse vilepilli kurval saatel.

Ah, minu väikene sõber, seda pilli tunnen ma, kurba, ühetoonilist! Olen kuulnud kaua seda, on kostnud ta mulle läbi kõigi muusikate kui igatsus, kui manitsus, kui kauge hüüdehääl:

On õhtu eha, on õhtu eha! Taeva pehmes purpuris on tulemas mustade munkade rong õhtuste vilepillide kurval saatel!

1907.

VAIKUS.

1.

Õhetav päike vajub tumedate metsade taha, nagu vajub vaskne sõjakilp üle parda merre. Valge puri veski tiival punetab veel päikese kullas. Väikesed lapsed mängivad liivamägedel. Järvelt heljub udukangas kui haldja loor.

Ja nüüd on juba pime. Mustad varjud põimuvad üksteisest läbi ja katavad orud ning mäed nagu surnulinaga. Surnulina tiheneb. Ainult siinsääl pistavad tast läbi arad kollased tulukesed. Kuid needki kustuvad pea, jättes aknaruudud ähmaselt pimedas mustama.

Nägematuna ja pehmena astub öö läbi tänavate, õitsev sireli oks käes. Nägematuna ja vaiksena istub ta vana kiriku trepil, kuulates ööpiku laulu toomepuus. Ta silmad on häbelikult kinni, oma palge peidab ta sireli õitesse, — õrn, häbelik kevadöö.

Mina ootasin seda ööd. Mina ootasin, et kui ta täna must mööda läheb, siis minu otsa vaatab, ja mina rahu saan. Sest ta on nagu suur

imetegija, kes õnnistades läbi põlvitava rahva läheb: kelle pääle ta vaatab, see saab terveks. Kuid ta tuli, pööris pää mu ees kõrvale ja läks mööda.

Kõik on pimedusega kaetud. Nagu põhjatu haud on tuba mu selja taga. Vaevalt valendavad mu ees veel haabade tüved ning mustavad niinepuud kui määratud mäed tumeda taeva all. Tiheneb pimedus. Nagu surnulina on ta visatud üle õitsvate puude.

Kõik magab. Ainuüksi mina veel valvan ja igatsen, sest mul on teistsugune öö kui muil. Hirmu ja janu värinal ootan ma nüüd oma ööd, nagu ootab mürgijooja oma mürgikarikat. Ei ole mulle antud unustuste sumedat nektari, tahan siis juua põhjani selle karika, mille ulatavad kahvatud käed unetust ööst.

Mina tean, et ta mulle tuleb, tuleb salaja ja pimesi, suured mustad silmad pärani ja kahvatud käed välja sirutatud. Ma tean, ta tuleb ja ei lähe must mitte mööda. Sääl valendavate haabade all seisab ta, ja vaatab kui kuutõbine mu otsa, vaatab kuni koiduni.

Kui kõik vaikivad, siis räägib tema; kui kõik unustavad, siis tuletab tema meele — unetu, ahastuslik öö etteheidete ning kahetsustega. Uuesti äratab ta hinges tuliseid igatsusi, laotab välja omad lootuste vikerkaared, et siis äkki tuulena ära pühkida kõik, jättes hinge kibeda pettumuse ning jäise ahastuse.

2.

Suured nägemuste kangad rulluvad lahti musta, hääletu taeva all.

Mina näen sind, keda ma armastasin kui vabaduse sümbooli ja kelle kaotasin kui vabaduse. Ma näen sind jälle, kuid mitte võitjana jumalannana, nagu noil kirglikel päivil, vaid orjana külmade müüride vahel.

Kollane kuu kumab raudade vahelt, ja rauad on kollased ning müürid on kollased. Müüride ees laieneb hiiglalagendik. Siin-sääl õhetavad ähmased tiigid terashalli ja roheka veega, ning tiikide kallastel tõusevad puude read, kollased kuu kumast.

Janunevail pärani silmil vaatad sa terashalli taeva. Sa näed verist sappi kuu ümber ja tunned taeva külma tarretust. Su juuksed on lahti ja kuu kumas nagu metalli külma tolmu täis. Oi su palge ahastav kahvatus, oi su silmade ilmlõpmatu igatsus! Nagu liblikas oled sa tardunud külmile rauule.

See oled sina, minu armas, kelle üle ma unistasin aastate kaupa. See oled sina, kes tulid kord lahtiste juustega ja lippusid kandes. Ja see oled sina, kelle ma siis kaotasin kesk aja raskeid laineid, mis meil mõlemal üle pää lõid, noil imelikel, kirglikel päivil.

Oi, kuis on kostnud vastu me rinnas kirglikkude päevade sõjatrummide hääl, ja kuis siis on kostnud vastu aja lainete raske, raske kohin! Pärast suuri

tõuse on meile näidatud pimedaid sügavusi, kõigi ahastuste ja pettumustega, mis täitsid hinge üksinduse ja mahajäettuse, vaikuse ning pimedusega.

3.

Kaugele vaatad sa, silmis üksinduse viirastused. Kaugel lagendikul mustavad surnute hauad kõrgete kivisammastega. Need on nagu maailma verstapostid: aastasajad lähevad neist karkudel mööda, pime sant laulab laulu samba kõrval, aga sambad seisavad kui unustatud jumalad.

Ära vaata neid, minu armas, ära vaata! See on vale, nagu oleksid need jumalad surnud: nemad elavad! Nende hing elab ses kollases kuus, saladuslikus kauguses ja öises terashallis taevas. Igalt poolt lehvib nende vaim: nagu kõrve surmav tuul lehvib ta su südame ja su ajudesse.

Hirmus on jumal, kes tuleb välkudes ja kõues, aga veel hirmsam on jumal, kes ei liigu, ei näe ega tunne, ei armasta ega vihka. Sest ta ilmub vaikuses ja tardumuses. Vaikus ja tardumus! See on öö, see on ääretus, igavik ja kaaos! See on keha kivinemine, vere jahmetumine, ajude täitumine külma jääga.

Nende jumalate kivised silmad ei näe, aga kellesse nad vaatavad, see jääb keeletuks eluajaks. Nende südamed ei tuksu, aga kes nende lähedust aimab, selle süda lõhkeb hirmust. Tõesti, keegi ei või jumalat palgest palgesse näha. Hirmus on langeda elutu tühjuse kätte!

Ära vaata, minu armas, ära vaata! Sina, kes sa armastasid sõjatrumme ja kõrgete lippude lehvimist, ära vaata! Peida kinni omad silmad, peida kinni oma süda, et hoida alles veel viimast lootust, viimast illusiooni: elu, olemasolu habrast illusiooni!

4.

Lõpmatu lagendik kuu kollases kumas. Miks sa värised, minu armas? Vaata, sääl kaugel puude vahel nagu Egüptuse templi sfinkside-käigus tulevad nad kahekesi, aegamööda ja hääletult nagu varjud. Nende valged riided õhetavad kuu kahvatus valguses.

Ei sina tea, ei mina tea, kes need on. Võib olla, õhu viirastused, mõõtmatuse geeniused, tühjuse haldjad. Aegamööda ja hääletult tulevad nad üksteise käest hoides, isegi nagu osa sest tühjusest ja hääletusest. Miks sa värised, minu armas?

Nad jõuavad laia vee randa ja seisavad sääl, pärani silmad kollase kuu poole pöördud, aga veest paistab nende valge vastuhelk. Aeg seisab, kuu ei liigu ja lagendik on vait ning kõik on kaua aega nagu surnud. Siis aga lähevad nad jälle sammaskäiku mööda ära, aegamööda ja hääletult. Viirastustena heljuvad veel vähe nende valged riided, et siis kustuda kesk vaikust ja tühjust.

Ei sina tea, ei mina tea, kes need olid. Võib olla, et neid ei olnudki. Võib olla, olid need unenäod, viirastused. Võib aga olla, olid

need tummad neitsid, vaikuse preestrid, tühjuse teenijad, kollase täiskuu kumardajad. Nad tulid ja ohverdasid kuu ees oma ohvrit — lõpmatu kurba igatsust ning teadmata asjade janu omast värisevast rinnast, — et siis kaduda, teadmata, kuhu.

Miks sa värised, mu armas? Miks kahvatub su pale veel enam? Su silmad on pärani, nagu veel januselt midagi ääretust kaugusest otsides, rutates järele viimastele illusioonidele, mis viirastustena kesk vaikust ja tühjust kustuvad. Oi surevate illusioonide meeleheitlik värin kesk vaikust ning tühjust!

5.

Suured nägemuste kangad rulluvad lahti musta, hääletu taeva all. Ikka uuesti ja uuesti pean ma sind nägema, keda ma armastasin nagu vabaduse sümbooli ja oma hinge, ja kelle ma kaotasin nagu oma hinge, et ärgata pettumuste jääkülmas kuristikus.

1907.

LILLELISES INFERNOS.

Lillesid, jah lillesid mina armastan, minu neiu! Punaseid lillesid, lõhnavaid lillesid! Lillesid, mis joobnustavad, avatlevaid lillesid, kirglikke ja kohutavaid lillesid, mis lähenedes värisema panevad ja mis viirastusi ning nägemusi kangastavad! Neid lillesid mina armastan!

Vaadake, kuis nad meid ümbritsevad punasena rõngana. Tulised sõõrid jooksevad meie ümber, leeke heidavad kõrged varred, üle meie pääde kumardavad lillede tulekeeled, — punalillelises infernos istume meie.

Ja kuulake, kuis muusika kajab, — kerge tantsumuusika läbi lillede lõhna nagu rütmiline kutse nooruse võõraspeole! Muusika läbi kõrgete uste, valgete seinte vahel, kristalliste lühtrite all, — rütmiline palve nooruse altaril!

Ning teid mina armastan, minu neiu. Armastan teid nagu lillesid, nagu muusikat, ah — mis ma ütlen! — nagu tuhat korda lillesid, tuhat korda muusikat! Kus on need lilled, mis oleks see muusika, mis teie vääriline! Teie — lilleline

kutse nooruse võõraspeole! Teie — muusikaline palve nooruse altaril!

Lubage mind peita omad palged teie valgetesse kätesse, teie õrnadesse kätesse, — teie lillelistesse kätesse lubage mind peita omad palged. Kui hää teie olete, kui armas teie olete! Tahaks unustada maailma ja end, peites palged teie rüppe, andes oma saatuse teie lillelistesse kätesse ning kuulates lillesid, muusikat ja teid.

Milline joovastus mu hinges ja minu ümber: otsekui värin läheb läbi lillede, läbi puna-lillelise inferno! On, kui puudutaks keegi hinge keeli, huljutades üles pilte ning nägemusi. On, nagu murduksid tõelikkuse piirid, lööksid kokku kohinal unistuse lained. Lained võtavad mind oma kanda, kõrged lained. Ah! Kohisevad suured inspiratsiooni tiivad — jälle ja jälle — ja veel kord —

*

Kus meie oleme? Kuhu meie läheme? Kes on meie kaasas? Kes on see, kes hõikab, ja see, kes näitab tunglaga tuld, ja see hoiatav vanamees ning tütarlaps siniste lilledega? Kus on need teed ja teeraad, sulisev läte ja veski metsas, lõhnavad soolilled, eksitavad metsa pimedikud ja pimediku põhjas võrgumees võrguga ning linnukoeraga jõhvist nööri otsas?

Jookskem, jookskem, — võrgumees tuleb ühes võrgu ning linnukoeraga! Võrgumees tuleb, ta must kitsehabe väriseb, ta koer nuusutab õhku. Oh meie õnnetumad, kuhu peame minema, et pääseda musta koera ning linnupaela panija eest?

Võta kinni mu käest, mu õekene! Loe palvet, mu õekene! Põgeneme, õekene! Oh, me oleme nii noored, me ei taha veel võrgumehega minna, võrgumehe ja musta koeraga! Me tahaksime veel mängida, veel visata palli, — palli viskamiselt eksisimegi siia mustavasse metsa.

Sooilvesed õitsevad kui udusuled. Joovikad lõhnavad mätastel. Kuid läbi õitsvate ilveste, mööda lõhnavaist mätastest! Mustavad metsapimedikud, salude pimetused lindude ja loomadega. Ära vaata neid, õekene: nad petavad meid, need kirjud linnud, — paelamees jõuab järele!

Lodjapuu marjakroonid punavad mäel. Pähklapuu kannab küpsi kobaraid. Ära puutu neid, ära puutu neid: nad petavad meid, — paelamees jõuab järele, võtab meid paela pähklapuu all, kui me üles vaatame!

Künkad kerkivad kui lõngakerad, rohelised künkad roosipuhmaste ja lillede ning paradiisi-õunapuudega. Roosipuude vahel paistab roosa maja. Sel on suhkrust seinad ja piparkoogist katus. Magus suits rullub korstnast, hall kass ketrab aknal.

Ah, kuis me oleme nälginud! Võtta ainult üks kivi katukselt, murda pooleks ja süüa . . . Suhkruses kaevus valendab kollane koor. Ah, kuis me oleme janused! Tõsta ainult kann huultele ja juua . . . Sulised padjad õõtsuvad roosipuust voodites. Ah, kuis me oleme väsinud! Langeda vooditesse ja sulgeda silmad roosipuust voodites peoleolinnu sulgedes . . .

Kuid nägid sa, nägid sa: aknast piilus vanamoor? Ta ketras ja piilus ühe silmaga, — ühe silmaga. Ta pale on kollane ja ta sõrmedel on mustad küüned. Tead sa, kes on see vanamoor? See on seesama, kes püüab lapsi! Paneb puuri, söödab pähklate ja piimaga, laseb laulda puuri ees kirjut lindu, siis aga sööb lapse ära! See on seesama!

Põgeneme, õekene! Võta kinni mu käest, õekene! Loe palvet, õekene! Rutemini, rutemini läbi roosipuu metsa! Kas sa ei näe, kuis kass käib humalate ümber ja ketrab? Loe palvet! Kirju lind lendab üle pähklapuu, üle metsatee risti ja rästi. Loe palvet, loe palvet!

Oh, samblasood, karusambla padjad põlvini, reburaika vanikud üle pää! Kaugel haugub võrgumehe koer kõleda häälega, üle puude lendab kirju lind. Loe palvet, loe palvet! Oh meie vaesed lapsed mustas metsas, — metsa mustade sammaste vahel ilma teeta, ilma juhita!

Punane orav jookseb musta puud mööda üles. Ära vaata teda, ära vaata! See on nobe ja punane kui küünla leek. Mustad männad katavad taeva kinni. Vaiguste okste all jookseme meie, süda täis hirmu, — kõrgete sammaldanud kivide kui hoonete vahel jookseme meie hirmu higis — ikka edasi — ikka edasi —

*

Korraga silmipimestav valgus lagendikul! Päike helendab taevas kui kalliskivi, ümber kroon

kuldseid kiiri. Sinine jõgi vajub kesk rohelisi, küpsi niitusid. Ja vee ning niitude taga tõusevad kõrged mäed roosade sakiliste harjadega, nagu müür maailma äärel.

Kesk haljast muru üleni alasti mees ruskete silmadega ja punaste huultega musta habeme all. Ta on nagu metallist valatud, ta lihaksed otsekui hõõguvad päikese all. Ta liikmed voolavad lõõska, ta on nagu põlevas virvenduses. Ta seisab ja ulatab kuldsel vaagnal õhetavat õuna, öeldes: „Võtke ja sööge!"

Punane õun veerleb vaagnal edasi ja tagasi ning mees naerab. Ta silmad sätendavad, ta lumivalged hambad välguvad musta habeme all. Ah, need kuumad silmad: — otsekui valmivate aedade raskust valavad nad meie pääle välja! Nad avatlevad naerdes: „Võtke ja sööge!"

Mu õde, mu õekene, mis sinul on? Sa oled kahvatu, su käekene väriseb, su valge-lilleline käekene. Sa surud häbelikult silmad, — roosiliste laugudega surud sa omad häbelikud silmad. Su mustad ripsmed heidavad varje su kahvatanud põskedele.

Ah, minu õde, mu õekene, mu väikene sõber, kui ilus sa oled! Kui kaunid on sinu lokid, su peened tomaatpunased huuled! Kui kaunid on su pisukesed rinnad kui paradiisipuu õunad! Ah, kuis lõhnavad sinu ruuged juuksed, kuis hõõguvad su käed! Nagu kuuma virvendust õhetab su suletud silmadega kahvatu pale, mille ees seisab mees kuldse vaagnaga ja naerab: „Võtke ja sööge!"

Ah, põgenegem, põgenegem! Tead sa, kes see

on? Tead sa, mis see on? See on see kõige hirmsam! Ah, ei, ei, ma ei taha seda, ei taha! Surma eest põgenesime, elu kannatuste ja laulvate rõõmude eest põgenesime. Põgenegem siis selle kõige hirmsama eest! Loe palvet, mu õde! Hoiatav vanarauk ja tütarlaps siniste lilledega, — päästke meid, päästke meid! Loe palvet, mu õekene!

Ah, kirju lind keerleb me pää kohal! Kaugelt kostab võrgumehe koera kõle haukumine! Nüüd siin, nüüd sääl, nüüd lähemal! Ah, kui kiiresti jooksevad silmapilgud! Päike väriseb kui kalliskivi taevas, täis tumma tuld. Võõra rusked silmad kallavad me pääle kuuma raugust. Ah, kuis ruttab keskpäine tund — kirglik ja tuline kui meteoor!

Oi minu õde, mu õekene, kui kiiresti põgenevad meie elu silmapilgud! Nagu hirved, nagu kergejalgsed hirved roosilise koidu eel. Ah! Kirju lind liugles õhust alla! Oi minu õekene, kui ilus sa oled, kui magus sa oled! Ah! Võrgumehe koer jooksis lagedale!

„Oi, hää võõras, anna meile see punane õun — mulle ja mu ilusale õekesele — anna see ruttu!“

Mees käänab äkki vaagna servi ning õun veereb meie poole. Päike lööb omad kiired vaagnasse nagu kilpi, ja see uputab meid vastuhelgi merre. Maailm on täis nagu hõbedast tolmu. Me komistame selles, pimedusega löödud. Me eksime, me haarame hirmunult üksteise kätest kinni. Me haarame hirmunult üksteise kaela ümber kinni!

*

Ah, kus me oleme? Kuhu me läheme? Kes on meie kaasas? Kes on see võrgumees koeraga, see eit kirju linnuga ja see mees kuldse vaagnaga? Kes on see, kes hõikab, ja see, kes tungalt keerutab, see häätahtlik vanarauk ja tütarlaps siniste lilledega? Ning kes heljutab kilpi, hõõguvat punast kilpi, nii et kogu maailm meie ümber on punane nagu punaloori-tantsija ümber?

Ah, mühiseb mets ja kohisevad imelikud lained! Ei, see on muusika, keegi laulab. Ei, see mängib tantsumuusika kusagil kaugel. Tantsivad rannatüdrukud vöödiliste undrukutega, tõstes kergeid jalgu. Ah, ei, ei, need on lilled, hulk lillesid väriseb nägemuste laineis, nagu lained käivad läbi puna-lillelise inferno.

Te olete kahvatu, minu neiu, te värisete, teie silmad on täis hirmu? Kui hää teie olete, kui armas teie olete! Tahaks suruda oma palge te kätesse, te valgetesse kätesse, te lillelistesse kätesse, unustades maailma ja end ning kõik kaduva ja kuulates ainult lillesid, muusikat ning teid.

Ah, lilledest tahtsin mina jutustada! Lillesid, jah lillesid mina armastan, minu neiu. Vaikseid unistavaid lillesid, mis elavad nagu meiegi, ärkavad elama kui unenäos, vabisevad aimustes ja ootustes ning surevad kurbuses kui kuningatütred, silmad kumardatud alla põrmu poole. Neid lillesid mina armastan.

1904.

II

JUMALA SAAR. x

TORGLA SOO MUINASJUTT.

1.

Mets mühises.

Madalad ja tumedad, saladuslikud ning kohutavad hääled jooksid puie ladvul ja kadusid metsa mustavas sügavuses. Rohe-punased männaladvad õõtsusid ja kumardasid ses lõpmatus mühas kui kõrkjad lagedal mererannal, kui suured lained laialt merelt tulles neid kohinal üle ujutavad.

Mets kohiseb lõpmata, igavesti.

Taeva tõusevad mustad pilved, õhk on raske kui hõõguvas sepapajas. Ja siis puhuvad need suured taevased lõõtsad. Rasked vasarad raiuvad pilvemägedel, sädemed sähvavad üle kõmiseva, müriseva taeva. Männad aga painduvad maani, hoigavad ja kaebavad, kuid sügavas metsa südames käib endiselt vihane, ähvardav kohin. Veel vehivad vasarad ja lendlevad säravad sädemed ning läigivad taevaste seppade higipisarad. Aga juba viskavad pedajad pääd selga ja läbi metsa käib rahulik põliskohin. Nii on see olnud aega-

dest aegadeni – sumedail suviöil ja tormiseil sügispäivil.

Mets mühas — tumedalt, aegamöödá, igavesti.

Esä istus urmise lävel ja kuulas.

Õhk säras loojeneva päikese paistel. Kusagilt tulid kiilirongid. Nende tiivad kõlisesid ja liikmed läiklesid kustuva päeva kiirtes. Sääsed surusid kuusekoorest katuse ümber.

Puna-kollased pedajad tukkusid kasvavas õhtus ruske söödi serval. Päeval välja imbunud vaigupisarad tardusid kollases tules. Mäenõlval onni ees mustas kadarik.

Kadariku taga algas aga Torgla soo, madalate, kidurate mändadega. Kaugel silmapiiril särasid soos päikese paistel hõbelindid. Need olid umbveed — kinnikasvavad soojärved. Nende kallastel elasid hallid kured, ja kuni onnini kostis kurgede laul.

Need on saladuslikud linnud. Kaugetel soomätastel on nende pesad. Sääl seisavad nad põlvini vees ja laulavad oma laulu — isane ning emane.

Esä istus lävel ja kuulas. Ta hall särk oli rinna eest lahti. Valged juuksed rippusid poolpaljalt päält kondistele õlgadele. Sini-kollased silmalaud olid peaagu kinni. Mullakarvalisel näol paistsid üksikud hallid habemekarvad. Peened viisunööridega ristatud põlved puutusid ühte väriseva lõuaga.

Ta kuulas ja mõtles.

Ikka madalamale ja madalamale vajus väsinud pää. Nöörilised kaelasooned venisid pingu ja särgikuklast paistis hall nahk kui maa. Ta jäi kahekorra murtuna lävele tukkuma. Läbi unevirvenduse kostis ta kõrvu hallide kurgede laul ja mändade igavene müha.

Tõsiselt, suurepäraselt rauges päike. Kääbusmändade ladvad veretasid. Varjud venisid pikiks, roomasid mööda mäenõlva, mustasid onni pehkinud seinul. Üksikud ülalt hallid ja alt tumepunased pilvelindid rippusid nagu nahkhiire tiivad veereva päikese kohal. Teispool aga kahvatas taevas, ähmatas, hämardus, ja läbi rõõsa udu vilkusid üksikud tähed ning kitsas kuusirp.

Kurgede laul kustus kaugel umbvete taga.

Kui Esä pää tõstis, lõõmas Jumala saare hiie latv teispool umbjärvi purpuriliselt. Mets kohas suviõhtu hämaras.

Vanamees laskis jälle pää põlvedele ja õhkas tasa, sügavalt, õhkas ja noogutas pääd.

Sääsed jäid äkki vait. Ainult pisikesed mustad putukad viibutasid veel väikeste tiibadega mustava maja ümber. Metsas ärkasid esimesed öised hääled. Kulli naer veeres kerana soole, rõkkas metsas vastu ja kadus kaugel. Ja siis haugatas hunt, neelas hääle ja haugatas uuesti veerema hääle kerana puude all, soole, kaugele umbvete poole. Ning siis sulpsas ojas iherus, terasene veekõlin vaikis äkki nõrepuude all, kui

kandle keel, millele langeb käsi. Kes teab, kust tulid ja kuhu kadusid hääled . . .

Vanamees noogutas pääga ja sosistas:

„Isa . . . pojuke . . . vaimuke . . .“

Kuid kaugemale ta mõte ei ulatanud. Jälle oli saja-aastases pääs tühi ja pime kui maa-aluses keldris. Pää kõikus üles ja alla.

. . . Üle laugassoo tuli mustav hiiglapilv. Männad murdusid, kui ta neist üle veeres. Mühinal vajus ta onni selga, nii et tohikune katus ragises ja sarikad raksusid. Esä tundis oma otsaesist otsekui tangide vahel, ta sooned kiskusid krampides kokku, ta keha täitis põletav kuumus. Ümber aga kees, kahises, sumas ja põles kui kõue pilvedes.

Esä sirutas värisevad käed välja ja sosistas, pilvi paitades, kinni silmil, siniseil huulil:

„Jumalake . . . jumalake . . . halasta!“

Ta langes rinnuli päikesest põlenud rohule. Ta hoigas ja viskles maas kui haavatud elajas. Ta kondised sõrmed tungisid kuiva mulda, viimne keraline mõte kukkus ta pääst ja purunes. Kuid ümber loivis kõrve tuulena sünk Torgla vaim.

Mets mühas tumedalt, tasa.

*

Öö hõlmas tuli noormees metsa teel ja nuuksus. Ta rusikas käed pühkisid külmi pisaraid koltunud palgelt ja sügavast rinnast kostis tume hääl.

Öö hõlmas tuli teopoiss metsa teel ja väri-

ses viha ning hirmu pärast. Kui mõisaloss hämaras hävima hakkas, pööris ta ümber, tõstis rusikad taeva ja kähistas läbi hammaste:

„Hundid!"

Siis aga ehmus ta ise oma häält. Ta vajus kössi, tõmbus küüru ja ruttas pimedas piiludes kodu poole.

Hundid — ta kuulis neid Torglas huluvat. Nad jagasid saaki — isane ja emane. Uu — uu — uu . . . kostis nende hulung kaudu metsa. Ja teopoiss jahmus ning tuline hoog käis üle ta vitsavermelise selja.

Tühi leivakott kõlkus Villemi õlal. Ta hirmuhigis madal otsaesine oli raskeis voldes. Karvased, higist pulstunud juuksed rippusid seenetanud kaabu alt. Küüras, pää õlgu vahel, astus ta mäerinnakust alla. Siis ümbritses teda ainult pilkane öö. Ei paistnud üleval tähti. Ei näinud, kus lõppesid ladvad ja algas mustav taevas. Ainult öö, ääretu öö.

Uu — uu — uu . . . hulusid hundid Torgla sool.

Nad tulid igalt poolt pimedast metsast. Nende silmad põlesid ja lõuad lõksusid. Nad peatasid Villemi ümber ringis, ja nende põlevate silmade sõõr näis kui nõiatulukeste ring pilkases öös. Nad tõstsid koonud taeva, otsekui nuusutades ristitud vere lõhna, ja hulusid pikkamisi, koledalt.

Villemi pääs peatasid mõtted. Viimne veretilk valgus ta palgelt. Siis kisendas ta kähinal:

„Appi! Appi!"

Kuid siin polnud abi. Ja kogu ilmas polnud nende eest pääsmist. Ning Villem hakkas jooksma.

Läbi metsa käis madal, salajane kohin. Siis hakkas õhk jooksja kõrvus vihisema ja kiunuma. Sumin suurenes, ja mees mõistis, et see ta järele kihutas, ning siis aimas ta ka, mis hääl see oli.

Nõnda vihiseb peen kasevits, kui osavas käes vastu kramplikult tuksuvat ihu langeb. Esimesel hoobil roosatab nahk, teisel veretab. Ihu väriseb, väiksed lained käivad tas edasi, tagasi. Igal järgmisel hoobil tuksub liha kõvemalt, — kuni kaseoksad punaseks lähevad.

Vitsad vihisesid õhus. Villemi vermelisse ja särgiga kokku kuivanud verisesse selga lõid valukrambid. Ta tundis neid vitsu juba selja taga vihisevat ning kartis esimest hoopi.

Siis mõistis ta: need olid mõisa hundid — herra, opmann, kubjas, kilter. Oli õhk täis huntide hulumist, oli õhk täis vitsade vihisemist.

Kuid ta ei jõudnud enam joosta.

„Saagu, mis saab!" hoigas mees, hingeldes seisma jäädes. „Tulgu, mis tuleb!"

Ta ees mustas põhjatu hauana Torgla. Ja soo rannal kadariku serval piksest purustatud männa varjus oli nende onn ning onni taga õhkusid nende viletsad põllud.

Nagu saladuslikku riiki astus Villem, kust pole teed tagasi. Ta aimas Torgla sünke jõude selle kuusetohikust katuse kohal keerlevat. Suurte metsade piirides teadis ta nende priiuse olevat.

Tumedate viirudena lainetasid nad põlissoodest üle ilma. Valitsesid saladuslikud ning kohutavad seadused ses riigis . . .

. . . Tulid meele Villemile lapsepõlve päevad, mil ta looduse salapärast elu esimene kord ei mõistnud.

Väike Villem jooksis isaisa juure:

„Esä, Esä, mis on sääl mändade ladvul?"

„Päike läheb ju looja."

„Ja ja, aga mis see on, see? . . ." küsis poisike hirmul värisedes. „See — vaata ometi, kui punane, verine!"

. . . Või kohutav sügismaru ääretus põlismetsas . . . Pedajas paindub, vihaselt vingub tuul ja viib tuisuna üle söödi okkaid ja käbisid . . . Sügavas metsas aga hoigab, kaebab keegi.

„Esä, Esä, kes on sääl?"

„Tuul on ju."

„Ei, aga see, kes sääl nõnda hoigab?"

„Ah see . . . see on ju mets . . . must, must mets . . ."

Kuid poisikene ei saanud ometi aru, mis oli see sääl, see . . .

. . . Mõttes läks Villem kodu poole ja komistas üle Esä, kes lävel lamas. Ta aitas rauga sisse ja vajus siis ise laudile, kui jalust murtud.

Lõukas ereles tuli. Söed hõõgusid, sädemed hüplesid pimedas. Rauk lõõtsus tule lõkkele, ja varsti pragises pird pilakus ning valgustas suitsunud tare.

Ja siis seisid nad pirru valgel ja sõid aganast leiba ning jõid vett. Teomehe kurgus oli valus, nagu oleks ta nõelkeri neelnud. Väsinud jalad ei jõudnud vaevatud keha kanda.

„Oh seda ilma ja elu!" õhkas vanamees.

„Vaeva ja valu!" vastas teopoiss lee ees selga soendades.

„Jumalat oleme pahandanud!" kordas Esä. „Jumalat ja Maarjat ning Jeesust . . . Oh, oh!" Ta hääl värises. „Neli nädalat on põud. Jaan pani taeva kinni. Piiska pole tulnud. Tuul puhub — kui tuli põletab . . ."

„Aga mõisas pekstakse," lausus poiss mõttes. „Maa lõhkeb kuumuses. Puud ajavad vaiku kui mahla. Linnud istuvad põõsa vilus jahedal samblal, nokad lahti, lõõtsutavad . . ."

„Aga mõisas pekstakse!" kordas Villem.

„Pekstakse, lapsukene, pekstakse! Või kuna pole sääl pekstud. Alati on, alati."

Mõlemad vaikisid. Pird põles praginal.

„Ilm on varsti otsas," sosistas Esä. „Hundid huluvad kui suure katku ajal, huluvad päisel päeval. Ja Kõrgesaarel olla öösiti surnuid nähtud . . . hulka, hulka . . . Kõik valgeis riiedeis . . . tulnud üle jõe ja kadunud metsa . . . valged ning hulka . . ."

„Ja kõneldakse," vastas Villem väriseval häälel, „kui nüüd noor tüdruk upuks, tuleks vihma . . ."

Seinad mustasid, söed hõõgusid, pird põles

praginal. Vanaisa ja pojapoeg värisesid hirmust ja õudusest. Mõis oli vihane ja jumal pahane ning inimesel polnud laial Torgla sool kusagilt abi loota.

Kuid kui aeg juba üle poole öö oli ja teomees magas, siis hiilis Esä onnist välja ja kadus öö pimedas süles sinna, kus Jumala saare tammehiis taeva poole mustas. Pälgud vehkisid taevas, aga maa jalge all hoigas lõpmatus janus ja öö oli must ning lämmatav.

Villem ärkas varsti ja nägi süsi lõukas veel vaevalt punavat. Ta roomas lee ette ja mattis söed tuha alla ning uskus, et kottpimedas öös kui sügavas hauas surm tuleb — ometi tuleb . . .

*

Kui need umbveed kuivanud oleks, siis oleks järvede asemele tekkinud põhjatud sügavused, mis kui teise ilma väravad vaatajale vastu haigutaksid.

Kord oli Torgla soo asemel suur järv, aga ta kallastel seisid kõrgeil sambail tohikkatustega kütimajad ja järvi ning jõgesid mööda käisid tugitaladega paadid. Ümber mühas rannatu põlismets. Siis rändas rahvas järve kaldail, metsurgastes peeti kirveste ja viskodadega vihaseid võitlusi ja kütiti metssigu ning tarvaid. Sügaval turbasoos lamavad nüüd pääluud ja sünkade järvede põhjas puhkavad brongsist Toora haamrid.

Mets kohises ja selle igaveses kohas tärkasid sood ja rabalaukad ja aastasadade pärast seisid

hallid kured vete kaldal ning laulsid kooris omi laule. Ja pistrikud tulid, istusid veest kerkivatele mustadele kändudele ning vaatlesid end edevalt tõmmus vesipeeglis.

Torgla elab suurt ja sügavat elu, niisama saladuslikku ning hämarat nagu ta isegi. Ja temaski on igavene võitlus, sünd ning surm.

Üksi seisab mannermaast lahutatud Jumala saar kesk põlislaant ja mädasood. Kaldale sinavad ka tammede ladvad, aga teed tema juure ei ole. Ainult mustad postid seisavad sügavas soos kääbusmändade vahel, ja neid mööda läheb rada Jumala saarele. Aga ei ole neid, kes seda rada tunnevad. Nemad puhkavad mullas. Mõnede pääluud valendavad Torgla laugaste ääres ja hundid on nende kondid laiali kannud.

Kuna tõusis su päikene, Jumala saar, ja mil veereb ta loodesse?

On olemas ilmu, kus ei tõuse ega veere päikene. Need ilmad on päikeste pääl. Jumala saar on üks suur päikene, kus pole ööd ega päeva, tõusu ega loodet igavesest ajast igavesti. Vaikne ja saladuslik on maailma süda, igavene Jumala saar.

Torgla männad kohisevad sügavat salajuttu, pälgud kumatavad taeva all ja pisikesed kahvatanud inimeste mõtted otsivad sammasrada, et jõuetult tungida jumalhiite põue ning võimetult kustuda siis muinasjuttude hämaras.

*

Esä läks.

Ta pää oli norus, kuivad sääred nõtkusid ja käed värisesid. Kui eksinud kodukäija astus ta ühelt rohtu peitunud samba otsalt teisele. Ümber seisis aga soo ja surm.

Öö oli raske ja rusuv, kui oleks tuhandest nägematust ahjust temasse kuumus voolanud. Õhk tardus. Ei liikunud mustavas taevas pilveriba, ei säranud sääl kartlikult värisevat tähte. Kogu ilm tukkus nägematus, raskes ja rusuvas põuaudus.

Peatselt pidi olema otsas maailm. Taevas põles ja maa all müdises, aga uimastavas öös hoigas keegi ning kutsus kedagi appi. Ei olnud see hunt ega häälitsenud see öökull kuusetihnikus.

. . . Tüdruk, kus viibid sa? Tule ja kukuta end öö pimedas järve lainetesse, siis tuleb taevast vett. Vaimudele on urja tarvis, eluohvrit on vaja, siis alles nad halastavad.

Tule ju kiiresti! Kas sa ei tea, kuis maailm su järele igatseb, kui murumuld urjakivi ümber, mis janub ohvriverd? Kas sa ei tea, kuis ihkavad põlenud põllud sahisevat vihma, kuis närbuvad õied kui nutust punased silmad, vaates hõõguva taeva poole? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

On öö. Põlispuud tummuvad vastu mustavoolisist järvist. Sa tuled kui vaim, ja mustavas taevas ja järvede pinnal on su valgete riiete vastuhelk näha. Aegamööda, kiirgades ja valenedes tuksuvad ringlained üle järve ja kaovad kaugel

öö hämaras. Veel vähe väriseb vete virve kõrgete puude all.

Õhtu kaarel kerkivad siis pilved taeva ja varsti vihiseb vesi janunevaile põldele.

Tüdruk, kus viibid sa veel nii kaua? Mis maksab sinu elu nälga sureva maailma elu kõrval? Tule ju kiiresti, tule ju ometi!

. . . Esä tuikus üle mudalaugaste. Juba mustas Jumala saar ta ees. Ta ei näinud ega kuulnud enam midagi. Ta tundis ainult meelipimestavat püha-hirmu.

Esä läks vihaseid jumalaid lepitama.

2.

Kuus nädalat ei tulnud vihma.

Päike tõusis, põletas ja läks looja. Inimeste silmad vaatasid taeva kaarte poole ja ootasid pilve. Kuid päike tõusis ja päike läks looja, aga pilv ei tulnud. Paks, kuiv udu rippus maa kohal. Kui päike tõusis, oli ta punane kui veritükk, ja tuli alles kella kuue ajal nähtavale ning veeris õhtu samal ajal. Ei olnud varju, kui ta paistis; ei säranud hommikuti kastepisaraid rohuvartel. Mudaloikude põhjad lõhkesid kuumuse keetel ning konnad surid jannu.

„Nälg — nälg!“ lõid kirikute kellad, ja nende hääl kostis hoigena üle põlenud maa.

Hommikust õhtuni seisid jumalakoja uksed

lahti, inimesed lamasid põrandal kummuli ja kisendasid:

„Issand, halasta! Kristus, halasta! Issand, halasta!"

Õpetajad seisid põllupeenrail ja sirutasid käsi taeva poole ning hüüdsid:

„Jehoova Issand saadab surmast välja! Halleluja!"

Aga põletav lõunatuul lõõtsus nende paljaste pääde ümber ja kuivatas higitilgad nende otsaesistel. Nende keeled kuivasid kinni, et nad ühes oma rahvaga jumala poole ei saanud hüüda. Ning kollaseks kõrbenud maa kisendas endises janus taeva poole:

„Nälg, nälg!"

Ja juba ta hiilis põldude ääres, et sügisel koju tulla — luitunud, punaste silmadega nälg. Ning ta paremal käel seisis hall taud ja vaatas isuneval pilgul küla poole.

. . . Teomees kündis härgadega mõisa väljal. Parmud ja sääsed pirisesid määratutes karjades ta ümber ja nurusid verd, mida oli töölisel eneselgi nii vähe. Musttuhat sündis neid igapäev sois ja rabus ning pikis ronges venisid nad heledaks köetud õhus, helistades ja põristades metalliseid tiibu hõõguva maa kohal. Aga põllumees käis paljaste viiskudega põlevat põldu mööda ja ajas pudunevasse mulda kui tuhkvälja vagusid.

Kui päike hõõg-söena kesk taevast kõige kõrgemal lõõmas, juhtis teomees loomad lepiku

Neitsi allikale, võttis ise riided seljast, laskis kuivuva allika ääre kividele kummuli, kumardas ja jõi.

Nagu terav nuga lõikas külm vesi ta sisikonda. Mees sules silmad, ta higised juuksed langesid vette, aga ta jõi, jõi ja jäi allikaääristele kividele — surnult lamama. Härjad raputasid redelrangid kaelast ja läksid tõsiselt, aeglaselt, otsekui mõtiskelles mõisa poole.

Teomees ei orjanud enam ja tal polnud enam soe.

Aga nurm jäi seekord kündmata. Kui kuum tuul õõtsus, siis tõusis tuhasarnane tuline muld õhku ja tuiskas kui kuiv lumi talvel.

*

Kord, kui õhtuvarjud juba üle majade ulatasid, aga maa päeval sisseimetud soojusest alles hõõgus, istus Villem kirikmõisa aias murul ja ajas juttu endise õpetajaga. Öö tumenevad varjud venisid ja kahvatanud viirastused liuglesid sumedas õhus üle koltunud niinelehestiku. Kannatanud ja rusutud maapinnast tõusid vaiksed mõtted igavese rahunurme üle, kus kõnnivad hallpäised raugad, rääkides rõõmust ja rahust ning armastusest. Ja need koduse mulla hääled ulatasid vaikse lainena südameni, mis otsis ning igatses rahu.

Villem istus murul kesk aeda vana niinepuu all ja kuulatas mõttes, mis kõneles valgejuukseline rauk.

Ja vaikselt kostsid vanakese sõnad üle maa, nii rahulikult, nii hellalt kui ema kätkilaul. Sume pimedus pehmendas nad mahedaks muusikaks, mis ei lähe kõrvadesse, vaid südamesse. Ja vanakese kustunud silmad said uue läike, üle ta otsaesise läksid äraseletusjooned, pehmelt kumasid ta juuksed hämaras. Ei tal eneselgi olnud muidu see nii selge, mis nüüd rääkis. Rannatu jõud voolas ta rõhuta sõnadest.

Ja see kängunud, tuimunud ja piinatud inimene, kes teda kuulas, sai aru neil silmapilgel elu sügavusest ning kõrgete südame koskede kohinast. Ta nägi äkki süngad seinad enese ümbert langevat — ja põhjatud sügavused ning piiritud riigid vaatasid ta vastu.

Ja nii rääkis rauk kesk suvist ööd:

*

„ . . . On nagu tuuled me vaeste mõtted: nad tõusevad, õõtsuvad, kaovad. On nagu ussid me kiusavad mõtted: nad roomates hingesse vaovad. Kes teab nende mõtete suurust, ehk ise me nemad küll sünnitand? Kes teab nende mõtete sündi ja jatku, või millal nad kustuvad? Nad noortel võimsad ja tormised on kui põletav marutuul, ja vaiksed ning hallid vanadel on kui taevas talvisel kuul. Nad noortel otsivad kangelastegu ja suurt ning vägevat tööd, nad vanadel veerevad vaikselt ning tasa kesk suvist hämarat ööd. Siis otsivad elu ja õiguse põhja ning jumala

vaimu me sees, siis uurivad tundmata taevaste elu, mis ootavad alles meid ees.

„ . . . Sa õnnelik-õnnetu noormees oled, sest noorena tunned ju sa, et jumal on selge kui päike, et jumal on tume ja tundmata. Ei ole muud miskit, mis eest nii palju on kannatand inime, kui tumeda usu pärast me tundmata jumalasse.

„ . . . Mu väsinud hing on nii vaikne kui lehestik öine me ees, mu mõte puudutab vaimu, kes asub me ümber ja sees. Ei ole usku, ei kuiva kirja, ei põrgut, ei paradiisi, ei ole tarvis palvet, ei urja, ei jumalakoda ning hiisi. On olemas üks, kes elu on annud, kes sureb ja suretab, kustub ja keeb, kes lilled on õitsema pannud ning tühjusest ilmasid teeb. Ta lõõmab põleva päikese sees ja ragiseb pirru tules, ta kohiseb mässava mere tormis ja suliseb allika vees. Kui sureb me liha, vaim lahkub ja kaob, siis jumalaga end ta ühendab. Sest oleme isegi jumalad, — me osadest uuesti inime saab. Ei ole sel jumalal usku, ei kirja, ei preestrit, ei palvet, ei suitsevat urja.

„ . . . Oh mõtted, oh mõtted, nii valged kui lumi, nii vaiksed kui raugenud meri, nii otsivad, hüüdvad, kisendavad, kuni veel mässamas veri! Nad otsivad elu ja ilmade algust ning jumalaid elusaid, nad eksivad ümber kesk ääretut valgust ja eksivad teeta kesk teid. Oh tühine usk, oh tühine teadus — kus on teie tõde ja jumal! Nii kaua uskusin teid mina alles, kuni mina olin veel rumal! Nüüd aga usun ma jumalasse, keda

mull' kuulutab taevas ja salu, kes on teadmatu, tundmatu võim, jätmatult jatkuv elu. Kes on siis jumal, kui mitte ma ise, mis on siis elu, kui mitte mu vaim? Selles on varjul me ilmline elu, igavesti-suremata-olemise aim.

„ . . . Kui ragudes rauda ja radasid rajades me elame ilmas, me — jumalad; piiname, rusume, vaevame, tapame, usume õigust, me — viletsad rumalad! — Kuid vaiki, mu süda, ja vaikige, mõtted! Kas usun ma üksinda valu ja verd, kas usun ma üksinda põlevat tuska ning mõõtmatut tuimuse, tühjuse merd? — Mu jumal on arm, mu jumal on elu, mu jumal on tõde, mu jumal on tee, mu jumal on vaikne, kannatav valu, mis särab läbi silmade vee. See jumal ei ole muinasjutt, ei oota meid pilkane öö, kus ahastaks ohe ja valitseks nutt ning piiraks meid piinade vöö.

„ . . . Öö sumedas süles nii kumiseb sala, kui kostaks kaugete kellade hääl, ja tasa mängivad õhtused õhud kollaste lehte pääl. Ja üksinda hoigab ja leinab ta siin, see hõõguv, põlenud maa, ning kuula, kas ei näita see nii, kui laulaks nüüd vastu sull' ta? Nii tasa, nii vaikselt, nii hellasti kostab see värisev hääl, kui ujuks ohete laine sügava umbjärve pääl:

„„Jää rahule, sõber, jää rahule, vend! Kord tõusevad paremad päevad, mil sinu väsinud silmad jumalat eluna näevad.

„„Oh kannata, sõber, oh kannata, veli! Kord õitsevad lilled ja heliseb maa! Siis kustuvad

tumedad öised varjud ja punavad koidud ning rahu saad sa.

„„Ei ole siis ohtu, ei ole siis hirmu, ei ole halba, ei hääd, ei ole hirmudes ohkavat ohvrit, ei ole ootustes õhkavat maad. Ei ole siis taevast, ei ole siis põrgut, ei tumene hädades taevane kaar. Ilm ise on enese looja, kõik maa on üks „Jumala saar".“

„ . . . Nii vaikselt ja tasa kumiseb maa, kui heliseks kauguses kellad, ja piiravad hinge mul aimused armsad, pehmed ning hellad. On lahkunud minust kõik ahastused, on võidul üksainus aimus: mu hing on ju Torglasse rännanud ja kumardab jumalat vaimus. Ei ole mul usku, ei ole mul kirja, ei ole mul palvet, ei tunne ma urja!

„ . . . On nagu tuuled me vaeste mõtted: nad tõusevad, õõtsuvad, kaovad, nad heljuvad, tormavad, otsivad, kuni kord mullasse vaovad. . .“

*

Villem kuulas, ja talle oli korraga kõik selge. Kadunud olid mustavad seinad ta ümbert, kadunud kütked, mis ta pimedat mõtet aheldasid. Kui ta oma muidu nii töntsi ja tuima näo vaevalt väriseva lehestiku poole tõstis, siis oli see valge kui õpetaja juuksed. Vaevatud teomees nägi äkki, et teispool mõisa loomatarasid ja viinakodasid oli ilm — suur ja lai — ja ses ilmas elas vaim, keda kord jumalaks, kord inimeseks kutsuti,

ning seda vaimu kumardati nii kirikus kui nõiatule ääres Torgla taga.

Vanakene rääkis. Imelikud olid ta mõtted. Nad tulid kui lained põhjatust allikast — ühtsoodu, järelejätmata. Ja rauk tundis enese seisvat määratu koguduse ees ja jutlustavat igavesti vanast ning kuulmata uuest usust, mida kõik mõistsid.

Villem kuulas ja ütles:

„Õpetaja, inimesed on rumalad ja ei tea seda veel mitte. Nad ei saa arugi neist suurist asjust, kuigi nad on nii lihtsad."

Ta tänas, jättis jumalaga ja läks mõttes minema. Ja sammudes kesk sumedat suviööd näis talle kõik nii hele ja selge, olgugi et taevas ei kumanud kuu ega tuiganud tähed. Sest mõte, mis vabaks on saanud kord hirmude ikkest ja pääsnud salavaimude pealust — see rajab päikesed tuiskavas tormis ja paneb särama südamed pilkases öös. Ei ole tarvis siis tähti ja päikesi taevas, kui hinges on hoovamas elu ja soojus. Ollakse ise siis tähed ja päikesed lõpmatus ilmas, ollakse ise siis elu ja ilm, loodu ning looja!

Ei kesta kaua suvine, soe ja sume öö, peagi kerkivad pilvedel tulised viirud, kustuvad varsti öised varjud, — peagi põlemas taevas ja lõõmamas koit.

Julgelt ja rõõmsalt läks Villem kaudu metsa pimedikkude ussina tiirlevat teed. Ei kartnud ta huluvat huntide hulka, ei pelganud pahuraid pe-

daja-vaime: nüüd punetas koit, nii võimas ja tore, nüüd tõusemas päike, ilm heliseb, särab!

Uued päevad on alganud ilmas — uued ilmad, uued päikesed, uus maa, uus rahvas ja uus jumal!

*

Ja ometi — põletav põud kestis edasi . . .

Ja ta kestis tervini seitse nädalat: jaanipäevast rukkimaarjani. Inimesed käisid kui varjud ja uskusid viimsepäeva tulevat. Ja miks ei pidanud ta mitte tulema? Jumal oli vihane ja Maarja rahva maha jätnud. Kust pidi siis veel abi tulema?

. . . Kui Karupalu peremees poolteist päeva palja pääga palava päeva paistel nurme ääres piirikivil oli istunud, siis tõusis ta kähku püsti, nagu oleks otsusele jõudnud, ruttas koju, võttis säält toobi ja hakkas sellega paari versta kaugu-selt pool-kuivanud ojast kaerapõllule vett kandma. Ise aga rääkis sääl juures:

„Olgu sa olemast, tulgu sa tulemast! Ei ole sind hää annud, kust saab sind siis kuri võtta?“

Kui ta mõisa viidi, vaatas ta opmannile teraselt silma ja ütles:

„Mis mina sääl siis parata võin, kui palgid kõverad on? Käisin küll vana jumalale pääle, aga kuri käänas nad siiski looka. Ja marju ei ole ka mitte mina ära söönud; seda on puha kured teinud . . .“

Ja krahvi-herrale ütles ta suu sisse:

„Herrad võiksid Riiast järele pärida, kas säält on sarnane paber välja antud, et nii kaua taevast vett ei tuleks? Minu arvates on see haavik ikka jäneste näritud küll . . . “

. . . Aga põud kestis edasi. Kuum liiv kõrvetas paljaid jalgu. Loomad liikusid, keeled hammaste vahel rippu. Kirikute kellad hoigasid üle põlenud maa:

„Nälg — nälg —!“

3.

Kuigi Villem uue päeva algust uskus, kuigi uskus uue ilma ja uute inimeste tõusu, kuid Torgla oli endiselt kohutav ning endiselt hirmsad olid inimesed. Kui unes kulus esimene päev. Päike põletas endiselt, endiselt rippus põldude kohal kuiv põuaudu, kuumusest tungis veri ajudesse ning pää huugas.

Kas ei kumanud siis koit ja tõusnud uue ilma päike sel hommikul?

Koit kumas ja päike tõusis, kuid tõusis selleks, et armutult kõrbenud välju põletada!

Villem käis teol. Mõisa härjatalli raskes vingus kaalus ta uimane pää elu põlisküsimusi. Kui teomehed lõunatunnil viinaköögi taga põõsais suikusid, vägipulka vedasid, või marukoerist rääkisid, kes kuumal suvel karjadena ringi käisid, siis lamas Villem teistest eemal seliti rohus, pää vanal luual, ja vaatas segaseil silmil läbi närbinud lehestiku taeva, kus valged pilved tukkudes uju-

sid. Suur mõte loivis ta karvases pääs, väsinud silmad vajusid aga kinni ja varsti norskas mees. Kuid ärgates ilmus mõte uuesti ja küsis ja nõudis ja puuris.

Teised teopoisid kutsusid Villemit „papipojaks“, naersid ja pilkasid teda.

Aga Esä istus päevade kaupa lävel ja vaatas soo poole, õhtuti lamas ta õlgedel kurtes ja kaebades, aga öösiti tõusis ta üles ja kadus vabisedes soomändade taha.

Villem teadis, kuhu vana läks, kuid ta ei teadnud, kus s e e oli ja m i s sääl sündis. Kord katsus ta isegi Esä järele hiilides s i n n a minna. Nüüd teadis ta ju, et soos ei ole hingi ja puis vaime, et ei olnud ilmas midagi kohutavat ning saladuslikku. Kuid kui ta hirmust meeletute silmadega poolelt teelt tagasi tuli ja onnis õlgedel lamas, siis lõi ta hoigades mõlemad kondised käed pää ümber. Ta keha viskles krampides ja ta suu hõõgus kui nõelte otsas.

Ta langes imelikku unne. Ta magas ja ta silmad olid lahti ning vaatasid läbi pärani onni ukse soole. Sääl mustasid käharad kääbusmännad ja valendas läbi öise pimeda põdrasammal. Ja siis nägi ta Torglas t e d a liikuvat. Ta tõusis sügavalt sammaldest, hõljus mustana sambana õhus ja vajus siis onni poole. Vaikselt vaarus ta künnise üle, kumardas mehe kohale ja küsis süngalt ning sügavalt:

„Kes oled sina? Kes oled, et ei tunnista mind?“

Villem ajas enese vabisedes küünarpäile ja vastas läbi une:

„Inimene, suur inimene olen."

„Aga sina hoigad ometi ja vingerdad valus?"

See oli trotsimiste laine, mis kähises nüüd mehe huulilt:

„Jah, mina hoigan ometi ja vingerdan valus, aga siiski olen mina jumal, keda suu minul eile veel palus! — Jah, mina hoigan ometi ja närtsin kui väeti taim, aga mina olen ka ometi mõõtmatu, võitmatu vaim! — Jah, mina hoigan ometi ja pisarais kustub mu silm, aga mina olen ometi armastus, elu ning ilm!"

„Ha ha haa!" naeris t e m a, ja see naer veeris üle ilma laiali.

„Ha ha haa!" naersid maja mustavad seinad, naersid metsad ja Torgla, naersid väljad ning taevas.

Siis hüppas Villem üles. Ta silmad keerlesid, hambad olid risti ja käed rusikas. Kuid must kiusaja pilv oli kadunud. Pääs huugas ja mühises ainult. Villem tormas läbi metsade mõisa väljale. Sääl sirutas ta kondised käed kaugelt mustava kiriku torni poole ja tardus nii. Suur igatsus, suur palve mässas ta hõõguvas rinnas:

„Suur oled sina, oh ilmade looja! Ja ei peaks sinul siis veel rahu olema! Kõik inimeste mõtlused ja tarkused on tuhk ja põrm! Anna aga meile rahu! Päästa meid neist mõtteist ja sellest tarkusest, et rahu saaks! Suur oled sina,

oh ilmade looja! Ja ei peaks sinul siis jõudu olema meid päästa tarkusest?!

„Kõik, kõik see on kurjast — see must kiusaja pilv, see viimsepäeva kartus ja isegi sinu kõne, oh vana õpetaja, oli kurjast! Küllap sina juba liig vana oled ja juba rumalalt räägid. Üksainus on jumal, üksainus!"

„Andku tema meile aga rahu! Rahu!"

Villem istus orjakivile, pööris palge kiriku poole ja jäi magama ning puhkas järgmiseni päevani.

Hommikul tuli ta koju. Ja kui ta isaga laua taga istus ja aganaleiba soolaga sõi ja vett pääle jõi, siis hakkas ta sellest rääkima, mille üle nii kaua oli mõelnud ja mida nii kaua enese taga hoidnud. Ta tahtis sellest kõnelda, mida õpetajalt oli kuulnud. Kuid mõne sõna järele vaikis ta kohmetult, mõtted ujusid pääs laiali ja kohmakalt pühkis ta vatmannist käiksega suuri higitilku otsaesiselt.

Esä vaatas imestadès ta otsa ja ütles pahaselt:

„Mis sina, poisikene, ka jumalast tead! Ooh, oeh! Pahane on jumal meie pääle, pahane! Maarja on meid maha jätnud. Nälg tuleb! Ilm läheb hukka! Ooh, oeh!"

Mõlemad vaikisid kohmetult. Siis küsis Villem vanale teravalt otsa vaadates sosinal:

„Esä, kus käid sa öösel?"

Vanakene pööris pää kõrvale ja pomises:

„Mina? . . Kus ma käin? . . Niisama . . . Jumalat käin palumas, Jeesukest, Maarjat . . . Oh

sina halastaja taevas! Kuna tuleb ots vaese inimese vaevale? . . Orja ja vaevle ning tunne nälga . . . ja ei tea, kui kaua, ei tea . . . Mõis on siin ja siin põud ning siin nälg . . . Mõisas pekstakse . . . jooksed metsa . . . sääl sured nälga . . . Sel aastal uhab vihm vilja päri mäge orgu . . . sel aastal põleb ta väljal põua käes . . . Jumalake, jumalake! . . Ei tea, mistarvis see kõik on . . . Aga nii see on . . . ja lõppu ei ole . . . Ja mine kas või tuhat versta: ikka on mõis, on põud, on nälg . . . Mine kas või maailma otsa: ikka on mõis ning häda . . . Kusagil pole teed välja, mitte kusagil! . ."

Siis tõusid nad püsti, panid krobedad, russked käed kokku ja Esä luges kõva häälega:

„Issa meie, kes sa oled taevas . . ."

*

Esä ja Villem olid raiesmaal tööl. Nad raiusid võsa, kaalusid kändusid, kaevasid, murdsid, väänasid ja vedasid puid ja hagu kokku. Tulgu, mis tuleb, kuid inimestel, kes orjuses ea mööda saatnud, polnud elulootus veel lõppenud. Pärast kaebusi ta hoigusi asusid nad uuesti tööle, nii et higi ojana otsaesiselt langes.

Elada, jah, elada, ainult elada! Igaveses orjuses, kustumatus kannatuses, aga ometi veel elada, ikka veel elada!

Raske ja vänge sõrrusuits ujus aeglaselt õhus. Tuli põles igavalt ja uniselt, pikkamööda

muutusid kännukuhjad kalliks tuhaks. Mehed liikusid hõõguvate nägude ja punetavate silmadega paksus suitsus, kohendasid tuld ja lisasid sütist. Kogu mets oli täis värisevat sinist suitsu, mis kuhugi poole ei liikunud, vaid tüvede ümber tukkus. Asjad tas näisid virvendavat kui läbi klaasi.

Päikese veerengul oli välituli kustunud. Üksikud tukid loitsid veel vaevalt. Hallide tuhasõõride all hõõgusid nägematud söed.

Siis läks Esä onni puhkama, aga Villem viskas kütise ääre haokoole pikali ja jäi tuld valvama.

Ta ei teadnud, mil ta silmad sulgusid. Võis olla koidu lähedal, kui ta ärkas, sirutas ja mõistis, kus oli. Sõrrutuled olid kustunud. Suur maalapp mustas pimedas kui vaikne järv. Kuid kui Villem soole vaatas, nägi ta, kuis väiksed tulukesed sambla ladvas jooksid, kustusid ja jälle tärkasid. See oli, kui oleks väikesi küünlaid ruttu käest kätte antud. Nende leegid olid nii pisikesed, et pimedust vähendada ei suutnud. Saladuslikult heljusid nad pimeduse ääretus kuristikus.

Villem tormas onni ja äratas Esä.

„Soo põleb!"

See jooksis ehmunult välja. Kui jaaniussikesed särasid pimedas tulukesed. Hommikuks olid nemadki kadunud. Kuid midagi heljus õhus, mis suurest sündmusest jutustas. See oli õrn, peen, õieti pehme turbasuitsu lõhn.

*

Torgla soo — suur Torgla põles.

Kuna elad sina, tukkuv Torgla? Kuna ärkavad sinus jõud, mis kord maailma uuendavad? Sest sinu kallastel oli elu algus, sina saad jälle kord elu keskkohaks. Sinu äärest sammasmajadest läksid esimesed mõttelained üle ilma ja siia peavad nad jällegi tagasi tulema. Siis ärkad sa, magav Torgla, kui sinusse tulesäde langeb ja sa leegitsedes põlema lööd!

On tarvis sädemeid kõigisse suurtesse unisoodesse! Siis sünnib leek, siis tõuseb elu, siis alles ärkab uinuv soo!

Siis tõusevad sammasmajadest uuesti leekide lained üle ilma, siis — suure kütise algel. Siis raiuvad ja murravad õhkuvate nägudega mehed sõrrusuitsus ja kaugele Torglate taha kostavad nende kirveste hoobid ning julge sõrrumeeste laul.

. . . Peatselt oli välituli soo pinnalt kadunud. Endiselt tukkusid kääbusmännad ja ainult siin ning sääl süttis kadakas raginal põlema. Kuid all oli liikumine, elu, lõkendava turba sulatav kuumus. Peened suitsulindid tõusid siit-säält samblast, venisid aegamööda maapinnal laiali ja sulasid õhku. Ikka kõvemaks ja kõvemaks läks ümberkaudistes metsades põleva turba lõhn, ulatades verstade taha.

Torgla põles niisama saladuslikult ja sügavalt, nagu oli isegi saladuslik ning sügav. Torgla põles!

*

Aga põud . . . aga põud . . .

Jumal, kus sina oled? Kas sa ei näe, et su rahvas näljasurmale vastu läheb? Kas sa ei näe, et see rahvas juba tunde loeb ja kui hingeõnnistust ootab, mil päike pilve alla läheb? Ei tea sa siis seda, jumal?

Sa istud troonil ja inglid laulavad sulle kiituslaule. Aga mis on rahval kasu, et tal sarnane jumal on, kes ta eest ei muretse?

Jumal, anna vihma, anna leiba! Ehk sa ei ole enam meie jumal!

. . . Villem tuikus, Villem mõtles. Ta pää kumises ja veri kees. Kellega ta ka kokku puutus, — kõik rääkisid põuast ning viimsest päevast. Pühapäeval lamas ta kuusetihnikus ja vaatas mõttes enese ette.

. . . Õpetaja, küllap sa eksisid. Ei tule sarnast aega, mida sina ootad. Ei või mõistagi, mis sa õieti mõtled.

. . . Jumal — on ta siis tõesti olemas? Või on see paljalt üks unistus? Õpetaja ütles: „see jumal ei ole muinasjutt.“ Kuid miks me teda siis iial ei näe, kui ta tõesti on olemas?

. . . Jumal, kui sa oled, siis peaks sul ka jõudu olema, sest jõuetu ei või ju jumal mitte olla. Eks tee siis midagi, et mina usuksin! Et mina näeksin, et sa olemas oled! Meie isad ja isaisad on sinust rääkinud, kuid näinud pole sind keegi. Ja kuis võin ma sind niiviisi uskuda?

. . . Tee, et tuleks praegu vihmapilv üles!

Ja hakkaks äkki plaginal sadama! Kui suur rõõm oleks siis! Siis, jah siis mina usuksin, et on üks jumal, keda ei näe, kuid kes siiski on!

. . . Aga . . . eilne päev on tänase sarnane. Taevas lõõmab ja päike põletab maad, mis on kui ääsi tulel. Inimeste pääd huugavad, veri keeb, vaim on pimedusega löödud, ja nemad nurisevad. Ei tule uut ilma, uusi inimesi ega uusi aegu!

. . . Jumal — kas tead — sind ei olegi! Ja kui sa ise arvad, et sa oled ja et sul jõudu on, siis on see ainult vana muinasjutt. Ja kui inimesed sind paluvad, armastavad ja kardavad, siis nad unistavad! Sest nad on selleks liig arad ja jõuetud, et julgeksid endale tunnistada: vaata, jumalat ei ole!

Mees tõusis üles ja läks mõttes läbi rägastiku. Viimaks jõudis ta Torgla äärde. Põleva soo taga sinetas Jumala saare mets.

. . . Aga mis on siis sääl? Miks kutsutakse seda kõrget soosaart Jumala saareks? Miks on Torgla ümber kõik saladuslik, mõistmatu, kohutav?

Villem jäi küsivalt soo ääre seisma. Kuid miski ei vastanud. Turvas suitses. Ja mees arvas jällegi nägevat, nagu tõuseks soosamblast saladuslik ja kohutav pilv ning heljuks ähvardavalt randa.

Mees läks kiiresti mõisa poole. Saladuslik Torgla jäi talle aga mõistmatuks ja kohutavaks.

Ta ees oli mõis ja selle taga taeva serval

paistis punane kiriku torn ning vaatas uhkelt teomeeste onnide pääle alla.

. . . Hei, tulipunase kardkatuksega torn, mis vaatad sa üle põlenud maa ja naerad? Mis üle naerad ja mida pilkad sa?

Ah selle üle, et me näljas oleme?

Või selle üle, et me sinu all jumalat teenime, kes meid hävitab?

Kas ei ole sel jumalal leiba meile? Kas pole tal jõudu imetähti teha?

Pooge risti sarnane jumal, pooge risti!

4.

Tüdruk jooksis koleda hirmuga. Valged juuksed lendlesid ussidena ta pää ümber, ta silmad laiusid ja vahtisid kui kohutavat nägemust kaugel puiestee otsas kerkivat kollast täiskuud. Mustad puude varjud langesid kuivale rohule. Silmapilkudeks varjasid oksad kuud, ja kui ta siis jällegi ilmus, näis ta otsekui tantsivat ning naervat millegi üle.

Maia peatas pilguks niine varjul ja kuulatas lõõtsutades. Kuid talle näis, kui oleks puiestee hämaruses keegi ähkides ta poole jooksnud ning kurjasti kirunud.

Tüdruk jooksis lepikuni, pööris siis teelt kõrvale ja vajus mättale. Ta liikmed värisesid ja tulised ringid käisid ta silme ees. Kuid ümber oli vaikne. Ning hirm lahtus ja Maia sai tagasi osa omast endisest julgusest.

Kogu sündmus tärkas uuesti ta meele. Ta mäletas selgesti, kuis rahulikust unest jahmatas, musta kogu voodi ees nägi, kuis üles tahtis hüpata, kuid kogu ta ümber kahmas, kuis nad siis rabelsid, kuis ta meeleheitlikult kisendada tahtis, kuid meeletu hirm ta hääle mattis. Siis kukkus opmann põrandale ja Maia jooksis särgiväel majast välja. Kohutusega kuulis ta, kuis ähkivad sammud ta järele ruttasid, kuid aegamööda kaugenesid ning kadusid.

Tüdruk värises. Ta tõmbas kareda särgijaku üle jalgade, laskis pää põlvedele ja puhkes kibedalt nutma. Ja kõik ta valu, hirm ning meeleheide sulas üheksainsaks nuuksumiseks. Ta õlad kerkisid kramplikult, külmad pisarad langesid vihmana ta särgi rüppe.

Kui ta viimaks tõusis, seisis ainult üks küsimus ta ees: mis nüüd? Tõesti, mis nüüd? Mõisa minna ta ei võinud, sääl ootas teda opmann. Ja pääsis ta täna ning pääseb ta homme, kuid kas ülehomme veel? Kuhu viimaks ikkagi lähed! Villem on ta pärast pool-surnuks pekstud. Villemil teda võtta ei lubatud, — soldatiks tahetakse meest ta pärast saata!

Jumal, miks on ta ometi ilma sündinud! Eks võind ta ema teda viia vesile, kanda kalajärvile, kivi mähkmete külge köita ja vette visata! Miks kasvatas orjanaine oma lapse üles — orjusele, murele ning häbile! Ei võtnud nälg ega taud, vaid suur mure ja meeleheide peavad ta tapma!

Mõisa — ei, mõisa ta ei lähe, kas murdku hundid ta metsas maha või surgu ta nälga! Ennem kord surra, kui eluaeg vaevas vaakuda! Ei saa ta Villemile, siis ei pea keegi teda saama!

Ta astus ikka sügavamale ja sügavamale metsa ja heietas omi äkki julgeiks ning vihaseiks saanud mõtteid.

Kaugele siit ära! Kas maailm siis kitsas on! Kas on vähe rabu ja suuri metsi! Ja ei peaks siis temale paika leiduma! Mõlemad põgenevad nad. Küllap Villem teid teab — kas Poola või Soome. Kusagil need maad ju olema peavad, ja olgu nad kas või ilma otsas, mis sellest siis! Suvel sööks soos marju ja talvel näriks kas või puu päält koort, kuid oleksid vabad, ei oleks mõisat!

Vihaselt ja julgelt pääd seljas hoides astus ta pilkases pimedas edasi.

Elaks oma Villemiga! Ehitaksid laane padrikusse onni, puunotiga ajaksid pisut maad kohevile, teeksid vilja maha. Elaksid — ja keegi ei teaks ja keegi ei näeks neid ja keegi ei saaks peksa, piinata ega soldatiks saata!

Maia nägu lõi lõkendama, ta silmad põlesid ja käed kuumetasid. Ta peatas viimaks ja märkas alles nüüd, et oli särgiväel. Kuid tagasi riiete järele minna ei võinud ehk võis seda alles hommiku eel. Kuid ta ei läbenudki enam minna, sest ta tahtis ruttu Villemi juure jõuda.

Ja kaugel polnudki Esä onn. See mets oli

vist Soevarik ja siit pidi teerada pärimäge alla Torgla soole viima.

Maia leidis tee üles ja hakkas minema. Kaua läks ta, ja kogu aeg ujusid ta pääs rõõmsad mõtted ning rinda täitis laiatiivaline lootus. Siis, jah siis, Villemiga kahekesi! Kuidas nad elavad, kuidas nad onvad! Miks pole nad varem sellele mõttele tulnud, alles pöörane opmann pidi nende nõuandja olema. Palju on enne neid juba inimesi Läti ja Poola rabadesse põgenenud ja enamasti ikka paarina.

Kaua läks ta ja tuli viimaks soo ääre. Kuid väikest metsamaja sääl polnud. Ei olnud põldu, aeda ega kaevu.

Jahmatades seisatas tüdruk: ta oli teist teed mööda tulnud! Paks mets mustas taga, Torgla ees. Nii mõnigi kord oli Maia Torgla rannal marjul käinud, tundis mõnegi tee ja raa, kuid oli arusaamatu, kus seisis ta praegu. Kõik oli pimedas võigas ja õudne.

Tüdruk vaatas mõttes. Öö oli lämmatavsoe. Metsa taga tõusis kuu. Kaugel sool valendas sammal. Soo ääres, kus seisis Maia, oli aga pime.

Kartlikult ja kaheldes sammus tüdruk kõrgete puude all edasi. Tulid söödid, kadakased nõmmed, märjad sookäärud. Midagi sarnast polnud ta kunagi varem näinud. Kaugel soos hulus hunt — pikkamööda, haledalt . . . Ta hääl värises, heljus õhus ja kadus. Maia jahmatas ja astus kiiremalt edasi.

Jälle kuu kollane helk, jälle kottpime põliste puude all, jälle hundi hale hulumine soos . . . Maia süda peatas rinnas, veri valgus ta näolt.

Ta pööris kohkunult ümber ja katsus tagasi minna, kuid eksis metsa ja jõudis jällegi soo ääre. Nõrkenult vajus ta pehmele samblale ja purskas nutma.

Ära eksinud nõiasoo Torgla ääre! Ümber sügavad metsad, metsades hundid ja haldjad, metsade taga mõisate väljad ning sakste lossid! On sügav, sügav põuaöö, ja kuu kollane kuma väriseb kääbusmändade oksil . . .

Ta nuttis kibedalt ja kaua. Soosamblast tõusis niiskus ja pani ta värisema. Ta tõusis uuesti ja astus uimaselt sooserva mööda edasi. Ta vankus mõttetult siia-sinna. Ning suurimal meeleheite pilgul nägi ta kaugel, kaugel taevarannal pilkases pimedas tulukese helkivat.

Tuli Torgla ääres! Jälle oli Maia elav. Pisarad kustusid ta nutetud silmis, ta palgel lõkendas lootus. Tuli — kus mujal võis ta olla, kui mitte Villemi kodus! Ei olnud muud elutist Torgla lähedal. Ta unustas, et see ju soo lausa tules võis põleda, ja ainult üks külm hirm surus silmapilguks ta südant: kui see on haldjate petetuli! Küllalt on kütid nende järele metsi mööda eksinud ja palju laevu nende meelitusel rahnudele tormanud.

Jookstes läks Maia tule poole. Vahel see värises, kustus ja kadus, kuid helkis siis veel he-

ledamalt ning kutsuvamalt. Kiire käik, soo aur ja põleva turba ving panid pää pööritama. Põõsad rebisid särgijakku, oksad kriimustasid jalgu. Kuid mis hoolis orjatüdruk sellest, kui ta vastu läks vabadusele. Talle helkis kaugelt sihituli silma ja süütis säälgi tule särama!

Ei see võinud olla petetuli: küllap ta siis oma seisukohta oleks muutnud. Kuid Maia tundis selgelt, kuis ta kogu aeg samal sihil läks — kauge, väriseva tulukese poole.

Kaua ruttas tüdruk. Tuli läikles vahetpidamata mustade tüvede taga. Siis äkki pööris soorand pahemale, tuli aga välkus paremal pool — teiselpool raba.

Tüdruk jahmatas jällegi: kaugel oli veel ta igatsetud koht! Kes teab, kummalt poolt sood oli tee lähem, aga üle soo ei kannud julgus. Olgugi, et põud kõik lombid ja ojakesed oli kuivatanud, kuid Torgla oli ikkagi kinnikasvava järve pind. Allpool mättaid, männa ja soojala juuri oli põhjatu sügavus, kuhu ei paista iial päike ega kuma kuu, kus ei veere vihane laine, valge neitsilisest vahust, kus ei õitse ükski vesiroos ega sulpsa sätendava-soomuseline särg. Süsimust silmitu surm on sääl.

Aga Maia läks üle Torgla!

Mättalt mättale hüppas ta, kukkus, tõusis jälle ja jooksis uuesti edasi. Täiskuu heledas helgis lehvis ta hame valkjas-kollaselt. Eemal tõusis

hall suits müürina, kalda puud kerkisid teisal sammastena, peites tuld oma hõlma.

Viimaks, viimaks oli Maia üle soo! Ta oleks peaaegu meeletult maha langenud. Kuid ei, lõpuni tahtis ta kõik kanda! On küllalt aega puhata Villemi juures. Ta tõusis lõõtsutades mööda järsku kallast üles.

Oli lõpmatu vaikne, otsekui oleks maailm surnud. Maia tundis äkki mõistmatut kartust südames tuksatavat. Ehmunult piilusid ta silmad ringi, otsides maja, aeda või kaevu. Kuid puude salk oli põliselt lopsakas ja valitses pühalik vaikus. Ei küll Villemi kodu lähedal sarnaseid puid kasvanud. Üleval pää kohal sulasid oksad mustavaks katuseks, mille läbi siitsäält kuu kuma alamaile oksile valgus . . . Ei küll Villemi kodu lähedal sarnaseid tammi kasvanud . . .

Korraga vilksatas tüvede vahel tuli. See põles maas murul. Ja ei olnud maja ega põldusid, ei kallakut sooserva. Kivisambana tarretas äkki tüdruk kesk ümbritsevat ääretut vaikust, kuna ta silmis piiritu ehmatus, püha-saladuse-hirm ikka laiemale lainetas, kuni kogu ta väriseva, nõdrameelistuva olevuse täitis.

Maas tamme juurte vahel põles tuli, kuid nii vaikselt, nagu poleks ta põlenudki. Tule ümber seisid saja-aastased hiiglatammed kui igavesed taeva toed, aga nende võimsad oksad olid kõrgel tule ehas üksteisest läbi põimunud, otsekui oleksid

nad all põlevat pühatuld suurte taevaste tuulte eest hoidnud. Ainult ühelt kohalt paistis kuu läbi oksade alla kui kõrge kiriku hämarasse võlvialusesse. Kuu kumas valendasid puuoksil rohelise samblaga kaetud loomade ja inimeste pääluud, mille hambad saladuslikult ning kurikavalalt alla naersid.

Pühatuli loitis igavese taeva poole, ja mustad ning sügavad on pühatule kohutavad varjud, mis hämara hiie all värisevad ning inimese hingesse langevad!

Värises pühatule leek, ja sügav ning saladuslik on pühatule kuma, mis mängib vihase jumala raudsel palgel ning ta verd täis nõrgunud silmis vastu põleb!

Põlise tamme mustavas õõnsuses istus inimese suurune puuslik — muististe aegade jumal. Ta pale ja keha oli must kui põlenud puu, ta põlvil seisis vaskne kauss hõberahaga ja inimese pääluu. Kollane tulekuma mängis tasasel virvel jumala klaasist silmis ja vere ning rasvaga võitud huulil.

Suure jumala armuheitmatu palge ees põles tulekahi ja auras musta kuke vereohver. Suurel jumalal oli sügav häämeel ja ta ninasõõrmed haistsid seda urja ning mustale kivipalgele ilmus rahulolu kuma.

Püha ohvritule ees põlvitas paljaspäine rauk ja hoidis värisevate sõrmede vahel arbavitsa, mida lõigata ei julgenud. Ta raugenud silmad olid

kinni, kuid ta tundis omal murekortsulisel otsaesisel jumala raudrasket vaadet.

Tuli värises ja värises vari puusliku palgel ja kahvatas kuma vanakese näol. Värises tuli, värises, ja jumala lahtised hobuse hambad läiklesid . . .

Eemal hämaras seisis valges riides naine puu najal, käed kaugele ette sirutatud, ja vaatas üle ohvritule jumala palgesse. Ikka laiemaks ja laiemaks läksid vaataja silmad, nad muutusid sügavaiks, põhjatuiks, nad võtsid terashalli ja läikjasrohelise tooni ning neis kajastus lõppeks rannatu hirm, nõdrameelsuse otsatus.

Pühatuli värises, värises punane valguse kuma ja värises orjatüdruku süda . . .

Korraga kostis kõrgel tammeladval lehtede kahin ja oksade ragin ning vana öökull tõusis tiibade vihinal kõrgele lendu.

Rauk langes värinal rinnuli tule ette maha ja hoigas:

„Olen ma süüdlane, siis lennaku mu hing ihust kui nool vibult; olen ma süütu, siis viibigu hing minu sees!“

Tüdruk aga kiljatas läbilõikavalt ja tormas ümbervaatamata hiiealusel edasi. Kui kodukäijal valendas ta hame, juuksed keerlesid ussidena pää ümber, paljad käsivarred olid kaugele ette sirutatud.

Vaikselt kumas kuuhelk tumedas umbjärves; täht üksi värises veepinnal.

Kollane kuu, igavesti vaikne Jumala saar, punane kuma puuladvul ja tardunud umbjärv . . .

Vaikne on järv, vaikne . . . Vaikselt januneb tõmmu sügavus elu järele . . .

Korraga hele naise kiljatus, tume lainete sulin! Kuu kuma purunes, läiklevad ringlained veeresid rõngasussidena üle umbvee. Robin käis läbi ranna roo, must hundipurikas kõngutas ägedalt pääd. Siis vaikis kõik. Vaevalt tuksusid veel lained ja liikumine tardus Torgla vete sügavuses.

Vanakene lõikas põlvedel tule ees seistes arbapuult koore ja laskis selle langeda. Valge pool kukkus pääle! Ainus kord kogu seitsmenädalase põua järele! Ja kolm korda järgimööda tuli valge pool pääle!

Jumalal oli meelehää oma sulase ohvrist!

Esä langes kustuva tule kumas rinnuli pühatule ette. Piiritu rõõm ja piiritu palve värisesid ta südames:

„. . . Suur, ilmlõpmatu jumal, oh anna, et tuleks meile vihma ja saaksime leiba! Et läheksid pääd täis raskeid teri ja saaksime palju vihkusid ja parmaid, palju hakkisid ja kuhjasid ja suur oleks õnnistus leivaga! Et ei oleks katku ja ei oleks nälga, ei sõda ega uputust!“

Punane tule kuma värises jumala vere ja rasvaga võitud naeratavail huulil. Aga üleval Torgla metsade kohal taevas õitses juba koidu puna. Piiritu palve värises Esä südames:

„. . . Nii kui päike tõuseb, kuu kasvab, meri äärte tasa täidetakse, — nii rõõmusta sina meid, suur looja, ja anna palju leiba ja vala meie üle välja kõiksugu annete rikkust! Nii kui pääsukene päärib, nii kui siid venib, — nii pikenda meie päivi! Nii kui mets mängib ja mäekesed hõiskavad, — nii olgu meie elu! . .“

*

Päike tõusis endiselt. Endiselt põletas ta maad ja oli lämmatavam kui kunagi enne. Endiselt käisid inimesed punetavate silmadega ringi ning nurisesid jumala pääle.

Aga siis ometi . . . Hämblik istus kesk pesa ja ei jooksnud enam võrkusid mööda. Pääsukesed päärisid järve kohal ning puudutasid tiibadega vett.

Ja siis ta tuli, see kaua igatsetud pilv! Must ja kohutav oli ta kui hiigla-nahkhiire tiib. Tulised jooned sähvisid ta südames, kui oleks sääl tunglad tuules keerelnud.

„Issand, sina oled armuline!“ hüüdis õpetaja ja pani käed kokku.

Ja siis saatis ta kellamehe torni ning käskis helistada, nagu siis, kui sünnib õnnistegija.

Ilus oli altar põllukivil. Selle taga seisis õpetaja ning ta ees põlvitas kokkutulnud rahvas. Pühalikult lõid kellad, ja kui esimesed tilgad kangel pikse mürinal maa pääle langesid, kostis rahva laul üle välja:

Au, kiitus olgu igavest
Kolmainu jumalale!

Ja siis rõkkas taeva poole:

Kõrged uksed lahti minge,
Siionisse laske mind;
Rõõm siis täidab minu hinge —
Issand, siit ma leian sind!
Siin näen sinu palet ka
Paistvat vaimu tulega.

Ja lõpmatute välkude valgel ja vihma valingul tõstis õpetaja käed üles ja õnnistas rahvast ning põldusid kui Noa pärast veeuputust.

Aga vihma sadas ja sadas, kuid inimesed ei tunnud, kuis nad läbimärjaks said.

Sel ajal seisis Esä onni ees ja vaatas kaugele üle Torgla, kus Jumala saare püha hiis sinetas. Põlev soo auras voolava vihma all kui hiiglakütis.

5.

Jälle helendas päikene. Taevas ujusid juba valged sügispilved, kuid maa lõi alles haljendama, nagu oleks uuesti kevade tulnud. Põua uni oli mööda. Inimesed ei tahtnud veel uskudagi, et nad olid pääsnud surmast ning kaduvusest.

Aga siiski — tühjadel põldudel kõndis luitunud, punaste silmadega nälg ja vaatas küla poole . . .

Villemigi pääst auras raske põuaudu. Kuid midagi jäi sinna, mis ei hääbunud ega surnud, mida polnud võimalik millegagi tappa. See oli igatsev, otsiv mõte. Ainult silmapilguks langes temasse tume mure Maia pärast, kes jäljetult ja

jäädavalt ei tea kuna ning kuhu oli kadunud. Kuid siis kustus seegi ja varsti polnud orja armastusest enam muud järel kui udune mälestus. Otsiv ja igatsev mõte aga pöörles ja rabeles kui silmitu kutsikas, langes maha ning tõusis uuesti üles.

Kui nädala teopäevad mõisas olid tehtud, asusid Esä ja Villem jällegi oma põllu kallale. Kuid suurt polnud siin teha. Sest vilja asemel kõlkusid nurmel kasteheina kulukad ja kahisesid tuules tasa ning haledalt. Vaikselt ja roidunult tegid mehed tööd, teades, et nälg ikkagi tuleb.

Kui nad aga õhtuti lävel istusid ja piipu popsisid ning hämarduvale Torglale vaatasid, mille taga taevas veel loodes kumendas ning roosad udupilved ujusid, siis tärkasid kummagi pääs salajased mõtted. Aeglaselt liikusid nad neis madalais pääluis, ilmusid alguseta ja kadusid lõputa, kui roosad aurupilved Torgla kohal.

Kaugel järvede kallastel laulsid hallid kured lõpmatut laulu. Hämaruse lained kerkisid metsade kohal. Jumala saare hiie latv mustas ehapunalises sügistaevas.

Mehed istusid onni lävel ja kumbki unistas omis mõtteis. Pilt pildi järele tõusis Villemi pääs.

. . . Taevas ujuvad valged ning hallid sügispilved. Nende taga sinab põhjatu sügavus. Pilved aga ruttavad ikka kiiremini ja kiiremini ning võtavad ikka imelikuma ja imelikuma kuju.

Maa pääl on lainetavad viljaväljad, läikivad veteavarused, mühavad metsad ja kohavad linnad.

Inimesed seisavad väljadel reas ja lasevad kõrsi langeda. Aga higi voolab . . . voolab igavesti . . .

Siin on külad ja kirikud, see siin maa ja too sääl üleval taevas. Kõik on nii selge ja arusaadav.

Kuid — mis see pöörleb sääl kumisevas pääs ja mis see nutab nii haledalt, haledalt rinnas, kui silmad kõrgel taevas lendavate sügispilvede poole vaatavad?

. . . Selgel talveööl siravad tähed taevas ja üle lumiväljade lainetab kuu rohekas valgus. Kaugel küngaste taga heliseb aisakell ja laulab killamees jumalalaulu haleda, peene häälega. Kõrgel säravad sõelatähed, härjad, vanker, värisevad pää kohal linnutee tulukesed kui väikesed helkivad helmed. Kuu näib suurenevat ja vähenevat, taganevat ja lähenevat; vahel on ta kollane, siis kahvatu-valge, siis uuesti rohekas-udune.

Jah, sääl on tähed ja sääl on kumav kuu, kuid mis on nende taga, teispool tähti, teispool kuud? Sääl olla taevas, olla õndsate riik ja igavene paradiis. Ja kui ka need on, — mis on siis teispool neid? Mis on kõigest sest eemal, mida me tunneme ja mille nime me teame? Kui sääl midagi ei ole, mis on siis „ei midagi“? Me pole iial seda näinud, mille nimi oleks „ei midagi“. Mis on säälpool otsatust?

Sellepärast vaatavad silmad kõrgesse taeva sinasse, aga rinnas väriseb midagi valusalt, valusalt, ning tahaks lennata isegi ühes ruttavate sü-

gispilvedega kuhugi kaugele, kaugele, — sinna, mille nimegi me ei tea . . .

. . . Kui Villem alles poisikene oli ja mõisa härjakarjasena Turmavere söödil käis, siis istus ta sagedasti lumivalge Karja-Otiga tuhanda-aastase tamme all. Vana karjus vestis endiseist vaenuajust ja sõdadest. Siis sõitis kuningas Kaarel üle sellesama Turmavere söödi, aga all soos jäi rappa kinni ja kaotas saapa mudasse. Oti isa oli kuningas Kaarlile oma saapa annud. Pärast aga kinkis suur kuningas saapa täie kuldtukatid karjase isale.

Villem nägi veel nüüdki lävel unistades, kuis suur kuningas Kaarel oma kõrge valge hobusega läbi soo kihutas, nii et saapad kaotas. See oli ammune, muinaslooline, ja ometi veel nii imelikult lähedal.

Jah, kord oli Villem tosina-aastane poisikene ja kuulas Karja-Oti lugusid. Seegi oli kord noor olnud ja selle isa oli kord kuningas Kaarlilt saapa täie tukatid saanud. Oli kord kuningas Kaarel, pidas pikka sõda, aga enne teda oli ka palju kuningaid ja palju sõdu olnud. Ta isegi saab vanaks, sureb kord ära, aga pärast teda sünnivad uued inimesed ja surevad jälle ning ei ole miskit muudatust igavesest ajast igavesti. Jah, kord tuleb küll viimnepäev, maailm saab otsa. Aga mis tuleb siis pärast viimist päeva ja mis tuleb pärast seda, mis pärast viimist päeva tuleb? Kuna on igaviku algus ja kuna on lõpp?

Oi, kuis me kardame otsatust ja igavikku, sest et see me mõistusest üle käib!

Sellest on sinistes silmades, mis lendavate sügispilvede poole vaatavad, nii palju leina ja haledust, igatsust ning hirmu . . .

Tuhanded pildid tõusid Villemi ees üles, millele ta ei leidnud seletust, ja tuhanded küsimusi, millele polnud vastust. Ta oli kui liivaterakene mererannal luite taga: kuulis elumere võimast mühinat ja aulide kisa teispool liivavirnu, kuid ei näinud merd ega aulisid. Suure sügistormi lained käivad mürinal üle käprade ja nasvade, aga luite taga lamab liivatera ja kuulab lõpmatut mühinat . . .

Kui muinasjutt on inimese elu: Kusagil metsa sügavuses ärkavad imelikud lilled. Heledalt õilmitsevad nad kui tähed taevas, kuid koiduni on nad ammugi kustunud. Kes teab, et nad kord on õitsenud? Kustunud ja kadunud . . . aga ometi lõkendasid nad nii heledalt kui tähed taevas . . . kustunud ja kadunud . . .

Villemi kõrval künnisel istus kössi vajunud, haldunud näoga vanamees ja vaatas tuhmide silmadega jalgade ette maha. Mis üle ta mõtles? Võib olla, oma nooruse, vaese elu või jumala ning inimest ümbritsevate saladuste üle. Kuid võib ka olla, et ta miski üle ei mõelnud, vaid ta saja-aastases pääluus ujusid värvitud ja kujutud mälestused ning unistused kui nahkhiired mahajäetud templi kottpimedate võlvide all. On nii vaikne

ja pime, ning kesk seda pimedust ja vaikust kuulub korraga, kuis sääsk, kes võlvialusel puhkas, haledalt kisendab: nahkhiir on ta saavutanud. Nii on ka vanaduses unistava inimese pääs pime ja vaikne. Kuid äkki tunneb ta, kuis rinnas miski haledalt kisendab. See on mineviku valuhaav, mida nahkhiireline mõte lenneldes puudutas.

Meeste silmad vaatasid liikumata Jumala saare poole, mille taga eha veel vaevalt punetas. Püha hiie ladva piirjoon veretas.

. . . Vihmust hoolimata põles Torgla kuivunud külg edasi. Siin ja sääl tõusid samblast paksud suitsusambad ja heljusid pahakuulutavalt üle soo. Siin ja sääl jooksid tulijooned üle laugaste, ilvesheina valged nupud põlesid puuvilla kombel ning kadakaoksad ragisesid käredalt. Miski ei takistanud tuld. Sügavas pinna sügavuses hävines saladuslikult see, mis aastasadade jooksul niisama saladuslikult oli sündinud.

*

Ühel sügisõhtul istusid Esä ja Villem jälle onni lävel mõtteis. Kui vanamees silmad üles lõi, nägi ta Jumala saare kohal imelikku valgust. Puie oksil keerlesid väledad tuiekeeled, sädemed pudenesid ja tuli kustus. Kuid varsti tõusis ta teises kohas uue jõuga ning lõi lainena kõrgele. Mustav suitsupilv heljus tumeneva taeva poole.

„Isa, pojake, vaimuke! . .“ karjatas Esä, kuna ta käed ja jalad värisema hakkasid. „Jumala saar põleb! . .“

Ja siis ruttas ta tuigerdades kallakut mööda alla ja kadus tõusvas hämaruses.

„Esä, kuhu sa lähed, kuhu?“ hüüdis Villem.

Kuid ta hääl kustus vastuseta ja ümber jäi vait.

Saar aga põles. Üle laugaste oli tuli kulu mööda sinna läinud ja nüüd ta põles. Poole tunni pärast seisis saare kohal määratu tulesammas, mis paistis kui tulepurskava mäe leek. Öö oli sügisene, pilkaspime. Punased varjud jooksid üle soo, taeva tõusis eha ja aegamööda ilmus sinna ka valkjas-punane rist, mis ühest taevaservast teiseni ulatas . . .

Villem jooksis meeletuna sool edasi-tagasi, langes laugastesse, ringutas käsi ja kisendas appi.

Aga saar lõkendas, sädemed tuiskasid taeva, tuha pilved tõusid õhku ja tõusev tuul kandis nad kaugele lõuna poole. Soo ümber seisvate metsade ladvad kumasid veripunaselt. Ikka suuremaks kasvis eha taevas. Neli heledat sammast ülenesid saare kohal ja nendel kangastus uus saar, otsekui endise vastuhelk.

Kured keerlesid kisaga õhus. Hundid seisid salkadena hõõguva soo kaldal ja vaatasid saare poole, hambad irvi ning silmad leekides. Ja üleval suitsu ning sädemete meres keerlesid kisavad linnud, tiivad tulekahju kumast punased.

Esä, kas jõudsid appi oma hävinevatele jumalatele, või langesid sammasteelt mustavaisse laukaisse?

Kõrgel taevas kumas rist. Tõesti, keegi oli jumalate juure jõudnud . . .

Kui päike tõusis, oli maailma süda — Jumala saar — kadunud. Inimesed olid oma Jumala saare pilvedele tõstnud, kus nad vaimus kumardasid. Aga . . . vahest seisid need nägematud valgussambad endise saare kohal . . .

Ja kui päike tõusis, leegitses kogu mets Torgla soo ümber. Kümned verstad olid lainetava tule all. Üks hoog tuli teise järele. Suured suitsu pilved kohisesid tormava tuule ees.

Hundid rändasid põhja poole. Aga mõne päeva pärast venisid suured kurgede, neppide ja pistrikkude parved lõunakaarele . . .

6.

„Kluk, kluk!“ langesid veepiisad niiskelt võlvilt. „Kluk, kluk!“

Ühetooniselt kõlisesid rauad vastuseks. Lossi keldris oli pilkane pime. Ja kesk seda pimedust kõndis Villem kivisamba ümber. Rauad kõlisesid ta jalus, aga ülevalt võlvilt langesid pisarad.

Viha pärast herra varanduse põletaja, nõiduja, jumalasalgaja ja libahunt oli vangis ning ootas kohut. Kaua polnud see kelder enam raudade kõlinat kuulnud. Mööda olid rüütlite ajad, mil vaenlasi maa all kivikeldrites nälga suretati. Mööda olid vägimeeste ajad ja väikesteks olid rüütlite vaenlased jäänud: teopoissi nuheldi tallis vitsadega, ei teopoisil olnud aega keldris kinni olla.

Tunnist tundi ja päevast päeva kõndis jumalasalgaja, ei ootanud midagi ega kartnud kedagi. Isegi mõtlemise oli ta unustanud. Kuid kui ta maha istus, siis hakkas vaikus ta ümber metsikult kihama ja keema, kostsid ohkused ja hoiged ning koledad pildid kerkisid ta palavikuliste silmade ees. Siis hüppas vang üles, jooksis oma kivipuuris ühest teise, kisendas appi ja peksis raudadega vastu müüre. Siis ütles vangivaht, et nõiale kuri pääle käib, ja luges värisedes „Meie isa".

Ja tõesti, ühel päeval tuli kuri ta juure, istus ta ette maha, ja nad hakkasid juttu ajama.

„He he hee!" naeris kuri, ja ta naer oli nii, nagu oleks rida pisikesi kerakesi mööda siledat lauda veerenud. „Inimene?! Sina oled siis inimene?! Rumalus, midagi ei ole: ei jumalat ega kuradit, ei hääd ega halba, ei algust ega otsa, inimest ning ilma! Midagi ei ole. Kõik on ainult unistus. Olematu loom näeb olematut und olematuist asjust!"

Ja nad naersid, ning nende naer oli sarnane, nagu oleks kusagil pilkases pimedas ilmotsatut lauda mööda pisikesed kerakesed veerenud. Ja neil mõlemil oli häämeel, et neid olemas polnud.

„He he hee!" naeris kuri.

„Ha ha haa!" vastas vang, ja nende naer võttis üksteise ümber kinni, tantsis ja keerles nende pääkohal ning kadus võlvialuste sügavuses. Aga kuri sosistas Villemile kõrva:

„Inimesed vannuvad ja paluvad, naeravad ja nutavad ning hammustavad üksteisel kõrid ristteil

läbi . . . Aga vaata, mina istun kiriku torni kuke seljas ja naeran iga ilmakaare poole: he he hee! Ja mis võib olla suurepärasem kui naerda! Ja mis on ehitamine tulekahju vastu! Mis on otsimine, igatsemine, töö — kõige eitamise, hävitamise, erapooletuse täiuse vastu! Las minna, nagu läheb! Ei ole see suur, kes mõndagi võib, vaid see, kes suudab mitte midagi teha. O, süüa oskab igaüks, aga missugune jõud peab sel olema, kes roogade juures istudes nälga sureb, maja ukse ees ära külmab, kõrge puu otsast langeb ja okstest ei katsu kinni võtta! Mis võib suurepärasem olla kui naermine, kui su elu ja surma üle otsust tehtakse! Missugune jõud on ühes langevas kivis, kui ta mõtlemata ja aset otsimata läbi õhu lendab! Ei oleks maakera, kuud, tähti ega päikest ees, — ta lendaks igavesti, i—ga—ves—ti! Niisama võimas oleks inimene, kes täieliselt erapooletu oleks enese ja teiste vastu . . . Tõesti, suur ja sügav on ühe rõõmsa kuradi mõttetarkus, kes kiriku torni kuke otsas istudes väiklase ja rumala jumala pääle alla naerab!"

Kuri ja inimene — see on inimene ajas enesega juttu, ja ta mõtted liuglesid kui mustad vaereslinnud, kes nooda pulladena ridastikku sügavail mere voodel ujuvad.

Villem kõndis, ja ta silme ees kerkisid mälestused läinud ajust: Kusagil Torgla soo ääres elas teopoiss pool-hullu vanamehega, orjas, tahtis naist võtta . . . oleks ise vanaks läinud lõpmatus

orjuses ja viletsuses . . . ja oleks kord surnud ja maha maetud . . . ning siis oleks kõik otsas olnud. Kui vilets on ühe inimeselooma elu! Mis võib olla rumalam kui enese alalhoide tung, tung elada ja mitte kaduda! Ja jõuaks ta niiviisi tahta, et iganes ei kaoks, ei sureks, siis maksaks tahta! Kuid ära kaob ta viimaks ometi! Kuradil on õigus: küll peab see üks vaene loom olema, kes tahab, mida ei jõua, ja ei taha, mida jõuaks!

Aga ühel päeval tuli Villemi juure t e m a, kuradi vastand. Mustana sambana seisis ta vangi ees ja hüüdis:

„Inimeselaps!"

Vang hüppas üles, sirutas rusikad välja ja kisendas:

„Ah sina see oled! Ah sina! Sina, kellest ma ei tea, kas sa olemaski oled, aga kes sa kogu mu rumala elu oled purustanud, mind sest unenäost äratades! Ära karda mind, ma ei vihka ju sind. Sest mis on üks jumal, et inimene teda vihkama peaks, inimene, kes ta ise vahest loonudki on! Ja ometi — kui sind ka olemaski pole — ikkagi oled sina ses süüdi, et inimene end alles hoiab. Sina oled see, kes enesehoide tungi kinnitad ja enese hävitamist keelad. Ja see on see kõige suurem vaenlane inimesel! Sina olla inimese elama pannud ja üksi sinul olla õigus teda kaotada! Sinul! Ära neetud olgu sa, ära neetud!"

Aga t e m a naeratas, sest ta tahtis näha, mis teeb üks mässav inimene ometi ilma temata,

temata, kes ta on maailma sünnitav energia, loov ja edasikandev! Ta naeratas ja ütles:

„Armas inimeselaps . . !“

„Ah sina naerad! Sina naerad veel!“

Ja vang tormas tiigrina edasi. Ta käed olid kui raudhaagid, ta hambad risti ja ta silmis ääretu vihaleek. Ta hüppas t e m a kõrri kinni, surus ta enese alla ja kägistas ära! Oi kuis t a rabeles, vastu peksis, palus, kisendas ja heitles! Aga mis hoolib üks vihane inimene jumala palvest! Vähe halastavad jumalad, inimesed — ei iialgi! Tühjused tormasid heitlejate pääkohal kokku, päälpoolpilvine pikne mürises ja raksus, ja just kui Sinai mäel, nii oli siin uus arvetegemine. Aga inimese raudsed sõrmed tungisid t e m a kaelasse ning kägistasid ta ära . . .

Siis oli inimene surnud. Sest ta oli oma jumala eneses kägistanud.

Ta surnukeha üle sumises igavene vaikus, aga ümber venis tühjus — nii suur ja lai kui ainult igavik, nii pime, mõõtmatu ja siiski nii kui ainus silmapilk.

Inimese pärani silmad vaatasid mustavasse tühjusse ja näisid veel pärast surmagi valusalt igatsevat ning küsivat:

„Aga mis siis, kui sääl üleval ja sääl all . . . ometi midagi on? Mis siis . . . jah, mis siis . . .“

„Kluk, kluk!“ langesid pisarad külmalt võlvilt. „Kluk, kluk!“

1905.

III

SURM LILLEDES.

Uni, kui ma veel väga noor olin:

Nurm oli täis tulipunaseid lillesid. Kuni palgeni ulatasid mulle lilled. Ma läksin, väikeste kätega läbi punase lillemetsa enesele teed tehes, kõrgeid varsi paremale ja pahemale poole painutades.

Korraga seisis mu ees noor naine mustas looris. Mu silmad jäid kinni ta silmadesse, ma seisatasin ja unustasin painutada kõrgeid varsi paremale ning pahemale poole.

Oi, kui kaunid olid ta silmad: siidised, meelitavad ning magusad! Nagu õrna tuld valasid nad minusse, hääletut igatsust ja sõnatut kutset, paitades mu pääd ja võttes kinni mu lapsekätest.

Ma tundsin, nagu oleks mind silmapilguks maa päält üles tõstetud, ja mu süda sai täis kirglikku joovastust, pääsmise, õhunemise, hääbumise põletavat meeletust.

Ma ärkasin ja nägin kuu hõbedast valgust toas. Siis tõusin ma põlvedele ning sosistasin: „Tule, kauniste silmadega naine, tule, tule!"

1903.

KOIT JA EHA.

Tahaks elada nii, nagu elab leegitsev kevadpäike.

Purpurpunastest pilvedest purskavad tulised kiired. Välkudena süütavad nad põlema kõrged kullatud tornid ja valavad leeke mere külmile vetele. Valguse lained virvendavad läbi sügavate laante kui vete vood läbi meriheinte, tõustes, kerkides, kohades üles otsatusse sinna ja sulades üheks kiirgavaks mereks, et siis uuesti purskades ja vahutades kaudu ilma virvendada ning karskete kuristiku-lätete pisikesi palgeid naerma süüdata.

Ääretus kõrguses, ilmotsatuis avarustes särab kuninglik päike. Teemandid ja opaalid, smaragdid ja krüsoliidid, taevakarvalised sapfiirid ning sädemeid pilduvad onüksid kiirgavad ta kroonis.

Nii läheb ta — määramatu ja mõõtmatu!

Ta valguse lainetes õõtsuvad palmid ja papplid ning kumardab Põhjala kurb pedajas pääd.

Sinises ilmmõõtmatus taevas, igaveste avaruste keskel, — nii läheb ta, — igaviku ning mõõtmattuse poeg!

*

Ja tahaks surra nõnda kui sureb sügispäike õhtu kurvas ehas.

Veel leegitseb meri, veel säravad kõrged pilvede piirded.

Kuid koju, koju!

Aeglaselt ja hääletult kaldub verevärviliselt lõõmav päike. Ja ilm on vait ja mets magab ning taevas vaatab ahastades seda suurt suremist.

Punased kiired jooksevad maad mööda, suudeldes lahkudes lillesid, jättes jumalaga hõbedaste allikatega, — nobejalgsed, põgenevad kiired.

Aga kõrgetest laantest hiilib välja pimedus, langedes tumesinistele järvedele.

Veel üksi kumab taeva kaar, veel eha helendab. Kuid kahvatab, kustub kord temagi.

Sääl eha kullases süles on päikese kodumaa.

*

Nõnda tahaksin elada, nõnda tahaksin surra: rõõmsana ja võimsana kui tõusev päike, ja raugena ning vaiksena kui loode jõudev igaviku ning ääretuse laps.

Eha kullases süles on päikese kodumaa ja tuleviku udu viirudes on meiegi Manala.

1904.

KALDASEL TEEL.

1.

Tumeneb vesi. Veerevad vaikselt punakassinised vood. Magavad tuuled. Sumedalt ärkavad üksikud õhkude hood.

Purpurpunaselt veeremas päike. Kustub ta viimane kiir. Üksinda lõõmab veel metsade ladvul tukkuva pilve piir.

Raugemas lained. Kiirgavad pisarad punaste mõlade pääl. Üksinda tõuseb, kajab ja kustub kaugete kellade hääl.

Väljadelt venivad tööliste read, kuhu jääb pooleli ee. Üksinda õhetab õhtuses ehas tolmune suvine tee.

Kasvamas lühike suvine öö. Unistab aias õunapuu. Helendab õrnas udulooris madal ja kitsas poolkuu.

2.

Kuulmata tasa liiguvad lained kusagil hämara sees. Õõtsuvad õitsevad toominga oksad kuulmata tasa me ees.

Puhkevad lilled kui tähed, kumavad tukkuvas vees. Meil põleb kuulmata tasa armastus südame sees.

Laine hääl kostab säält kaugelt. Kuu pole kerkinud veel. Sa pühid pisaraid laugelt kõndides kaldasel teel.

Me laulame sõnatut laulu seistes me elutee eel. Me laulame südame-laulu kõndides kaldasel teel.

Ju sätendab tulena vesi: kuu kõigub tukkuvas vees. Ah, laulgem nooruse-laulu õitseva toominga ees!

1904.

KATKE.

Kusagil kaugel, ruumi ilmmõõtmattuses, udu ja pimeduse ääretus meres, on sõda.

Kiirteheitjate kahvatud mõõgad lõikavad läbi musta öö. Hämaralt valgustavad nad kindlustuste kümnete verstade kaupa jooksvaid madalaid mullavalle, traataedu ja koormastikku. Välguna süttib põlema suurtükkide rida, säde jookseb kulutulena valle mööda, ja algab ragin otsekui lõhkevast piksepilvest ning hiigla määrad metalli vihiseb nagu meteooride vihm läbi õhu, maha raksatades sügavaid vagusid maasse kündes ja lõhkedes mullasambaid õhku heites.

Läbi jääkülmade loikude, soode, üle kaitseta pliit-sitkete mullaväljade, mille kohal kiirteheitjad ristlevad, jooksevad mustad inimhulgad, läbimärjad ja kandmuste all küürus. Tõusevad puutumad künkad saviste kallakutega, läbi mahapõletatud küla varemete õhetab taevaranna kuma, ja rasked laengud langevad raksudes ees ja taga, igalpool ümberringi. Read on ammu segi läinud, keegi ei tunne enam oma naabrit, vaikides jooksevad

verd-tilkuvad inimesed vinnas tääkidega. Ees on lõikavad traataiad, kraavid, hundihauad, ja siis lõhkevad maa-alused miinid, maakamarat, puid ja inimesi puruks kiskudes.

Äkki välgub ees jooksukraavis külm tääkide mets ja laengute tuli välgatab. Silmapilk peatust ja kuulide vahetust, siis käsitsi võitlus — kottpimedas kitsas kohas, pikali sitkel mullal, tundmata enam oma või võõrast, tääkidega, püssipäradega, rusikatega, hammastega. Tähelepanemata vaheldub võitluskoht, jalad sumpavad nätskes soos, vesi on põlvini, vahedad täägid lõikavad külmalt, keha langeb kotina korinal laukasse.

Siis algab taganemine, hirmsam kui ükski võitlus.

Suured kägisevad vankrid ajavad läbi öö haavatute, surijate ning surnutega. Koidab ähmane, udune hommik, kuid taganejail pole peatust. Suurtükkide mürin kaugeneb ja läheneb, taevarand vabiseb järeljätmatust raginast, haavatute arv kasvab, inimesed piiluvad rahutult üle õla, teadmatus äratab neis ikka suuremat ja suuremat hirmu, kuni taganemine viimaks meeletuks põgenemiseks muutub. Nad kihutavad edasi, sihita ja mõtteta, korrata ja juhita, nagu sõge kari, visates sõjariistad, jättes haavatud, ise pool-surnud näljast ning väsimusest.

Vihma valab ülevalt alla, siis puhub jäine tuul lume räitsakuga. Taganemine jatkub päevade, nädalate, kuude kaupa. Hiigla armee on

vaenlase raudse jõuga tagasi virutatud, ja tal pole enam kusagil peatust. Siin-sääl kaevatakse kraave ja aetakse üles valle, kuid siis tuleb käsk, kõik maha jätta ja jälle taganeda. Telgid kistakse maha, haiged ja haavatud tõstetakse vankritesse, moon, mida ei või kaasa võtta, pistetakse põlema ja ise taganetakse, mõistmata enam, kuhu ja mistarvis. Keegi ei näe ega kuule enam vaenlast, kuid mida kaugemal ta on, seda hirmsam on ta. Ta on nagu saatus, millega isegi võidelda enam ei maksa.

Paiguti on sõjavägi hulguste karjaks muutunud, seganedes põgenevate maaelanikkude, sisside, kaubitsejate, röövlite, lõbunaiste ja salakuulajatega. Ühelpool toorus, vägivald, hoolimattus, teispool külmus, väsimus, nälg ja haigused. Linnakeste, alevikkude ja leeride laatsaretid on otsani täis. Haavapalavikus jampsivad haiged, unistades kaugetest kodudest. Kõigele kurjusele, mis inimene inimesele oskab teha, tulevad appi taudid: kolera ja katk. Hirm ja meeletus täidavad hingi: öösiti ehmatavad leeritulede ääres valvajaid hullumeelsed, kes äkki pimedusest pool-alasti ilmuvad, et siis jälle huludes pimedusse joosta.

Üle Idamaa laotab surm omi musti tiibu.

1904.

IGAPÄEVANE LUGU.

Sündis kord inimene. Seda on ka ennem juhtunud. Pärast sündimist elas see inimene. On tihti juhtunud, et mõni inimene elab, — ehk seda küll kõigist räägitakse. Ka seda on juhtunud, et valet räägitakse.

Sel ajal elasid targad inimesed. Neid on muul ajal ka elanud. Need kirjutasid suured ja paksud raamatud maast ja ilmast, taevatähtedest ja putukatest, aegadest ning kuningatest. Raamatuid kirjutatakse alati. Tihti neid loetakse ja vahel saadakse neist arugi.

Need targad mehed käisid kogu maailma läbi ja mõõtsid maakera risti ning rästi. Mõndagi mõõdetakse, iseäranis risti ja rästi. Siis märkisid nad kõige kõrgemad kohad ära ja kuulutasid kogu ilmale. Kuid ilm ei saanud sugugi õnnelikumaks, kui ta seda teada sai. Seda on tihti varemgi juhtunud, et rumal rahvas tarkusest ei mõista lugu pidada.

Targad istusid mägedele, ehitasid sinna lossid ja kirikud ning kuulutasid rahvale, kes orgudes

elas: Meie oleme taevale, meie oleme jumalale lähemal. Kes meile kümnist maksab, selle eest tahame jumalat paluda, ja see peab tõesti õndsaks saama.

Nõnda on ka ennem räägitud ja seda on ka ennem ustud ning kümnist on ka ennem makstud. Nüüd aga tundis rumal rahvas orgudes, kuis talle neid inimesi, kes lossides elasid, tarvis oli: need olid jumalale lähemal. Niisugust tundmust on ka ennem inimestel olnud.

Sel ajal elas see imelik inimene, kes kord oli sündinud. Ta ütles neile tarkadele:

„Teie valetate! See koht, kus mina seisan, on maakeral kõige kõrgem, ja mina olen taevale kõige lähemal."

„Rumal, mis sina ka tead!" ütlesid targad. „Tule ja loe, mis räägivad meie mõõdupuud ja meie raamatud!"

„Minu jalgealune koht on kõige kõrgem," vaidles kangekaelne inimene. „See koht on mulle kõige kõrgem ja mulle on minu taevas kõige lähemal. Kui me kera lauale paneme, siis on päälmine punkt lauast kõige kaugemal ja laele kõige lähemal."

Nii mõnigi asi on kera sarnane, kõige päält aga tõde, mil pole algust ega otsa.

Et nad maakera lauale ei saanud panna, siis tuli see inimene ja vaatas tarkade mõõdupuid ning raamatuid. Ja kui ta nägi neid suuri ohvrialtarid templite ees ja pikki kümnise koormaid, mis orgudest mägedele roomasid, siis tundis ta aukartust kõige selle suuruse ees ning hüüdis suure häälega:

„Tõesti, siin elab vägede Jehoova!“

Ja ta nägi, et see sugugi ta endise õpetuse vastu ei käinud: kus tema seisis, sääl oli tema taevas talle kõige lähemal. Sest tõde on ilus asi: teda võib nii laua pääle kui alla panna, ja ikkagi on ta ümarik. Sellest on ju nii mõnigi ka varem aru saanud. Ja kümnise saamine on ka ikka armas asi. Ning ka seda on nii mõnigi mõistnud.

Ja tema jäi tarkade juure elama ja teda peeti ka targaks. Seda on ka ennem juhtunud, et mõnd inimest targaks peetakse. Ja nad said kuulsaiks, sest nad seisid kõige kõrgemal kohal ja olid jumalale kõige lähemal.

Aga kui mõni inimene maakera teiselpool rääkima hakkas, et ta taeva lähedal on, siis kutsusid nad selle omi raamatuid ja kümnise koormaid vaatama, ja kui ta neid nägi, siis uskus ta tarkadel tõesti õiguse olevat: kusagil polnud issanda õnnistust nii rikkalikult kui siin. Ustud on juba ennemgi maailmas.

Nemad aga kirjutasid paksud raamatud kõige kõrgema koha üle. Ja neil oli hää elu: nad said suurt palka ja neid austati. On ka ennem palka makstud ja austatud.

Kord suri aga see imelik inimene, kes kord oli sündinud. No, seegi pole enam uudis. Seda on ju ka ennem juhtunud, et inimesed surevad.

1904

MUINASJUTT USUST.

Muinasjutt usust algab nii:

Kord oli kuningas, ja kui ta suri, siis sai ta poeg troonile. See otsis tõde, otsis jumalat, tahtis teada elu eesmärki. Tuhandeid vaeseid ta toitis, sajad templid ehitas ta üles, teda ümbritsesid tähetundjad ja mõttetargad. Kuid ometi ei näinud kuningas jumalat, ei leidnud tõde, ei saanud teada, mistarvis ta elas.

Aastad kulusid. Janu ja kahklus näris kuninga südant. Siis vihastas ta viimaks, tappis kõik omad nõuandjad, pistis vaestemajad põlema, laotas templid laiali, läks tule ja mõõgaga, tappes ning puues läbi oma riigi. Veri voolas veena, kisendused ja hoigused täitsid taevaalust, kuningas aga möllas kui metsaline.

Siis tuli ta oma sõjaväega päälinna tagasi, laotas kuningalossi ära, põletas linna maani maha, uputas elanikud merre, korjas kulla kokku ja läks siis üksi Nodimaale.

Kulla mattis ta tamme juurte alla ja elas ise kaljuprao vahel, kuhu oma kollase-silmise kassi ühes oli võtnud.

Ühel päeval ütles kaljupraolane:

„Mina ei tea veelgi, kas mul jumalat on või mitte. Ma tegin häätegusid ja lootsin teda näha saada, — kuid ei. Siis tegin ma kõike kurja, mis inimene teha võib, — kuid ka siis ei ilmunud mulle mu jumal, et mind igavesest ajast igavesti needa. Mina ei ole oma jumalat näinud ja ei arva teda sellepärast olemas olevatki."

Ja suur hirm tuli tema pääle ja ta mõtles, et mis veel võiks kurja teha. Siis lõi ta oma kõvera kepi maha ja poos kollase-silmise kassi selle otsa.

Ja ta tuli oma riiki ning õpetas rahvale:

„Kuulge kõik, kes te palute ja paastute! Kustutage ohvrituled ja lööge puruks altarid! Teil on üks usk ja teine elu, — mina toon teile usu, mis on teie elu järele. Teie usk ei õpeta pooma, — minu usk õpetab. Teie usk ei luba teil süüa end täis magusat rooga ja juua joobnustavat viina, — tulge ja lugege minu piiblit, ja teie silmad lähevad lahti ja te saate olema kui jumalad ja tunnete hääd ning kurja. Tapke ja sööge ning saage sellest osa! See on minu õpetus, on õige metsalite usk. Ja iga kord, kui te seda teete, siis tehke seda minu mälestuseks. Täiuse tundmus iseeneses — see on minu taevariik."

Ja rahvale meeldis see usk väga. Kuid kuradit polnud sel usul. Aga mis usk see on, mil oma kuraditki pole!

Ja nemad otsisid ning ei leidnud enestele mitte kuradit.

Siis tuli kaljupraolane ja ütles:

„Mina olen teie kurat!“

Aga rahvas kumardas ta ees maani maha ja ütles:

„Kuis võid sina kurat olla, kui sa meie jumal oled? Meie otsime kuradit. Ilma kuradita ei ole meil hää elada. Sest siis pole kiusatust. Aga see on ju ometi nii magus!“

„Teie rumalad, teie sõgedad!“ õhkas kaljupraolane. „Eks ole ma teile öelnud: katsuge kirjad läbi! Ja kui te nad läbi oleksite katsunud, siis teaksite teie, et iga jumal, kes usu on loonud, sellega juba kuradiks on saanud. Sest ta on sellega kõige suurema kurja inimkonnale teinud, — on ta eduteelt kõrvale viinud. Sellepärast minge kõike ilma ja kuulutage kõigele loomale poomist ja söömist, ja keda teie minu nimel poote ning sööte, see peab tõesti õndsaks saama. Seda ütlen mina teile, teie jumal ja teie kurat.“

Ja inimesed olid selle üle väga rõõmsad, et nende usul nüüd oma eri-kurat oli. Nad pidasid pidu ja jõid enese täis magusat viina.

Nõnda lõpeb muinasjutt usust. Aga mõned inimeste hulgast tulevad ja räägivad:

„Kui kõik muinasjutud sarnased oleksid, siis polekski meil muinasjutte. Aga et meil vendusest, sarnasusest ja vabadusest räägitakse, siis teame ometi, et muinasjutud on olemas.“

1905.

LAUL NÄLJALE.

Selle laulu pühendan ma näljale.

Ilus on tema, see punane nälg! Kui armuke armastab ta mind, kui ori käib ta mu järel ja kui vaenlane, nii varitseb ta mu sammusid. Ilus on tema, see punane noorepõlve nälg! Kui armuke armastab ta mind, kui hell ema istub ta mu voodi ees, ja kui ma nooruse rõõmukarikat tõstan, siis naerab ta ja pilgutab mulle silmi. Ja teda mina armastan ja talle ma laulan omad igatsevad, õhkavad laulud, — mu punasele elu-näljale!

Nüüd pole meil veel armukadedust, nüüd on veel meie kirglikud suudlused üksteise päralt. Aga ma kardan, et kord teistsugused ajad tulevad, mil mul on palju sõpru, kuid minu nälga ei ole. Kui soolasambad, nii seisavad uued sõbrad mu ümber, ja hõbevaagnatel auravad road mu ees. Aga minu armastatud nälg suudleb mind viimne kord ja läheb nuttes ja leinates kollasesse. kõrbe, ning pisarad jooksevad ta sõrmede vahelti

Ja kui mind need soolasambad, keda sõpradeks kutsutakse, ära on tüütanud, siis lähen ma kahetsedes ta järele, sirutan käed kõrve poole ja hoigan:

„Tule tagasi, mu kallim, tule tagasi! Kas sa ei mäleta, kuis me nooruse aegadel üksteise

kaenlas istudes suure nõgi-valge ilma üle naersime ja üksteist suudeldes surematuid laule laulsime? Tule tagasi, mu armsam, mu tulipunane nälg!"

Aga tema vaatab kurvalt mu poole ja sosistab:

„Kuhu lähen ma, minu noorepõlve sõber? Need suured ohvrialtarid, need piiravad sind, ja ohvrisuits on su palge, mis kord vaimustusest helkis, tumedaks teinud. Kuis sünniksin ma sinu nüüdiste sõprade seltsi?"

„Minu armas, minu kallis!" ringutan ma ahastuses käsi.

Kuid need lihunikud, kes mu lossi ees altaril ohverdamiseks loomi tapavad, panevad seda kuuldes kokku omad verised käed ja sosistavad pühal värinal:

„Jumalik laulik!"

Nii nemad sosistavad siis, kuna meie hõõguvatele armastuslauludele kord ainult punane schakal kollases kõrves vastu hulus!

Kuid minu suur, vaimustusest lõõmav, loov ja sünnitav elu oleks siis ühes nende au-ohvritega ammugi juba põletatud.

Nüüd veel on meie kirglikud suudlused üksteise päralt, nüüd veel vaatame naerdes suurt nõgivalget ilma ja mina laulan oma laulu:

Ilus on mu noorepõlve elu-nälg! Kui armuke armastab ta mind, kui ori käib ta mu järel ja kui vaenlane, nii varitseb ta mu sammusid.

1905.

ÖISED KOSED. x

Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu väsinud südames. Mu muredel on palju pisaraid: need õitsevad kui lilled silmades.

Mu mured on kui päikesed, mis vereehas merre vaovad — ja iialgi ei vao. Mu mured on kui lauluhääled, mis kaebades ja nuttes kaugel kaovad — ja siiski iialgi ei kao.

Nad on nagu sepad, kes taovad mu hingele ahelaid, ja nagu röövlid, kes raovad mu südame hiiepuid — ning pisarte koskedest alla kesk pimedat sügise ööd need lauldes siis lasevad.

Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu südames. Mu muredel on palju pisaraid: kõik lilled on kui õhtu kaste sees.

1905.

SUVINE PÄEV.

Vikatid vihisevad lõhnava rohu sees. Sääsed aga kihisevad niitjate nina ees.

„Jummal appi! Jõudu! Kudas haina saap?"

„Annas jummal põudu, küll siss pia näep."

Ja edasi kiiresti vilguvad, välguvad need pruuniks põlenud käed. Kuid taevapiiril pilguvad ju pilvede mustad mäed.

„Tulep, kuram! Ruttu, ruttu! Jo satte käe pääle tsilk. Oh oles viil ootas üits silmäpilk!"

Kuid puhub tuul ja tuleb vesi ning märjaks saab leivakott puul. Rahvas aga kuuekesi on kihinal, kahinal tööl.

„Saadu, saadu! Mes makat sa viil!" käib peremehe hääl. „Näet eski, et haina iil nii pal'lo om luha pääl."

„Mes sääl palas?" venitab sulane. „Sul varandust villält, aiga rikkas minnä küllält. Anna viiskü' ruublit pääle, ehk muidu treigi ma!"

„Juhan, kurat, kos sa läät? Tule tüüle, — poole tuupi saat!"

„Sündku su tahtmine!" venitab sulane. „Kuid suvi om iil, — aiga treiki viil."

Ning sajab ja sajab kesk ilusat heinaaega. Kuid kibe on töö, et aurab seljas ja ei saa ümber kaeda.

Mööda porist tanumit kesk vihma valingut lääb kari sulinal ning muda mulinal.

„Perna'ane, perna'ane, tsia seivä mo leiväkoti ja lamba' mõtsa veivä mo särgitükü!"

„Oi sina heldene aig! Ega's nüit muud ei ole, kui innegi kah'o kah'o pääle!"

„Ai, ai, ai! Tsia veivä eski leivä. Es saa süvvä, nüit viil lüvvä. . . Perna'ane, perna'ane. . . Uu-uu-uu. . ."

„Küll ommava aja'! Ei ole inämb sedägi, et pelgäs karjuski kedägi. Nä, kui mina kasvi ja olli: küll sai pessä, oh sina taivane essä!"

Tuleb aga, tuleb ülevalt märga. . .

„Jummal appi! Jõudu!"

„Mes sääl viil jummal! Nõõ, kurat, nõõ!"

1905.

TALVINE TUUL.

Tammula kohal jookseb talvine tuul.

Kuivad kõrkjad painduvad ja kahisevad õudset laulu, rahva une-lugu. Lained veerevad kui mustad sihisejad ussid ja vaovad vingerdades lumisele rannale. Soo järve ümber on valge kui surnulina küünla paistel. Ja sellel linal magab linn igavesest ajast igavesti — nii väike ja nii vilets.

Tammula kohal tormab talvine tuul.

Lained on nagu vihased mõtted — mustad, väledad, segased. Nad kihutavad, peatavad, käänavad heideldes rinnuli kokku — ja kaovad siis jällegi. Kased kaldal — madalad ja kidurad kui piiramise ajal linnas kasvand lapsed, — need kased painduvad maani ja paluvad armu. Nad näitavad räsitud latvadega üle Tammula sinna, kus kaugel silmapiiril Munamägi taeva poole tõuseb ja hallis kõrguses kui teise ilma vaht alla orgudesse vaatab. Munamäe eelmägede küljil mustavad okaspuu metsad, ja nende vahel valendavad lumeväljade lindid, mis kui laiad maanteed taeva kaugustesse viivad.

Tammula kohiseb, Tammula mühiseb, Tammula kohal müriseb talvine tuul!

Üle taeva tuiskavad purukskäristatud pilvelindid. Tuuled maadlevad kui ahelatest pääsnud härjad Mustjärve põhjas, tormavad piksemürinal vastu taevast ja pillavad sääl maailmu kui hõõguvaid sädemeid paigast teise! Tammula on nagu õitsvaks valgeks lilleks muutunud, ja tuul tuiskab vahtu üle linna ja maa. Ainult Munamägi tumeneb veel ses tuiskavas valges meres. Aga vaata! Sääl tulevad ju Munamäe harjalt määratumad rahvaparved! Kui hõiskavad laviinid veerevad nad mühinal üle eelmägede alla lagendikule.

Elu laulab ja elu mängib!

Kui valged lilled õitsevad Vagula ja Tammula, ning üle rahva noore otsaesise tuiskab lumivalge vahu laine.

Ja siis vannuvad rahvahulgad suuri sünnituse nõiasõnu esivanemate maa vastu, nii et linnad ja lossid ning kirikud põhjast põhjani vabisevad:

„Ees uued on teed ja uued mered sääl mühavad: ehk on see nüüd elu, ehk on see nüüd surm, — ei teed ole tagasi meil!“

Ja juba naerab Tammula ning mängib kesk põldu, nagu oleks ta täna alles sündinud.

*

Ilusad on ärkamise unenäod! Kui verevärvi roos, nii õitseb mu mõte. Jõuaksid ta helbed

kui sädemed tuisata üle me maa! Kui kevadised pilved mängivad nad üleval taevas ja lähevad siis kütistulena üle uuesti sündinud põldude ja üle mustava laane, mille südames juba välkuvad kirved tantsivad ning uus töömees uut laulu laulab.

1905.

ELULAUL.

Kõrgemale, kaugemale! Taevani üles, põrguni alla — raskemalt, armutalt!

Kõrgemale, mõõgad, käige, sügavale langege! Mõõgal mängib tule läige, tuli tuiskab palgesse. Kõrgemale, kaugemale, raskemalt, armutalt!

Mühisedes lained löögu, vahupilved lennaku, laine suudlus kaljut söögu, välgud valgust valagu! Kõrgemale, kaugemale, raskemalt, armutalt!

Kui ka paksus paos kaon, jäljetumalt laines vaon, — lahingus ju langeb võitja, viimses tormis — meresõitja!

Nii siis käib mu elulaul: Kõrgemale, kaugemale, raskemalt, armutalt!

1905.

MERI.

1.

Ju lapsena igatsesin merd ääretut mina.

Ma tahtsin näha ta lainete valgeid harju ja lainetel liuglevat viirese varju ja vahu sees õõtsuvaid kajakakarju ning kaugel kõikuvat üksikut purju. Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda kui magava hiiglase raudriides rinda ja kuulata laineid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis kirglikult kutsudes tuksuvad, mis mürinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari lääb põleva padriku seest!

Oh, kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuiskavat lainete vahtu! Ma tahtsin mässava mere pääl sõita, ta tuultega raskesti võidelda, — võita — ja nutta ning naerda siis võitluste üle!

Kõike seda ihkasin ma, tusk lapsel ju täitis rinda: saaks suure mere randa, saaks randa ma!

Öö hämaras rääkis taat elu kurba juttu, täis piina, orjade ohkeid ja nuttu. Öö oli nii vaikne,

täis tuska ja leina, ja kaste kaalus maha värisevat maarjaheina, kuu kahvatult valgustas sauna seina ning mustad varjud magasid väljade pääl.

Siis noores hinges lõid leekima kõrged aated. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ning nägin vaba rahvast tõusevat. Mu rinnas kui oleks ju sündinud päikene, mis valgustab ja soendab; mu pääajus sündis ju äikene, mis kärgatab ja hävitab — ja siis vahest isegi hävineb.

Siis näha ihkasin merd mina võimsat ja tahtsin kuulda ta kartmata mürinat: meri, minu meri, suur, võitmatu meri, vastu sull' tuksus mu südames veri — vaba ja julge kui sinagi!

2.

Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmatu meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Kuis vabadust õõtsub sust vastu mull' otsata! Mu süda nii rõõmsasti tuksub, keeb veri ning säravad silmad ja sätendavad. Käed aknaraudadest kinni kramplikult hoiavad. Rind väsinud on rusutud vastu külma seina. Silmad, täis tuld ja ühtlasi põlevat tuska ning leina, näevad vahul lendavaid lainete harju ja keerlevaid valgeid kajakakarju ja õrnalt ujuvaid pilvi ning säravat, sügavat sini-taeva võlvi. Ja sääl need suured võõramaa laevad kui hiigla-luiged kesk laineid käivad. Tõusevad valged purjed kui luikede tiivad ja tuuled siis viivad rahvast ja laevu kaugele ära, — sinna, kus verised täägid ei sära ja kuhu ei kosta ka raudade

kõlin ning kära. Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu meri, mu õnn! Veel üksinda külmad rauad ja seinad me vahel on, — need äraneetud seinad ja rauad!

Meri, mu meri, kas näed, su kaldal mustavad ju hauad! Kas sa ei tea, keda sinna südaöösel maeti, nagu metsalooma hauda aeti, kuiva liivaga ja kividega kaeti?

Meri, mu meri, su kaldal seisavad ju võllapuud ja päikse paistel pleegivad sääl pääluud! Kas sa ei näinud, kellel seoti siin suud öösel, mil ei paistnud kuud ega särand taevas tähti? Keda siis sääl kõrgel nähti päikse tõusul kõikuvat?

Meri, mu meri, su rannal ju ahervarred mustavad, — alles praegu tukid sääl kustuvad! Kas sa ei tea, kuidas see sündis ja oli, et lahti pääsis meeletu tuli? Kas sa ei näinud, kes poos, kes tappis maha, kes tõi tule talutare taha, kes tõi hoigamist ja leina, murdis rahva nagu heina?

Oi seda udu minu silmade ees! Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad või nagu meri sääl haudade taga!

3.

Öö tõuseb, tume ning tormine öö . . . Ei kumene kahvatu kuu, ei paista linnutee vöö . . . Mu vangitoas põleb punane tuluke . . . Varjud käivad, varjud ujuvad, siis võtavad kahtlast kuju

nad . . . Tuul hulub ja hoigab akende taga . . . Ei tule uni, ei tule . . . Öö hiline, kuid mina ei maga . . . Hinge täidab põletav tusk ja põletav janu . . .

Ma tõusen, lään jällegi külmade raudade manu. Joo külma tuult, mu väsinud rind! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! Mu silmad eksivad sügavas öös, sääl mustade udude painavas vöös.

Kesk pimedat ööd on mere pääl torm. See müriseb, raksub, suur mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed! Mere pääl tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, hoigades rannale vaovad, kaljut kui vasartega taovad ja raovad ning siis jälle hoigades kaovad!

See on sääl meri, mu nooruse paleus! See on sääl meri, mu hinge igatsus! Veel vägevavamaks saa, saa kangeks, mässa ning hulu, taevani tuiska, need paerahnud kui sõmerad paiska, et need müürid kord merre langeks! Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tulekski rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul meresse vaoks, ja et minu elu siis lainetes kaoks, ja et mina lainena uuesti mühaks

kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest oma südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu meri sääl haudade taga!

Tallinna Toompää vangimajas 1906.

IGAVESEST AJAST IGAVESTI.

Põõsa all vähe puhati ja söödi, kuni mõisa õue pääl jällegi lokku löödi. Uniselt ja väsinult uuesti põllule mindi, et aga ajada edasi pooleli jäänud kündi.

Kärkis kubjas, kisendas, kärmemalt tööle ajas, et aga kaikus kaasikus, mets aga vastu kajas. Nohises moonamees, nurises, vandus õelaid herraseid, koerana kurjalt urises.

— Mis sa, kurat, moonamees, suure saksaga sõneled, mis sina, mõnitus, mõmised, jultunud sõnu kõneled? Kes on kuulnud, et sul valu, et sina vaevast ka aru saad? Teotõpraks sa sündinud, kündma paruni maad!

*

Vaata, kuis tantsib punane kukk paruni lossi pääl! Kuula, kuis kajab mõisa õues moonameeste hääl! Sääl on lahti matsisõda, moonamees on mässamas, kandimehed arveid teevad, päevapoiss on kisamas!

— Oh sina häbitu, jultunud rahvas, no kui-

das tohid ja kuidas sa võid, kuidas sa hakkad sakstele vastu, kelledelt armu ja hellust sa said?

— Nüüd tema, kurat, on kuningas: peksab ja lõhub ja põletab! Küllap ta, sunnikas, mõndagi häda, mõndagi vaeva veel mäletab!

— Kas on sel rahval veel jumalat või seisusest arusaamist, kui peksab mõisa-isandat ja laseb viina aamist!

— Küll on need ajad ja küll on need päevad, mis meie vaesed silmad veel näevad!

*

Kes see sääl karjub nii kõvasti mõisa õue pääl? See on ju mässaja moonamehe hääl!

Kasakad õues kihisevad, moonamees on pikali, vitsad õhus vihisevad, löövad naha verele. Seisab saks ja seletab:

„Kas sinu, tebras, mässab veel, moisa majasid peletab? Teoorjus jälle tuleb, moisasaks — see kuningas! Mis sinu jamsima, mis sinu tahtma, mis sinu käima mässamas!“

— Vaata, maamees, võta mõistust: jumal elab veel; näed, et tema inglid seisavad su eel!

*

Endiselt kuiva koorikut söödi, kuni mõisa õue pääl jällegi lokku löödi. Uniselt ja väsinult uuesti põllule mindi, et aga ajada edasi pooleli jäänud kündi. . .

1906.

KATKILAUL.

Maga, maga, marjukene, maga! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllapuu meil õue taga, sinna kätki tegin ma.

Maga, laps, sa rahu süles! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllas isa poodi üles, sama köie otsas kätkis kõigud sa.

Mis sul peaks olema küll mureks! Ainult armusõnu kuuled minu suust. Kui sa kasvad ükskord suureks, oda teed siis isa võllapuust.

Maga, maga! Öös veel hõõgub põlend talu. Isa katab külmand muld. Kasvad suureks, tunda saad siis valu, hinges leegitsevat vihatuld.

Kasvad suureks, tunda saad siis valu, orjapiina ilma otsata. Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!

Kõnni i s e elu adra taga, murra i s e enesele teed! Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!

1906.

ÖÖ.

Öö nii kirglikult kaisutab mind. Ahnelt joob õhku janune rind.

Kuu käes kumendab järve pind. Kõrkjas kahistab ärkanud lind. Taevas mustab alla tumedalt. Õhk suudleb loodust sumedalt. Kuu serv kollendab kumedalt suure ning mustava pilve alt. Kärestikus vesi lääb sulinal ja veerleb ja keerleb vulinal ning vaikib alles heinamaal pajudel kasvanud kalda all.

Kaugel kustub valendav tee. Öö vari heljub üle uinuva vee. Virves säramas tähtedevöö. Ja vait ning sume on suvine öö.

*

Kuid miks sina leinad, süda minu rinna sees?

Nutab kuiv muld minu jalgade ees, kuulen nuttu põlistes tammedes, kuulen hoigamist veerlevas oja vees. Nutab kodune taevas ja kodune maa, kostab ta valu läbi väljade kahina.

Oled ju osa sest maast, mu süda sa, sest sa siis leinad ka ühes temaga!

1906.

KOLGATA TEEL.

Näen sind orjana elavat lõpmatus töös. Kuulen sind abitult hoigavat sügise öös. Näen su koitu ma kerkivat, taevaseid tuuli kangevat. Näen sind ülesse ärkavat, näen sinu mõõka langevat.

Näen sind vahtide vahel viidavat põliseks ajaks vangi. Kuulen raudade raginat ja uksele langevat kangi. Näen sind minevat Kolgatale ja kandvat risti. Näen kõrges taeva ehas seisvat sadasid ristisid püsti.

Näen su valu ja su vaeva. Näen su verd kastvat tume-punaseks taeva. Tunnen su vere pisaraid langevat mu südame pääle. Kuulen kostvat enese rinnas vastu su ohete hääle.

Nagu ehad lõkkele löövad tuli-kumades, nii minu südant valud söövad veri-punades. Nagu nooruse rõõmulaul elu kevadel tärkab, nii minu rinnas valulaul sügise tormina ärkab.

Ei mul ole muid lilli viia sinu kalmule, kirjutada teist salmi sinu ristile: Vihast väriseva

valulaulu laulan sulle ma, veripunane mälestuselill peab su haual õitsema.

Läbi sõjamõõke helgi nagu unes kuulen ma piksemürinana kostvat oma laulu läbi maa. Näen haua lille õisi uhkelt punavat, nagu sadatuhat päikest kõrgel taevas kumavat.

1907

NOTTURNO.

Valge on öö. Nagu piim tõuseb udu saarestiku väinadest, nagu loor ripub ta niiskete kaljude kohal.

Valge on Kastelholmi loss. Nagu härmatis katab teda kivistunud lubja kord. Ta trepiastmetel tõuseb noor küüslauk, ta seinad juurduvad magava maa sügavuses.

Nii seisab Kastelholmi loss kaugel saarestiku südames. Unustus tukub ta seinade vahel, vaikus vaatab ta torniluukest välja ja ta roostetanud tuulelipp näitab mineviku poole.

Valgel ööl istun ma Kastelholmi lossi trepil. Kivised konarlised astmed viivad alla rohtu tallatud teerajani. Mu selja taga tõusevad seinad raskete raudustega.

Valge on öö. Udune videvik tardub mustade vete ja magavate küngaste kohal. Õitseva ristikheina mesine lõhn tuleb üle pedajate ja metskirsipuude.

Vaikus ja unustus tukuvad lossi aknaavan-

dustes. Mälestused ja unistused liiguvad kive mööda üles ja alla.

*

Hall vanamees tuleb kadakasele kepile toetades valendavat maanteed mööda Saltviki poolt. Ohelikkude otsas astuvad ta järel hiiglahärjad, üks lumivalge ja teine süsimust, vaiksed ja mõttesse vajunud. Ja pisike punase mütsiga poisikene sunnib neid härgi tagant.

Nad seisatavad lossi ees, ja mina küsin:

„Vanaisa, mistarvis see loss on?"

„Siin on kuningas Erik vangis!" vastab vanamees pühalikult.

„Miks ta siis vangis on? Kas tal pole venda, kas tal pole poega, kes ta vabaks võitleks?"

„Vend on. Aga see ta siia kinni panigi!"

„Vanaisa!" hüüab poisikene. „Sa oled unustanud: kuningas Erik on juba ammu surnud ja ta vend on surnud ja kõik need kuningad on juba surnud! Ning lossis elavad ainult nahkhiired, suured, mustad nahkhiired!"

„Poiss, poiss!" õhkab vanakene murelikult pääd kõngutades. „Ma panen su Lemböte kloostris kümnekordseid palveid lugema!"

„Vanaisa!" naerab poisikene. „Kadunud on Lemböte klooster! Eks sa mäleta, kui meie viimane kord sääl käisime, siis soendas kivil altari kohal suur sisalik end päikese paistel. Varemed seisavad sääl üksi, ja varemete taga magab meri!"

Aga vanake laseb pää murelikult alla ja õhkab:

„Mis on sisalikud, mis on varemed! Midagi ei muutu, ei kao midagi, ei tule midagi uut. Ei ole algust, ei ole otsa. Mis tead sina, mis teavad sisalik ja nahkhiir! Aga teie tulete ja arvate, et vana on ära läinud, et vana teid on kartnud, et teie vana olete võitnud. Vana ei sure iialgi, ei lähe, ei kao! Vana on, kes võidab, ei noor. Sest kes on iial kuulnud, et vana oleks nooreks saanud, aga kõik noor saab kord vanaks. Iga tee ääres, kust noor mööda läheb, istub vana, et teda vastu võtta, iga risttee ääres istub ta. Aga mis tead sina sellest, mis teab sisalik ja nahkhiir sellest — kõik, kes te tulete!"

Ja madalale on vanakese pää kumardunud ja maha vaatavad unistavad härjad. Üksi poisike vaatab pärani silmil üle härgade ja vanamehe udusse.

Ja siis lähevad nad vaikselt Bomarsundi poole edasi. Minutiks mustavad mäeharjal hiiglahärgade küürad rohekas taevas ja siis kustuvad nemadki udu ja kauguse taga viirastustena.

*

Vaikus ja unustus tukuvad lossi akna avandustes. Kahe magava kivi vahel õitseb hall lill. See on mälestuste lill.

Valge on öö. Nagu piim tõuseb udu Lumpari merelt, nagu loor kõigub ta niiskete kaljude kohal.

1907.

ÕNNETUND.

Kuusirp tõuseb metsa kohal, konnad krooksuvad udus, semafoor õhkub ähmaselt, noor naine istub vaksali ees pingil . . . On vaikne, vaikne õnnetund.

Kuid miks igatsed sina?

Ah, sa näed, kuis kaugel mööda roopaid kihutavad rongid inimlikkude hädade ja pahedega, tuhanded rongid maailma kõigil ääril. Ja sa kujutled, missugune hiiglarong see küll oleks, kui nad ühte oleksid haagitud. Ikka edasi, ikka edasi kihutavad rongid, linnade ja sadamate poole. Ning sa näed ühel hoobil kõiki neid sadamaid ja linnu enese ees nagu laual ning kuuled nende kõrvulukustavat hoiet uputusena tõusvat taevaste poole!

Ei, ära vaata neid roopaid, mis sind ühendavad maailmaga. Rahustu, unustu, lase puhata pilgul noore naise kaunil palgel.

Kuid sa näed sääl tulevikku, näed selle näo vanadust, näed hirmsad haigused ja kannatused ta moonutavat. Oh, sa näed ta surnuna, näed ta

kirstus, näed mullas määnduvat. Ja siis näed kord ta kalmul oma tuleviku teisikut ta pääluud käes kaaluvat ning ahastades küsitlevat: olla või mitte olla?

Ei, ära leina isikut, isik on möödaminev, kuid jääb kõiksus, elab universum, jääb elu igavene jatkuvus ning suur harmoonia. Vaata, kui kaunis on täna kuusirp!

Kuid sa näed kuu elutut kõrbet, näed ta hirmsaid kraaterid ja jäisi mäeahelaid, näed sfääride kohutavat kõledust, milles viimne mõttekübe tarretab. Ja sa mõistad: see on ka meie tulevik, meie viimne eesmärk, lõpulik harmoonia!

Oh vaikne, vaikne õnnetund!

1907.

PALAVIKUD.

Neil ajul õitses ta mõte kõige punasemail õitel, tuksus ta süda omad kõige meeletumad tuksumised ja ta nägi omad kõige joovastavamad nägemused.

. . . Valgeil öil, kui ta piimakarvalises udus uppuvates kasesaludes nagu kuutõve unenägudes ümber vankus, lõid kohama ta mõtete rapsoodilised kosed, puhkesid pungadest suured inspiratsiooni lilled ja sündisid ta meeletud põgenemised olevast maailmast ettekujutatavasse. Ta läks tihedasse metsa kaduvat kitsast rada mööda alla mäe veeruni ja laskis sirgete saarestiku kadakate vahel põlvili maha. Nii lamas ta ja vaatas valust kahvatu palgega hõbedast kuuvalguse joont, mis hiiglakaljuseina tagant mõõgana rasvasele merele langes. Ja kui siis õhetav täiskuu aegamööda mustade kaljude tagant tõusis ning rohekas taevas kõikudes raskes kaares kõrgustesse rändas, — siis ei teadnud ta enam äärt omale ahastusele, ja täis hirmu ning meeleheidet kõige oleva suurte saladuste ees langes ta kummuli. Aga ümber sei-

sid liikumata sirged saarestiku kadakad nagu hõbedased küpressipuud.

Ja ta tuli koju, et unetut ööd mööda saata, et näha kuu loojenemist ja harvade tähtede kustumist ning koidu puhkemist rõõsas taevas. Ja kõik ta imelikud öised meeleolud tundusid koidu roosas valguses veelgi viirastuslikumatena ja sügavamatena kui kuu külmas hõbedas.

. . . Ja tulid kesklõunased taevad ning kesklõunased kaljumägede hõõguvad rinnakud. Ta oli jäetud nende õhetavate kaljude, päädpööritava taeva ning liikumata lõõmava mere hoole. Palja pääga neil kaljurinnakuil põlvitades nägi ta omad kõige koledamad uned, need värvide ja vormide nägemused, need hirmsad fata morganad, need mõttekujutuse päädpööritavad viirastused. Oma mõtlemisagoonias väriseva pääaju viskas ta siis põlevatele kaljudele, oma nägemuse ekstaasis tuksuvad närvisõlmed külvas ta hõõguvatele kividele, mille vahel roomasid kollased halastamatu iroonia skorpionid.

Ja jälle tuli ta koju oma raudahju, oma peegli, oma männi oksa juure, mis ta sängi kohal seinapraosse oli pistetud, ta tuli koju nende juure. Sängil istudes jäi ta magama. Ja ta nägi und: kivid ning kivid, üksi hall sammal; üle kivide roomab kollane skorpion, roomab kollane skorpion . . .

. . . Ja tulid sügispäevad, tuulised ning rahu-

tud. Väljas akende taga möllas marus sügise purpuri südantlõhestav fanfaar. Hallide kaljude raskel foonil rabelesid surmahirmus veripunased haavalehed, keerlesid kesk mändade musti mantlid kõivude kollased pääd kõigekaduvuse valu mühavates lainetes. Kesk sügiselist melankooliat roomas üksik kapsauss piki aknaruutu üles, — ta kollased jalad liikusid vastu tummale igavikule.

Tema aga tardus, lõug nagu hulujal lõukoeral külmale aknalauale pandud.

. . . Oi loomisvalu, suurem kui kõik taevaalused valud!

Oi kõige suurem õnn ja kõige suurem kannatus: olla kuningas ettekujutatavas, olematus, viirastuslikus maailmas!

Oi loomata ilmade kihisemine pääajus, nende lõhkemine, hävinemine ja loomata jäämine!

Oi mõtted, mis pääaju omil surnuaiul ilmale sünnitab, oi surnuaedade hüänite õudne hulumine!

Oi kahkluse närivad ussid, oi jõuetuse tinased painajad, oi halastamatu iroonia kollased skorpionid su paradiisi lilleaedades!

1907.

HÄÄLED VARJUDEST.

Mustad varjud on pikiks veninud, nagu kassid roomavad nad üle majade. Kaugel, kaugel laulab keegi kurba laulu, ja varjud kasvavad, varjud kasvavad üle su tähtede.

Palju õhtuid ja palju öid oled sa vaatanud neid musti varje ning kuulnud seda laulu. Nagu tantsivad metallised kerad on kerkinud sinu ees päike ja kuu kordamisi üles. Ja õhtud on läinud ja ööd on kulunud ning hommikud on koitnud, — ikka oled näinud musti varje ja kuulnud seda kurba laulu.

Oi, kuis ta heliseb: nagu kaebus, nagu etteheide, nagu kohtumõiste ja tunnistus, avatlus ning äraanne! Oi, kuis ta heliseb: läbi su südame, läbi su mõistuse, läbi su ahastuse ja su meeleheite! Läbi kõige, mis sind ümbritseb, läbi kõige, mis sa näed ja kuuled, heliseb see avatlev ning hirmus küsimus:

Sina: oi, mis oled sina?

Päevad tõusevad ja kustuvad, aga sina oled nagu siidiuss omas tupes: lood, et surra.

Oled nagu kedrumeister omas onnis: siidiniiti tõmbad sa omast pääajust, jäädes ise ikka nõrgemaks, ikka nõrgemaks.

Oled nagu lõvide kütt: oma verega meelitad sa metsloomi enese juure.

Oled nagu usside taltsutaja piiratud su noorepõlve khimäärest: oma rinna soojusega pead sa neid soendama.

Oled nagu armastaja Daudet' muinasjutus kuldajuga mehest: ta ammutas enese pääst kulda oma armsama pillamiseks nii kaua, kuni viimse verise pihutäie ta jalgade ette heitis ning ise maha langes.

Ja seda teed sina, keda silmapilkel ainult ämblikuvõrk meeletusest lahutab.

Seda teed sina, kes sa olemasolu nagu tinakoormat enese õlgadel tunned ja surma tiivakohinat enese kohal kuuled.

Sa annaksid oma elu üheainsa suure saavutuse, suure võidu, suure kordasaate eest — oma vabiseva, ahastava elu.

Oleks sul valida mõistuse selge taeva ja elu ning sinu Suure Unistuse vahel, — sa jätaksid mõistuse selge taeva ja elu ning lendaksid tuhandeil tiivul oma Suure Unistuse poole — ümberpiiratud pilkasest ööst ning surmast.

Nagu armastaja Daudet' muinasjutus kuldajuga mehest, — nii ammutad sa kulda enese pääst, et meelitada su isemeelikut Unistust, — nii

pillad sa enese ja oma olemasolu oma Suure Unistuse saavutamiseks ära, et viimse verise pihutäie järele ise elutuna maha langeda.

Ja mis saad sina sellest? Mis saab sinu õnn ja su süda sellest?

Kas ei jää järelduseta sinu Suured Igatsused? Kas ei jää saavutamata sinu Suur Unistus?

Kas ei tule vanadus, haigus ja surm?

Kas ei lange krigisedes kirstu kaas kinni, kas ei lange rabisedes muld kirstu kaanele?

Kas ei tärka noor rohi su kalmul, kas ei veere aastad üle su haua ja kas ei unune kõik: sinu ootused ja lootused, su valusad kogemused ja janused nägemused, lõpmatu tusk sinu rinna sees ning otsatu valu su silmades?

Oi kurbus ja ahastus, oi meeleheide ja meeletus, oi kurvad küsimused ning varjud, tõusvad üle su tähtede!

1907.

SÜGISE VIIUL.

Läbi lagendiku mööda rusket valli ragiseb vedur omis tinastes pilvedes ja rong pruune vagunid tõuseb raskelt kallakut mööda üles. Katkikäristatud suitsukoonlaid õhku jättes ja meelt silmapilguks ragina ning ruttamisega täites kihutab ta mööda. Suured vasktsilindrid läigivad, ja veduri punased kodarad veerevad kui päikese rõngad silmadest mööda. Kaugel põldude vahel näib veel nagu ruske kvadraat suitsu pilves. Ja siis kaob seegi kauguses, ning üksi meele jääb veel aimus millestki äkilisest, ruttavast, kihutavast.

Mööda kihutab rong, mööda läheb kõik, kõik ununeb ja hääbub. Võib olla, ehk üksiku sõitja igavais silmis ainult pilguks kujunes pilt raagunud puu all lamavast inimesest, ta jõuetult kõrvale langenud kätest ja kahvatust, haiglasest rohust ta ümber. Siis aga äratavad tähelepanu teised pildid: lugematud väljad kollaste kõrtega, äärteni täis nõrgunud kraavid, märjad lepapuhmad, millesse suits kinni hakkab, punased hooned rõskel väljal ning kollased metsatukad külma, klaasselge sügistaeva all.

Üle raudtee valli sirge joone ajab tuul ruttavaid pilvekeri. Külmad päikese kiired langevad lagedale maastikule. Siin-sääl tumeneb mõni rohekas-must räsitud puu kesk niisket künnipõldu. Hanipaju puhmad hõõguvad haigust ja kollane lopsakas rohi on kui tõbise hääl. Tinisevate roobaste vahel liigutab tuul punaseid lehti.

Hing näib otsekui tühjaks nõrguvat selle kurva maastiku vaatlusel. Maast, taevast, sinikülmast kaugusest voolavad väsimuse, nõrkuse ja tõbise kurbuse lained. Tahaks end rinnuli külmrõskele maale heita, palge külma mulla vastu suruda, kuulata pää kohal tõbiste kõrte, haigete oksade ning armuta pilvede kohinat sügistuule puhangutes. Ja südant täidab ilmlõpmatu tusk, kaebus, ahastus, nagu palvetus pilvede, tuulte ning kauguste poole:

Sina suur Baudelaire'i arm — kollane sügise, — sina Verlaine'i sügisviiulite murelik mäng — sügise tuul, —

sina flegmaatiline lind, sina keerlev mu pää ümber, sina Poe „nevermore“ — suur, üleüldine „ei iialgi“, —

sina kõigekadumise sümbool, sina hirmus, silmitu ja tumm Goya surnu „nada“ — suur, üleüldine „ei midagi“, —

täna mina tunnen teid, täna ma mõtlen teie pääle, täna ma palvetan teie ees, täna ma kumardan teid!

Oi võtke mind vastu surmale, teie, kõige armulikumad sel kaduval, hääbuval maakeral keerlevate kollaste lehtede keskel! Oi võtke mind vastu: minu taga kuuldub veel üksi flegmaatiline hääl: „ei iialgi“, minu rinnas heliseb veel ainus toon: „ei midagi“.

1907.

ÄRASÖIT.

O Mort, vieux capitaine, il est
temps! levons l'ancre!
Ce pays nous ennuie, ô Mort!
Appareillons!
Baudelaire.

Vaata, kuu tõuseb, hele platina-värviline kuu! Nagu udude linikust rullub ta välja, nobedalt keereldes, visates enese ümbert õrnu, rööšku loore taeva, lüües õhetama, puhkedes punama kesk avarusi nagu valmiv vili. Ja tema all valendavad pehmena voodina ta rõõsad linikud, kaalid ja loorid — kuu neitsilikuna valgena voodina. Ning pidulikuna ja puhtana algab ta oma hõbedast teekonda nagu jumala pale läbi sinimustade avaruste, üle magavate, mustade maailmade.

Nüüd aeg on käes: läbi raiun ma nüüd köied ja lasen oma laeva teele.

Väsinuna maast, ta kannatusist ja veel enam tema rõõmudest tahan ma minna. Pettununa inimkonnast, omist sõbrust ja veel enam omist vaenlasist tahan ma lahkuda. Tüütununa olemisest,

ta mõistatusist ja veel enam ta mõttetusest, tahan ma kaduda ja hääbuda jäljetuna.

Nüüd aeg on käes: üles vinnan ma ankrud, et lasta oma laeva olemattuse lõpmata merede poole.

Täis ääretut janu tahan ma rutata sinu poole, oi olemattus! Täis kirglikku igatsust tahan ma kiirustada su rannale, oi olemattus! Täis õrna õnne värinat tahan end su sülle heita kui laps oma ema sülle, oi olemattus! Oi magus sõna — olemattus! Oi magusad unenäod — olemattuses!

Nüüd aeg on käes: nüüd üles reisipurjed, nüüd teele tummade igatsustega veel tummemate kauguste poole, läbi sini-mustade avaruste, üle magavate, mustade maailmade õrnas hõbedases helenduses.

Sest vaata, kuu on tõusnud maakera tagant, platina-värviline täiskuu on tõusnud!

1907.

Bibliograafilised märkused.

Oma päikese poole. Ilmus esimene kord albumis „Võitluse päivil“, 1905. Teine k. kogus „Kahekesi“ 1908. Kolmas k. „Liivakella“ esimeses trükis 1913. On ilmunud esperantokeelne tõlge.

Unede kuristik. Ilmus esim. k. albumis „Voog“, 1913. Teine k. „Liivakella“ esim. tr.

Surm. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

Vaikus. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

Lillelises infernos. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr. Hilja Tolvase soomekeelne tõlge ilmus ajalehes „Sunnuntai“.

Jumala saar. Ilmus esim. k. „Noor-Eesti“ II albumis 1907. Teine k. eriraamatuna 1920. „Liivakellas“ ilmub siin esimene kord. Katke Aino Kallase soomekeelses tõlkes on ilmunud ajakirjas „Päivä“.

Surm lilledes. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

Koit ja eha. Esim. ilmumiskoht teadmata. Teine k. „Liivakella“ esim. tr.

Kaldasel teel. Teine pool ilmus esim. k. „Isa-

maa kalendris" 1906. Mõlemad pooled „Liivakella" esim. tr.

Katke. Ilmus esim. k. sissejuhatusena päevakajale „Nagu laul, mis riimita" „Postimehes" 1904, nr. 253. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Igapäevane lugu. Ilmus esim. k. „Sädemetes" 1906, nr. 4. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Muinasjutt usust. Ilmus esim. k. albumis „Mõtted" I, 1909. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Laul näljale. Ilmus esim. k. „Liivakella" esim. tr. J. Akurateri lätikeelne tõlge ilmus ajakirjas „Stari" 1907. On ilmunud venekeelne tõlge.

Öised kosed. Ilmus esim. k. lendlehes „Tagasi" 1907. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Suvine päev. Ilmus esim. k. albumis „Võitluse päivil". Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Talvine tuul. Esimene ilmumiskoht teadmata. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Elulaul. Ilmus esim. k. „Jumala saare" sissejuhatusena „Noor-Eesti" II albumis. „Liivakellas" ilmub siin esim. k.

Meri. Ilmus esim. k. albumis „Ääsi tules" I, 1908. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Igavesest ajast igavesti. Ilmus esim. k. „Tööliste jõulualbumis" 1908. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Kätki laul. Ilmus esim. k. „Lendlehes". Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Öö. Esimene ilmumiskoht teadmata. Teine k. „Liivakella" esim. tr.

Kolgata teel. Ilmus esim. k. lendlehes „Kolgata“ 1907. Teine k. „Liivakella“ esim. tr.

Notturno. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr. On ilmunud soomekeelne tõlge.

Õnne tund. Ilmus esim. k. „Postimehes“ 1918. Liivakellas ilmub siin esim. k.

Palavikud. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

Hääled varjudest. Ilmus esim. k. Liivakella“ esim. tr.

Sügise viiul. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

Ärasõit. Ilmus esim. k. „Liivakella“ esim. tr.

*

„Liivakella“ esimeses trükis ilmunud töödest jäävad teises trükis järgmised välja: jutustus „Öö“, „Kahelpool seina“, „Kui aga kõht täis saab“, „Nagu laul, mis riimita“, „Noil päivil“ ja „Võitlus“.

Friedebert Tuglaselt on ilmunud:

Hingemaa. Jutustus. 1906.
Kahekesi. Novellid. 1908.
Valitud Leheküljed I. Tõlked. 1912.
Liivakell. Novellid ja laastud. 1913.
Õhtu taevas. Novellid. 1913.
[redacted]
Juhan Liiv. Monograafia. 1914.
Kaks juttu: Hingemaa, Hunt. 1914.
Felix Ormusson. Romaan. 1915.
Saatus. Novellid. 1917.
Teekond Hispaania. Reisikirjeldus. 1918.
Arthur Valdes. Kriitiline essee. 1918.
[redacted]
A. H. Tammsaare. Kriitiline essee. 1919.
Mait Metsanurk. Kriitiline essee. 1919.
[redacted]
Valitud leheküljed II. Tõlked. 1919.
[redacted]
Liivakell I. Novellid ja katked. 1919.
Liivakell II. Novellid ja laastud. 1920.
Jumala saar. Legend. 1920.